TOMA SPLIĆANIN

DRŽAVNIK I PISAC

1200.-1268.

NJEGOV ŽIVOT I NJEGOVO DJELO

NAPISAO

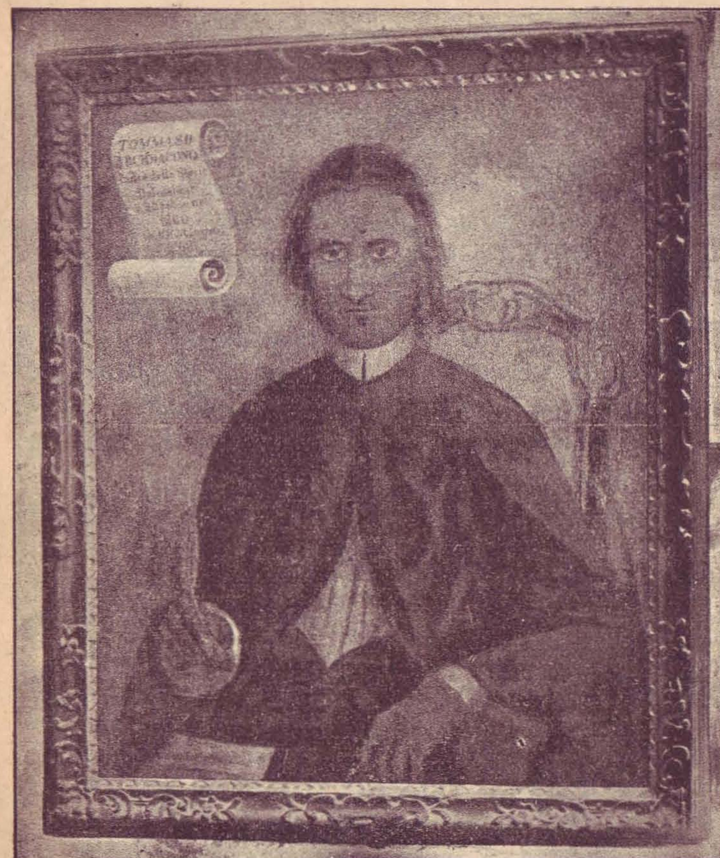
KERUBIN ŠEGVIĆ

S jednim književnim prilogom i sa 7 slika u tekstu

ZAGREB 1927.

REDOVNO IZDANJE MATICE HRVATSKE ZA GODINU 1925. I 1926.

TISKARA „MERKANTILE“ (GJ. JUTRIŠA I DRUGOVI) ZAGREB

Navodni portrait Tome Splićanina
(U sakristiji stolne crkve u Splitu)

POSVETA

Mojem rodnom gradu ovaj vjerni prikaz samoprijegornog kulturnog i političkog rada ljubljenog i mrženog, hvaljenog i klevetanog don Tome Arcidjakona, sjajne zvijezde splitske prošlosti, sa živom željom, da se u novim prilikama, na usvijest mlađem naraštaju kulturnim, privrednim naporima složnih građana obnovi stara slava, veličina i sloboda Splita, jednoć takmaca Venecije i Firence, posvećujem.

Rogač na Mladu godinu 1927.

D. KERUBIN ŠEGVIĆ

O Splite čestiti: ku si sriću imil,
da s' vazda gnizdo ti razumnim ljudem bil.

PETAR HEKTOROVIĆ

Predgovor

Toma Splićanin, arciđakon splitske crkve, političar, državnik i pisac, zaslužio je monografiju. Njegov život je rijedak primjer otadžbeništva u veoma teškim vremenima.

To je veća dužnost naša, da ga upoznamo s najširom hrvatskom javnošću, što je Toma u posljednje vrijeme krivo prikazan od onih, kojima su neugodne njegove političke i državopravne vijesti. Za neke je on latinaš, neprijatelj Hrvata, koji piše povijest da zavara javnost. S jedne strane pokojni Kršnjavi u »Prilozima k Historiji Salonitanoj«, s druge strane prof. Al. Selem u kratkoj monografiji tiskanoj u »Rivista Dalmatica« 1926. prikazuju netočno i mjestimice krivo Tominu ličnost, pa je bilo nužno postaviti je u pravo svijetlo.

Ova je biografija rađena po izvorima prvoga reda. Bio sam objektivan i ako sam pisao s tendencijom, da operem uspomenu velikoga Splićanina od nepravednih optužba i partizanskih objeda.

U prvom se djelu govori o njegovu životu u vezi sa političkim događajima onoga vremena, a u drugom o njegovu djelu. Pridao sam kratak prikaz historiografije do XIII. vijeka.

U Rogaču na Šolti, na Mladu godinu 1927.

Kerubin Šegvić.

AMATOR IUSTITIAE ET
NEQUITIAE DETESTATOR

Kratak pregled književnog rada na Primorju do Tome Arciđakona (VIII.—XII. v.)

U XII. vijeku, u praskozorju renesanse, u Splitu se javlja čovjek izvanrednih vrlina umnih i moralnih, koji je posred velikih političkih i socijalnih događaja onoga vremena igrao presudnu providencijalnu ulogu u svom rodnom gradu: Toma Arciđakon.

Političar i državnik, don Toma Splićanin imao je velikih neprijatelja i velikih štovatelja, kako uvijek biva u životu velikih ljudi. Branič gradske samostalnosti proti nezakonitim presizanjima ugarske centralističke i unitarističke politike navukao je na sebe mržnju ugarskih kraljeva i njihovih pristaša hrvatskih velikaša i dostojanstvenika. Radi njegove osobne učenosti i ispravnosti cijenjen i štovan na dvoru pape Grgura IX. i Inocenta IV. biva odlikovan izvanrednim punomoćima za rješavanje veoma delikatnih pitanja.

Živio je u doba, kad je trebalo imati velike jakosti duha i izvanrednog talenta i političkog takta, da se očuva nesamo municipalna samostalnost grada, nego i sam njegov opstanak.

Proživio je veliku religiozno-socijalnu reformu Franje Asižanina i Dominika Gubzmana na zapadu, koja je zahvatila veoma brzo zapadni dio Balkanskoga poluotoka, a u koju se bješe sam Toma uživio i kojom se bješe poslužio u rodnom gradu za provađanje svojih političkih ideja. Proživio je posljednje križarske vojne, vidio je njihove političke posljedice. Vidio je skandalozne borbe sinova Bele III., Andrije i Emerika, za prijestolje. Proživio je veliku provalu Tatara preko Rusije do Jadranskoga mora. Vidio je paniku i vratoloman bijeg jedne dinastije i jednog cijelog naroda preko dola i

preko gora do Splita i Trogira, da spasu gole živote. Onaj bijeg se dade isporediti s »Kalvarijom« srpskoga naroda u god. 1915.

Vidio je u svom rodnom gradu, gdje je zapremao javne političke i crkvene časti, borbe stranaka za vlast, borbe na vjerskom polju između hrvatske nacionalne crkve, bogumila, i katoličke crkve. Vidio je krvave borbe hrvatskih velikaških porodica, primorskih Kačića i bribirskih Šubića. Suvremenik knezova Domalda, Grgura bribirskoga, Višena Zvonigradskoga, s kojima je bio u osobnom dodiru, te je vidio njihovu makijavelističku politiku dvjesta godina prije Macchiavellija. Gledao je na svoje oči municipalne ratove Splita, Trogira i Omiša i nad njima gorko plakao. Vidio je svoj rodni grad u plamenu od požara, što ga bjehu potakle čete bana Dioniza u službi osvetljive politike Bele IV. i njegove pakosne žene Marije, rođene Grkinje.

Nesamo da je Toma sve ovo vidio, u svemu sudjelovao i u najvećim opasnostima bio jedini spasitelj situacije, nego je on to sve i opisao. Ostavio je potomstvu djelo, koje su izdavači od Ivana Lucića dalje prozvali: Historia Salonitana, a koje u historiografiji zauzima isto ono mjesto, koje zauzimlju Radovanov portal u Trogidru i Buvinova vrata u Splitu u povijesti zapadne likovne umjetnosti. Kao što su ovi Tomini suvremenici preteče Nikole Pisana (1207.—1280.) i Andrije Pisana (1270.—1350.), tako je Toma preteča Dina Compagnija i Giovannija Villanija, pisaca talijanskih kronika koncem XIII. i početkom XIV. vijeka.

Kao što se likovna umjetnost na Primorju ne počinje s Radovanom i njegovim portalom u Trogiru, s Buvinom i prizorima izrezanim na vratnicama splitske stolne crkve, jer su oni imali svoje čednije preteče kod kuće a uzore vani, tako se ni hrvatska historiografija ne počinje s Tomom i Historiom Salonitanom. I on je imao svoje uzore na zapadu i svoje čedne preteče kod kuće.

Najveći dio čednog kulturno-književnog rada u zadnjem vijeku usredotočen u benediktinskim samostanima, bio je u prepisivanju starih kodeksa i u pisanju kronika. Od Hizi-

dora, biskupa seviljskoga, kojim se u početku VII. vijeka svršava starokršćanska klasična perioda, do XII. vijeka pisale su se kronike i historije pojedinih crkava, biskupskih i samostanskih, katalozi biskupa, opata, vojvoda, knezova i kraljeva. Prvi je znameniti povjesničar srednjega vijeka Pavao đakon, klasički izobražen, stilistički okretan, pisac rimske povijesti i pisac povijesti naroda langobardskoga. Za njim se spominje Einhardt, tajnik Karla Velikoga (770.—840.), pisac anala i biografije Karlove. Sadržaj ovih anala dao je nadahnuća pjesniku Saksu (Saxo poeta), da propjeva. Tako je i Paolin, potrijarh oglejski propjevao nad smrću Ericha, svoga vojvode. Monah Enhard nastavi Einhardove anale. Neki su se anali prozvali po samostanima, u kojima su bili napisani: Annales Fuldenses, Annales Lobienses, Cronicon Cassinense. Ado (umro 875. god.), Regino Prumiensis (982.), Flodoardus (966.), Ademarus, Alcuinus, Sigebertus, sve pisci kronika i kataloga odličnih ljudi. Treba se sjetiti Anastazija Bibliotekara (867.), nastavljača djela: »Pontificale Romanum« i pisca kronike; Liutpranda, biskupa kremonskoga, pisca X. vijeka, koji ostavi djelo: Antapodosis (knjiga uzdarja). Njegove političko-osvetne tendencije htjedoše pripisati i našem Tomi. Treba spomenuti Cronicon Sagornini Ivana đakona, kapelana i poslanika dužda mletačkoga Petra II. Orseola (1008.). Ova kronika dolazi pod imenom »Cronicon Venetum«, a mogla je služiti i Tomi kao izvor za najstarije događaje.

Osim za djela Izidora seviljskoga, ne znamo, jesu li ostala bila poznata našemu Tomi.

I na istoku su monasi gojili historiografiju. Prokopije za cara Justinijana (527.—565.) piše »De bello Gothico«. Jornandes piše u Carigradu (551.) »De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis«. Menandar Protector (582.—602.) piše: „τῶν μετὰ Ἀγαθίαν“. Teofilakt Simokates, tajnik cara Heraklija (610.—641.), nastavlja Menandra. Monah i opat Teophanes, rođen u Bizantu 769., piše kroniku nastavljajući djelo prijatelja Georgija Sinkela, koji je bješe doveo do Dioklecijana, a on produži do god. 813. Ovoga nastavi patrijarh Nikifor, koji je umro 828. Od rada sve trojice Anastasius Bi-

bliotecarius sastavi kompilaciju pod natpisom: »Kronografija Tripartita«. Ovdje ne treba ni spominjati cara Konstantina Porfirogeneta, jer on svoje djelo, vulgo nazvano »De administrando imperio«, nije pisao za javnost niti je u javnost prodrlo prije Tome Splićanina. Georgios Kedrenos, monah i pisac na prijelazu iz XI. u XII. vijek, sastavi kompilaciju pregledne historije do god. 1057. To je isto radio Ivan Zonaras, tajnik Aleksija Komnena (1081.—1118.) A Ivan Kinamos pod Emanuelom Komnenom, βασιλικὸς γραμματικός (1143.—1183.); Georgios Hamartalos, nastavljač djela Teofanova, važni su i za hrvatsku povijest, ali specijalno za Tomu i za njegovo djelo grčki pisci uopće nemaju nikakve važnosti, jer ih Toma nije poznavao, pa se nije mogao njima poslužiti, a njihovo pričanje niti ne ulazi u opseg Tomine povijesti.

I kad bi bila posve tamna naša prošlost prije Tomine pojave, morali bismo jednostavnim nagađanjem zaključiti, da je i prije njega bilo kod nas, osobito u našim primorskim gradovima, u središtima kulturnog života, radnika na književnom i kulturnom polju. Ta i mi smo imali benediktinske samostane od Kvarnera do Spiča (Omišalj i sveta Lucija na Krku na sjevero-zapadu, sveta Marija od Raca, s a n c t a M a r i a d e R o t a t i o, blizu Bara na jugu). U povelji bana Trpimira god. 852. spominje se izgradnja takva samostana na troškove banove i dolazak četa (c a t e r v a e) redovnika, koji su jamačno radili u Dalmaciji ono isto, što su radili redovnici na Zapadu, živeći po istim pravilima. I kod nas su postojale biskupske i samostanske škole, kako ih propisuje canon VII. sabora lateranskoga, sazvana od pape Eugenija II. (826.) za popravak klera. I kod nas su se uz svaku crkvu osnovali klaustri, u kojima su se učili i zajednički živjeli klerici. Zaključci splitskoga sabora iz god. 925., ako se stave i u kasnije vrijeme, ne mogu biti kasniji od druge polovine XI. vijeka, i oni govore o školama u našim krajevima. Svaka biskupska crkva po spomenutom kanonu, morala je imati školu gramatikalnu, a nadbiskupska, kao što je bila splitska, i bogoslovnu. Gramatika, retorika i dijalektika sačinjavale su trivium, a aritmetika, muzika, geometrija i astronomija sačinjavale su quadrivium.

Da su u doba Zvonimira postojale takve škole, svjedoči nam Petar Crni, bogati i uticajni splitski građanin, koji u svojoj oporuci veli, da je kupio jedno djetešce, imenom Zloba, od njegova oca, pa ga je dao učiti »s t u d i o l i t t e r a r u m«, onda ga oslobodio, a kasnije je bio zaređen za svećenika i dobio prebendu.[1])

Ali imademo pozitivnih dokaza i spomenika kulturno-književnoga rada iz vremena prije XIII. vijeka. Imademo paralelno spomenika i latinskih i hrvatskih. Kao najstariji spomenik kulturnoga rada postoji Evangelistarium Spalatense iz VIII. vijeka, za koji se je držalo u starini, da je nađen u grobnici sv. Domnija i da ga je on napisao.

Iz idućega je vijeka (880.) glagolski psaltir nadbiskupa splitskoga Teodozija, u kasnijem prijepisu Nikole Rabljanina god. 1222.

No to su dokumenti kaligrafije iz onih starih vremena, a nisu dokazi stvaralačkog rada na književnom polju.

U izvorni književni rad spadaju epitafiji i spomen-natpisi, kojih imademo lijep broj sačuvanih iz najdaljih vremena na latinskom i na hrvatskom jeziku. U prvom redu dolaze svečani epitafiji, pravi panegirici na grobu pokojnika. Imamo epitafij kraljice Jelene god. 977.[2] Zatim epitafij na grobu dvojice nepoznatih u latinskim stihovima.[3]) U stihovima su i epitafiji Petra Crnoga i njegove žene Ane, i epitafij nadbiskupa Laurencija iz druge polovice XI. vijeka.[4]) Od spomen-natpisa imademo natpis Andrijače u zidu stolne crkve sv. Trifuna u Kotoru iz IX. vijeka, te natpis bana Branimira, koji su nam se sačuvali u cjelini, dok fragmentarnih imade sva sila.

Epitafija na hrvatskom jeziku iz onog doba dosada nemamo niti jednog poznatog. Ali imademo spomen-natpis na crkvi sv. Lucije u Baškoj na otoku Krku. Natpis postavi opat

---

[1]) R a č k i: Documenta str. 134.

[2]) Š i š i ć: Priručnik izvora hrvatske historije. Zagreb 1914. Vjerojatno je i ovaj epitafij u stihovima, ali se to nije još ustanovilo, jer nije kompletan.

[3]) Bulletino Dalmato. XXXI. 1908. str. 147.

[4]) B u l i ć-S k o k: Natpis Petra Crnoga, u »Glasniku zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu«. XXX 1918. str. 1.—10.

Držiha u prvoj polovici XII. vijeka. Imademo dosada veoma malo fragmenata starohrvatskih natpisa iz onih vremena, ali ih imademo.[5]) Nije moguće pomisliti, da bi starohrvatska epigrafija bila ograničena samo na otok Krk. Morala je biti proširena koliko i hrvatska nacionalna kultura.

Prvi pisac, koji se spoimnje u našoj kulturnoj historiji jest đakon Maio za splitskoga nadbiskupa Pavla (1015.—1030.), pisac psaltira i homilija. Zatim dolazi Dabrus scriptor ili Dobro pisac. On je potpisan na stihovanom epitafiju Petra Crnoga. Njemu se pripisuje, s velikom vjerojatnošću, i autorstvo epitafija na sarkofagu nadbiskupa Laurencija.[6])

Ako se Dobro đakon označuje kao pisac, ako se potpisuje kao autor nadgrobnog natpisa, veoma je vjerojatno, da se on podrobnije bavio književnim radom, a nije bio jednostavni amanuensis ili pisar.

O tome, da li je što napisao nadbiskup Laurencije, hvaljen od Tome radi osobite učenosti, mogli bismo tek nagađati, ali ne znamo zastalno. Toma je morao imati i koji konkretniji dokaz njegove učenosti. Svakako imademo dokaza njegova mecenstva, jer je poslao slugu na nauke u Antiohiju, da upozna vještine cizeliranja i da ih prenese u domovinu. On je nagovorio Adama Parižanina, koji se bješe zaustavio u Splitu putujući u Grčku, da dade književniju formu starim »Žićima svetoga Domnija i Anastazija« te da spjeva potrebite himne.[7])

[5]) Rački: Docum. str. 487.; Vajs: Starohrvatska Prosvjeta, VIII. str. 5.

[6]) Više puta dolazi u dokumentima ime Dabrus: Dabrus scriptor god. 1040. Documenta str. 45.; Domnus Dabrus, god. 1076., opat samostana sv. Stjepana de Pinis, sin splitskoga priora Crnoga, indignus Abas. Docum. str. 120., 129., 132. i 141.

[7]) »U ovo doba Adam Parižanin, izvrstan književnik (in artibus elimatus), polazeći na grčke nauke u Atenu, svrati se u Split. Nadbiskup Laurencije primi ga počastima i zamoli, da bi osvjetlao (luculenta faceret compositione nitere) Žića (passiones) svetih Domnija i Anastazija, koja su u starini bila napisana prostim jezikom (inculto sermone conscripte). Na to ovaj veoma rado pristane, te uzevši građu iz starijih povjesnica, obradi legende obaju mučenika, obnovivši ih u dosta živahnoj kompoziciji. Spjeva i himne, te sve što se muzično pjeva o svetom Domniju, sve je on sastavio u stihovima«. Historia Salonitana str. 48.

Taština, koje ima i u velikim duhovima, potakla je nadbiskupa Laurencija, da nagovori Parižanina Adama, koji je morao biti na glasu, neka mu preradi legende i himne splitskih zaštitnika Domnija i Anastazija. On je to sve već imao u starijoj redakciji. A bilo je u Dalmaciji i prije i poslije Adama Parižanina hagiografijskih pisaca, koji su obrađivali legende svetaca. Svaka je crkva morala imati nesamo misal i ritual nego i passionale ili knjigu mučenika, kako ju je imala crkva sv. Petra u Selu, osnovana i dotirana od Petra Crnoga.[8])

Neki benediktinski monah, rodom iz Nove Luke kod Jakina, u ovo doba napisao je biografiju Gaudencija, biskupa osorskoga (1020.—1042.), koja se je čuvala dugo vremena u sarkofagu zajedno sa svečevim tijelom.[9])

Nije nam poznato ime monaha, koji napisa monografiju o čudotvornim djelima sv. Kristofora, zaštitnika Raba, u kojoj se spominju veoma važni događaji na Jadranskom moru prigodom provale Normana u Hrvatsku.[10]) Ali se znade, da je djelo napisano u doba Laurencija nadbiskupa i kralja Zvonimira (1075.). Nije nam poznat ni pisac kratke historije translationis Stae Anastasiae za biskupa Donata (804. god.), ali je otvoreno veoma stara.

U XII. je vijeku netko napisao biografiju biskupa trogirskoga Ivana retora (1069.—1111.), koju je kasnije preradio biskup Treguan (1189.—1245.) nadodavši neke potankosti o prijenosu svečeva tijela u Veneciji i o porušenju grada i kao uvod kratak predgovor.[11])

[8]) »Liber passionale martyrum«, Rački: Docum. str. 127.

[9]) Rački ibid. str. 442.

[10]) Rački: ibid. str. 455. Ova stara kronika čudesa sv. Kristofora dobila je drugu redakciju u prvoj polovici XIV. vijeka za biskupa rapskoga Jurja. Normani se zovi u ovoj kronici Varagi, valjda vragi, vrazi, dušmani, po čemu bi se dalo zaključiti, da je prva redakcija bila hrvatska ili je barem nastala u hrvatskom milieuu. »Varagorum gene« uzimlju za normansku riječ Vaeringjar. Na rubu rukopisa stoji ispravak uz tu riječ: »verius: Nortmanorum vel Chrobatorum«. Docum. 457.

Ako je Treguan preradbu i dopunjak životopisa retora Ivana, biskupa trogirskoga, napisao, po svjedočanstvu Pavla Andreisa, na hrvatskom jeziku, možemo držati, da je na tom istom jeziku bio napisan i prvi izvornik. Za života ovoga biskupa Ivana pučanstvo Trogira bilo je hrvatsko,[12]) jezik svakidanjeg općenja bio je hrvatski, pa je naravno misliti, da je i ova biografija gradskog zaštitnika bila napisana na hrvatskom jeziku. Inače ne bi imala praktične svrhe, nego samo literarnu vrijednost.

Dok se za prvu biografiju Ivana trogirskoga smije nagađati, da je bila izvorno pisana na hrvatskom jeziku, imademo jedno historijsko djelo iz onih vremena, za koje se znade pozitivno, da je izvorno pisano hrvatskim jezikom. To je djelo prvi izdavač njegov Ivan Lucić prozvao: R e g n u m S c l a v o r u m,[14]) Orbini u talijanskom prijevodu: I l r e g n o d e g l i S l a v i,[14]) a Crnčić je prozvao svoje latinsko i hrvatsko izdanje: L j e t o p i s p o p a D u k l j a n i n a.[15]) Ovo bi se djelo moralo zvati: G o t h o r u m s e u S c l a v o r u m r e g u m g e s t a (Djela hrvatskih kraljeva) prema Marulićevu prijevodu hrvatske redakcij.[16]) Ovo djelo nosi oznaku prave

[11]) R a č k i: Docum. str. 452.; L u c i o: Memorie di Trau, str. 12.

[12]) Da je u ono doba Trogir bio hrvatski grad, dokazuje činjenica, što su mu glavari nosili hrvatska imena. U najstarijoj trogirskoj ispravi do danas sačuvanoj iz vremena Ivana biskupa, spominje se, osim biskupa Ivana, prior gradski Dobronja, njegov brat Andrija, Mirko Bogobojša, Dobro i Vitača, osnivači samostana opatica. L u c i o: Memorie st. 13.; R a č k i: Docum. 63.

[13]) U djelu: De regno Dalm. et Croatiae, Amstelodami 1668, str. 287. i sl.

[14]) Mauro Orbini: Il regno degli Slavi. Pesaro 1601.

[15]) »Popa Dukljanina Ljetopis po latinsku i toga nekoliko i još nešto po hrvatsku prepisu popa Kaletića«. Kraljevica, primorska štamparija 1874.

[16]) »Regnum Dalmatiae et Croatiae gesta« u Lucićevu: De Regno Dalm. et Croatiae, Amstelodami 1668. str. 303. i sl. Uvod u latinsku preradbu ili prijevod hrvatske kronike: »ut libellum Gothorum, quod latine Sclavorum dicitur, regnum, quo omnia gesta ac bella eorum scripta sunt«, morao bi se čitati »ut libellum: G o t h o r u m (quod latine Sclavorum dicitur) r e g u m g e s t a, quo omnia bella eorum scripta sunt« . .

sredovječne kronike, koja odiše duhom Izidora seviljskoga, koji duh provijava cijelim djelom Tome arciđakona. Nitko nije nikada posumnjao, da je ova kronika izvorno hrv. djelo i da je nastalo prije Tomine pojave.[17]) Samo se ne zna tko mu je autor i kada je započeto. Latinski mu prijevod, za koji Crnčić veli, da je bio poznat u Veneciji Andriji Dandolu, pače i ranije, vjerojatno u XIII. ili u XIV. vijeku, u Splitu nije bio poznat u vrijeme Marka Marulića, u početku XVI. vijeka, jer se onda Marulić ne bi trebao truditi, da prevodi rukopis, nađen od kneza i prijatelja Dmine Papalića. Ako nije bio poznat latinski tekst u Marulićevo doba, nije moguće pomisliti, da je bio poznat Tomi arciđakonu.

Iz svega dosada navedenoga jasno je, da je i prije Tome bilo na Primorju kulturno-književnoga rada, i ako u čednijem opsegu, koji je rad Tomu potakao da se lati opširnijeg posla služeći se onim, što je našao u domovini, a ugledajući se u poznate uzore na zapadu.

Njegovo nam djelo rasvjetljuje veliki dio hrvatske prošlosti od najstarijih vremena, a savremene događaje slika kistom umjetnika očevica, — pravi pleinarist historije. Kritizirajući događaje i suvremene i starije od njega, Toma se diže visoko i okretnošću stila i umnim rasporedom događaja i obiljem znanja povjesničkih izvora nad sve doonda poznate domaće i vanjske kroniste starijega doba. Bez Tomina djela povijest zapadnog dijela Balkanskoga poluotoka, od VIII.—XI. vijeka, bila bi štura, a od XII.—XIII. vijeka bila bi dijelom neispunjena, dijelom nejasna.

Veliki um, neugasiva ljubav prema istini, a mržnja na nepravdu,[18]) sačinjavaju njegovu moralnu veličinu. Stekao je zasluga kod potomstva savjesnim, upravo skrupoloznim historijskim djelom trajne vrijednosti.

[17]) R a č k i: Književnik I. str. 222.; C r n č i ć, Ljetopis str. XVIII.

[18]) »A m a t o r i u s t i t i a e e t n e q u i t i a e d e t e s t a t o r«. Histor. Salon. str. 107.

I. DIO

I.

1. Politički položaj Splita u XIII. vijeku

Kroz cijeli srednji vijek između svih gradova dalmatinsko-hrvatskih Split zauzimlje prvo mjesto po svojem položaju, po veličini svoga teritorija, po stjecaju historijskih tradicija. Car Konstantin VII. Porfirogenet spominje, kako Split od svih gradova dalmatinskih plaća najveći danak hrvatskim vladarima. O njemu najopširnije govori i opisuje ga sa zanosom.[1]) Sva znamenitost i veličina Splita izlazi iz činjenice, da je baštinik rimske Salone. Baštinio je s crkvene strane metropolitsko pravo nad cijelim Ilirikom, kasnijom kraljevinom Dalmacijom i Hrvatskom. Baštinio je divan geografijsko-trgovački položaj rimskoga grada. Ostali su i poslije provale barbara stari rimski putovi, koji spajahu cijeli istočni dio Balkana s morem, pa kako se je trgovina slivala u Salonu, tako se je kasnije slivala u Split. Blizina hrvatskih vladara, koji se nastaniše oko porušenog Solina, »in agro salonitano«, uz kaštelansku rivijeru, pridonijela je mnogo razvitku Splita i uvećala njegovu važnost.

Nije do danas riješeno pitanje, kada su bjegunci stare Salone pretvorili Dioklecijanovu palaču u grad Split.[2]) Sama

---

[1]) De administr. imp.. izdanje Pavića. str. 26.. 41., 42.

[2]) Bulić-Bervaldi: »Kronotaksa solinskih biskupa«, str. 116.: Bull. Dalm. god. 106. str. 268.; god. 1910. str. 136. Neosnovana je stara teza, koja postavlja početak Splita zajedno s povratkom solinskih bjegunaca sa otoka. Aspalathum je postojao i prije. Vidi: Bajamonti: Memorie della città di Spalato str. 25 i sl. Rukopis u splitskom arheologijskom muzeju. XII. 28. Alesandro Selem krivo tvrdi da su se solinski bjegunci provizorno nastanili u zapuštenoj Dioklecijanovoj palači: »Il loro stabilirsi provisorio nel

dva vijeka poslije razorenja Salone, naklonošću hrvatskih vladara, Split širi svoj uticaj do Dunava.[3]) Kroz prva dva vijeka penetracija Hrvata u grad i postepeno pretapljanje starih Latina u Hrvate bilo je već dovršeno. Zato nije čudo, ako su se Splićani prvi i najustrajnije branili proti presizanju madžarskih vladara. Odviše im je bilo dobro pod vrhovnim suverenitetom hrvatskih kraljeva, pa kad su se hrvatski staleži nagodili s Kolomanom, te ovaj poslao svoje zastupnike u Split, da priopće promjenu dinastije, Splićani ustaju na oružje. Nato Koloman osobno dođe do Splita i ponovno zaklinje Splićane, da ga dobrovoljno priznadu za kralja. Inače im prijeti silom. Splićani su se dobro zabarikadirali, postavili po mirima jake straže i ne htjedoše da čuju za kraljeve prijedloge, »jer im se ne da, da okušaju gospodstvo nepoznatog i tuđeg naroda«.[4])

Taj je otpor razljutio vladara moćna i »okrutna srca«, pa je zapovjedio juriš i razaranje okolo grada, uništavanje vinograda i torova. Splićani bivaju još ljući, te odlučiše sve podnijeti prije negoli prihvatiti gospodstvo Madžara.

Koliko je trajala ova opsada, nije točno poznato, ali je dosadila i jednoj i drugoj strani. Koloman je našao posrednike, koji su uslužno radili o miru.

— »I Madžari su kršćani, Koloman je pobožan čovjek, on imade najbolje namjere prema Splitu. Ne će on nikomu ništa zlo.

Tako su govorili njegovi posrednici i na kraju nagovorili oslabljene Splićane, da se dadu u pregovore.

Sastalo se je gradsko vijeće i odlučilo poslati nadbiskupa Krešcencija, podrijetlom Talijana, u kraljev tabor. I to je bilo dosta.

---

deserto palazzo di Diocleziano«. »Rivista Dalmatica« VIII., III.—IV. 16. Smještenje nije bilo ni provizorno, niti je palača bila pusta.

[3]) H. S. str. 35, izdanje Račkoga: »Igitur duces Sclavonie habere ceperunt in magna veneratione ecclesiam beati Domnii, donantes ei predia et possessiones multas, decimas et oblationes corde hilari«.

[4]) H. S .str. 59. Toma veoma živo slika ovu otpornost Splićana proti Kolomanu, kao da želi upozoriti potomke na patriotizam otaca.

Između kralja i Krescencija došlo je brzo do sporazuma, jer je kralj pristao na sve uvjete, koje su Splićani postavili. Zatim se Koloman prisegao na evanđelje, za sebe i za svoje nasljednike, da će vjerno držati ono, što je ugovoreno. Poslije njega Splićani hijerarhičnim redom prisegoše njemu vjernost u okviru utanačenih dužnosti i prava. Tada su ga svečano primili u grad, lijepo ga pogostili i odmah otpratili dalje.[5])

Iz Splita je Koloman pošao u Trogir pa u Zadar. Svugdje mu je bio posao olakoćen poslije nagodbe sa Splitom. Iste su uvjete postavili i ti gradovi, i kralj ih je prihvatio. Ugovor između Kolomana i Splićana ostao je stalna osnova svih kasnijih odnošaja između dalmatinskih gradova i vrhovnih suverena iz različnih dinastija.[6])

---

[5]) H. S. str. 59., 60. Toma ne pripovijeda potanko o uvjetima mira, jer su onda bili svakomu poznati. Sadržani su u poveljama svih kasnijih vladara od Kolomana do Andrije II. Tek ih je Bela IV. stao javno kršiti.

Nikad se Splićani nisu bezuvjetno pokorili novom režimu, a da nisu sklopili nagodbu za očuvanje municipalnih sloboda.

[6]) Kao što nisu ostali dalmatinski gradovi sačuvali u izvorniku sve kraljevske zavjernice, tako ih nije čuvao ni Split. Ali neke je sačuvao jedan grad, neke drugi, tako da danas imademo ukupno veliku zbirku. Ta forma glasi:

»Mihi et filio meo, aut successoribus meis tributarii ne sitis. Episcopum vel comitem quem clerus et populus elegerit, ordinabo, et lege antiquitus constituta vos uti permittam. Partiumque introitus portus civitatis, de extraneis duas partes rex habeat, tertiam vero comes, decimam episcopus. In civitate quoque vestra neminem Hungarorum vel alienigenarum habitare permittam, nisi quem voluntas vestra expetierit. Cum autem ad vos coronandus aut vobiscum negotia regni tractaturus advenero, nemini civium vis inferatur domorum suorum, nisi quem dilectio vestra susceperit. At si forte aliquando dominium meum aliquem agravare videbitur, et alias ire voluerit, secure cum uxore et filiis et omnibus suis, quocumque sibi placuerit, eat«. Sačuvana u Trogiru, Smičiklas Codex Diplomaticus II. str. 19.

Stjepan II. god. 1124. ponavlja istu prisegu: »vobis Spalatinis et Tragurinis«. C. d. II. str. 37.

Gejza II. proširuje tu istu prisegu Splitu gradu. L. cit. str. 50. Jednako je kasnije proširena i Trogiranima i Šibenčanima od Stjepana, sina Gejze II. god. 1167.

Tako je Split očuvao svoju slobodu. Kraljevska je vlada bila isključena iz ingerencije u gradske stvari. Grad je izdavao za sebe zakone svake vrste. Nitko izvan grada nije imao zakonodavne vlasti. Uprava je bila potpuno autonomna. Slobodan izbor kneza i svih podređenih činovnika bio je osiguran. Tako i biskupa. Kralj je sebi pridržao, po duhu vremena, investituru i pravo naknadne potvrde za kneza i za biskupa. Grad je imao svoj presidij, na gradskom teritoriju ni kralj nije imao jurisdikcije. Mogao je unići u grad kao gost, i to, ako ga vijeće gradsko primi. Samo ugovori s vanjskim gradovima bili su podvrgnuti kraljevoj sankciji.

Kroz cijeli XII. vijek ova autonomija dalmatinskih gradova, osobito Splita, nesamo da se nije suzila, nego ju je svaki novi kralj, u dužnoj obnovi potvrde, prema prilikama i proširivao. Tako je mletački kronist A. Dandolo žalio, što ugarski kraljevi drže dalmatinske gradove u sloboštinama i širokim privilegijama.[7])

Dok su gradovi gornje i donje Dalmacije, t. j. i Zadar i Biograd na moru i Šibenik i Trogir i Dubrovnik i Hvar, kroz sto godina više puta mijenjali suverena, te su naizmjenice prelazili iz mletačkih ruku u ruke ugarskih kraljeva, pa opet iz ruku ovih u ruke bizantinskih vladara, Split je samo jednom promijenio suverena, i to za petnaest godina (1166.—1180.). Prešao je u ruke cara Emanuela, ali zajedno s cijelom Hrvatskom i Dalmacijom. Split se je dugo držao svoga »naravnoga kralja«, dok nije iskusao nevjeru.

2. Teritorij slobodne gradske općine

Treba razlikovati gradski teritorij, koji se zove u ispravama »corpus civitatis«, naime grad opasan zidovima, od teritorija općine i vlasništva njezina. Prvo gradsko tijelo bilo je opasano zidovima carske palače. Ali grad se je brzo stao širiti izvan tih zidina. Već u početku XIII. vijeka bio je izgrađen tako zvani B u r g u s[8]) ili novi grad, koji se bješe naslonio na zapadni zid carske palače. Sa sjeverne strane nastavljen je obrambeni zid u istom pravcu sa zidom carske palače uz Pisturu sve do današnjeg Pavlovićeva mira. Između carskoga zida i novoga mira otvarala su se vrata, koja spominje Toma, porta aquilonaris. Na zapadnoj strani, gdje je današnja Marmontova ulica, nije bio zid izgrađen, nego su bile gomile nabacanog kamenja, m a c e r i e s, oko kojih se je razvila ona očajna bitka s Trogiranima, pomaganima od kralja Bele 1244.[9])

[7]) Vidi: L u c i u s: De Regno D. et Cr. str. 127. I.
[8]) V. Vodja po Splitu i Solinu str. 51.

Na toj je strani bila podignuta kula bogatog građanina K o l e n d e, iz koje se je pazilo, da ne bi došla navala sa strane Mrljana.

Poslije spomenute, veoma opasne, bitke na toj strani grada, nastade u građanstvu pokret za izgradnju jakih bedema, pa su se sami građani oporezovali i prinašali slobodne priloge. Tako bogati i veoma uvaženi građanin Crnek ostavlja u oporuci za taj novi zid 30 libara.[10])

No bedemi nisu mogli spriječiti širenje grada izvana. Okolo gradskih zidina gradile su se kuće i crkve. Uz sami sjeverni zid nadbiskup Lovro, Zvonimirov kancelar, sagradi samostan opatica sv. Benedikta. Na toj istoj strani Toma spominje kuću nekoga Mata, u kojoj su Splićani pogostili kralja Andriju i njegovu pratnju, kad je krenuo na križarsku vojnu 1215.[11])

Na istočnoj se je strani razvijala gradnja kuća i nastali su prvi počeci Lučca, A r c u z. Tu je bila crkva sv. Katarine, oko koje se sagradi u XIII. vijeku samostan dominikovaca. Sa zapadne strane, nedaleko od K o l e n d i n e k u l e, bi sagrađena crkva sv. Feliksa. Kasnije se tu udomiše franjevci, i crkva bi prozvana crkvom sv. Frane.

Grad se je širio dakle izvan prvobitnog »corpusa civitatis«, te su tokom vremena nastali novi dijelovi, današnja predgrađa i zagrađe.

[9]) H. S. str. 197.
[10]) S m i č i k l a s: Cod. dipl. IV. 340. »Triginta libras in muro novo«.
[11]) »Ea die«, to jest na dan njegova ulaska u grad, »communitas exibuit regi affluentissimam procurationem, in domo, que dictur M a t a extra muros aquilonaris porte«. H. S. str. 89., 90.

U XII. i XIII. vijeku jurisdikcija gradske autonomne vlasti prostirala se je nesamo na corpus civitatis, nego na savkolik teritorij poluostrva, zatvorena riječicama Jadrom i Žrnovnicom, a sa istoka prvim obroncima Mosora. Odmah preko Jadra i Žrnovnice počimala se jurisdikcija hrvatske feudalne gospode ili samoga kralja.

Osim ovoga teritorija na kopnu, splitska općina je imala svoje posjede na Čiovu i na Šolti, gdje je držala svoje upravljače i čuvare. Od najstarijih se davnina spominje comes castri Grutte, koji se brojio među gradske oce.[12]) Posjedi Čiova i Šolte stara su baština Salone.[13])

I na kopnu je Split imao svojih posjeda, koji su gradu bili darovani od hrvatskih, kasnije potvrđeni od ugarskih kraljeva. I splitska prvostolna crkva dobila je od hrvatskih kraljeva velike posjede izvan gradskog teritorija, tako da je nešto preko gradske općine, nešto preko crkve sv. Domnija, veliki dio primorja od Solina prema Trogiru, na hrvatskom teritoriju, bio vlasništvo Splićana. No osim prava vlasništva Split nije vršio na hrvatskom teritoriju nikakvu jurisdikciju, ako stanovnici nisu bili i splitski građani.

Iz veoma dalekih vremena Split je imao u zajednici s Trogirom pašnjake na poluotoku Dritu.[14])

3. Pučanstvo

Nije nam moguće iznijeti statistiku pučanstva Splita u XIII. vijeku. Ali ipak možemo stvoriti približan sud o broju pučanstva, ako uvažimo, da je Split podigao 3000 konjanika i

[12]) Smičiklas: Cod. dipl. III. str. 451., 267.

[13]) U XIII. vijeku Split je vršio jurisdikciju i nad Bračem, ali kao posebnim tijelom. Držao je ondje svoju posadu. H. S. str. 130., 131.

[14]) U doba najljućih borba izmedju Splita i Trogira (1238.) za isključivi posjed ovog poluotoka, bila bi sastavljena u Splitu isprava iz god. 1078. i podmetnuta kralju Zvonimiru, u kojoj se je dokazivalo splitsko pravo. Ali odmah se je otkrila apokrifnost dokumenta. V. Lucio, Memorie di Traù str. 217.; Farlati: Illyr. Sacr. III. 148; Kukulj., Cod. Dipl. I. 163.; Carrara: Archivio capitolare di Spalato str. 1.; Rački: Doc. 114.—116.

pješaka proti hrvatskim plemićima Toljenu i Vučeti, Butkovim sinovima, za obranu vlasništva sela Ostrog.[15]) Ako uvažimo, da je broj kućnih starješina dosegao 2000,[16]) kad su god. 1239. prisizali vjernost vladi Gargana, onda se može zaključiti, s obzirom na zajedinstvo ondašnjega življenja, da je živjelo na splitskom teritoriju do 20.000 stanovnika.

U tom broju dolaze nesamo slobodnjaci nego i sužnji.

A. Sužanjstva je još u XIII. vijeku bilo i kod nas. Još se je i kasnije kroz nekoliko stoljeća podržavalo, usprkos zabrana od strane crkvenih i civilnih vlasti. God. 1199. papini poslanici, k Vukanu Nemanji, pošto su ispitali socijalno i religiozno stanje u Duklji i cijeloj gornjoj Dalmaciji, izdaju naredbe, u kojima među ostalim vele, da će biti izopćeni svi oni, koji drže u sužanjstvu Latine, ako ih ne puste na slobodu, čim prime natrag onaj novac, što su ga izdali za njih.[17]) U jednoj konvenciji između Splićana i Klišana Splićani se obvezuju, ako u neznanju kupe kojeg Klišanina sužnja iz ruku stranaca, kad prime natrag cijenu i jedan solid povrh toga (dobitak!), odmah će ga pustiti slobodna. Ako ga proti njegovoj volji, ali znalice, kupe, onda ga moraju bez odštete za izdanu cijenu odmah pustiti na slobodu. Ako Klišanin Klišanina javno hoće da prodade, za kolikogod može, neka ga prodade.[18])

[15]) H. S. str. 104.

[16]) H. S. str. 120.

[17]) Smičiklas, Cod. dipl. II. str. 337. »Qui Latinos detinent in servitute«.

[18]) Id. Cd. II. str. 129. Ovu su konvenciju potpisali od strane Splićana: Vučina Sagarella, Tomac, Drago Župan, Petrić Palombella, Formin Konstantinov sa svojim bratom, Jure Sulić, Miha Malavrata, Kanaleja Šole, Binaldo, Zane Markov, Drago Gumaj i drugih 150 prvaka. Od strane Klišana potpisani su župan Sraćen i Bratac, kliski sudac, Radonja, pop Petar, pop Dražinja, kapetan pomorski Vukodrug, Desinja,' Tolić, Oame?, Dežimir, Boleslav, Tolimir, Pomeča, Pinez. U splitskim imenima dualizam latinsko-hrvatski, a u kliskim gotovo isključivo hrvatska imena!

Ako nije bilo više državnih sužanja, bilo je privatnih, jer je svatko mogao za sebe imati ograničen broj sužanja. Ako se i nisu javno prodavali, ipak su se ispod ruke kupovali. Papin legat Tebaldo god. 1180. piše Kulinu, bosanskom banu, da mu pošalje »pro reverentia beati Petri apostoli et domini pape et

Hrvati su prodavali čovjeka radi duga, radi zločinstva i radi drugih razloga. U ovo su doba Mlečani vodili trgovinu roblja u velikom stilu po cijelom svijetu.[19])

Starješica samostana sv. Benedikta Katica daruje slobodu nekoj Beri Dobrosti, sužnjici kupljenoj od nekog Venecijanca. No ona mora ipak posluživati u samostanu.[20])

Žena nekog Bogdana dobila je za prćiju, in parchivum, ropkinju Višnju, koju je kasnije ukrao neki Kolenda i prodao za sedam perpera i pol.[21])

Duje Crnek, splitski patricij, udijelio je slobodu svojoj ropkinji Dragosti oporukom od 6. ožujka 1248.[22])

Sužanjstvo je pridonijelo mnogo procvatu ratarstva i stočarstva, a to su bila dva glavna izvora imućnosti grada.

B. Slobodni građani dijelili su se na patricije ili plemiće i na mali puk ili plebejce. Plemići su živjeli od prihoda svojih posjeda, i bavili su se poglavito javnim poslovima. Plebejci su bili većim dijelom kmetovi ili težaci. Dobivali su od vlasnika na obrađivanje zemlju uz bolje uvjete negoli danas. Veoma su interesantni ugovori između vlasnika i obrađivača zemlje u XII. i XIII. vijeku. Crkve i samostani davali su obrađivati zemlje i saditi vinograd uz deseti dio prihoda.[23]) Taj je deseti dio prihoda morao težak donijeti gospodaru na kuću. Što je za sebe uzeo sa zemlje, bilo mu je s blagoslovom, ali nije smio prodati. Lajici su davali obrađivati uz petinu, ali su nešto pomagali kod dovoza prihoda.[24]))

Kad su se zemlje davale na polovicu, onda su svi troškovi za obradbu zemlje išli na polovicu između kolona i gospodara.[25])

---

pro salute anime« dva sužnja, duos servos, i kunovskih koža. Smičiklas, Cd. II. 168.

[19]) Jer su Mlečani trgovali robljem, koje su nabavljali u našim krajevima, vjerojatno je i nastala na Zapadu sinonimija sužnja i Slavena Sclavus znači i rob i Slaven. V. Lucio, Memor. di Tr. str. 524.—526.

[20]) Smičiklas, Cd. III. str. 13.

[21]) Id. ib. IV. str. 60.

[22]) Id. ib. IV. str. 340: »Dragosti sit libera«.

[23]) Id. ib. IV. str. 7. Gdjekad su davali i na osmu. Id. ib. III. str. 238.

[25]) Id. ib. III. str. 254.

Splitski patricij Duje Kasar dao je svoj posjed u Sućurcu težaku Draganu na treću, ali se je obvezao, da će težaku platiti za svaku lozu, koju posadi, 40 solida, još prije nego svrši posao. Težak se obvezuje pošteno raditi.[26])

Između patricija vlasnika zemlje, i kolona stajali su obrtnici. U XII. vijeku već su se formirali cehovi i bratovštine, prave obrambene kule građana. Zvale su se i škole. Sačinjavale su male republike u gradu, stajale su pod zaštitom svojega sveca, branile su materijalne i moralne interese »braće«. Sastanci braće morali su zadavati velikih briga crkvenoj vlasti, kad je ona bila prinuđena, da u splitskom sinodu god. 1186. zabrani izričito ove bratovštine, i papa potvrdi tu zabranu.[27]) Ali ta zabrana kao da nije imala nikakva efekta, jer ih vidimo na djelu i kasnije.

Osim obrtnika bio je u Splitu jak trgovački stalež, koji se je rekrutirao iz patricijskoga i iz plebejskoga dijela puka. Trgovci su sačinjavali ekonomsku snagu naroda. Zato su imali, i bez posebne organizacije, veoma veliki uticaj na javni život.

Još se ne bješe razvio posebni vojnički stalež, premda se baš u XIII. vijeku počinju javljati profesionalni vojnici. Ti su profesionalni vojnici stupali u službu feudalne gospode, unajmljivali su se gradovima za gradske stražare. No u ratno doba slobodni su municipiji pozivali na oružje svakoga, tko je mogao nositi oružje.

Još treba spomenuti posebno mornarski stalež. Mornari, organizirani u bratovštini sv. Nikole, sačinjavali su u gradu veoma jako tijelo. Od njih je zavisila gradska trgovina po moru, od njih je zavisio uspjeh borbe s Trogirom i Omišom, od njih je zavisila sigurnost posjeda na Šolti i na Čiovu.

---

[26]) Dragan se obvezuje, da će svake godine iskrčiti jedno vrite i pol, da će dobro i vjerno po običaju grada Splita obradjivati, t. j. jednom na godinu rezati, a dva puta kopati. Id. ib. V. str. 379.

[27]) Cod. diplom. II. str. 203. Papa Urban III. piše nadbiskupu splitskomu: Prohibuisti etiam ne conventicula fierent, que fraternitates apellantur.

C. Svećenstvo se je odgajalo iz patricijskoga i plebejskoga staleža. Svećenika je bilo onda mnogo više nego danas. Kaptol je brojio 20 kanonika, uz njih je bilo nekoliko kapelana i upravitelja gradskih crkava i vanjskih župa: Šolte, Čiova, Žrnovnice, Stobreča i Podmorja. Osim toga postojali su nesamo samostani u Splitu i bližoj okolici: Sv. Stjepan pod borovima, Sv. Benedikt, Sv. Mihajlo, nego i podalji: Poljud, Sustjepan kod Maslinice i Drivenika, Abacija sv. Martina u Grohotama.

Postojale su u Tomino doba i crkve sv. Marije od Otoka i sv. Stjepana u Solinu s benediktincima, gdje su, po njegovu svjedočanstvu, bili pokopani hrvatski kraljevi.[28])

Polovicom XIII. vijeka uhvatili su temelja u gradu novi redovi franjevaca i dominikovaca, koje bješe u Split primamio sam Toma.

4. Narodnost

Splitsko građanstvo u XIII. vijeku smatra se proizvodom etničke asimilacije starih Solinjana, većinom Latina, i pridošlih Slavena ili Hrvata. Velim većinom Latina, jer ni građanstvo rimske Salone nije bilo rasno čisto latinsko, bilo je i primjesa ilirskih i grčkih. Toma prenosi ovu asimilaciju u doba, kad se Solinjani povratiše s obližnjih otoka, kamo bijahu pobjegli, te posredovanjem bizantinskih careva postigoše, plaćajući Hrvatima godišnji danak, kako veli Porfirogenet, trajni mir i sigurnost.[29])

Po caru Porfirogenetu ovaj mir između Hrvata i starosjedilaca uz plaćanje danka, bješe utanačen za cara Vasilija, u drugoj polovici devetoga vijeka. Toma ne označuje doba, ali iz činjenice, što spominje imperatores, a ne imperatorem, principes, a ne principem,[30]) to izmirenje Šišić stavlja u doba, kad su u Carigradu vladala dva cara, također u drugu polovicu IX. vijeka. No ono, što Toma veli u zadnjem odlomku X. glave, o laganom asimiliranju, moglo se je izvađati kroz nekoliko vjekova. Ali u idućoj glavi (XI.) govoreći o djelovanju prvoga splitskog nadbiskupa poslije razorenja Salone, i o restauraciji hijerarhije i crkvene organizacije, stavlja tu restauraciju u vezu s prijateljstvom s hrvatskim knezovima i prostire je na cijelu Hrvatsku.[31])

Etnička se je asimilacija provela koji vijek prije rođenja Tomina. U XIII. vijeku bila je to gotova činjenica. Hrvatski jezik bješe već sve osvojio. Nesamo extra urbem, izvan gradskih zidina, ali na teritoriju gradske jurisdikcije, nego i u samom gradu vladao je hrvatski jezik. Izvan grada hrvatski je elemenat bio gotovo posve čist bez smjese stranih etničkih ostataka. Sam Toma, kad spominje vanjane ili forenses, zove ih Sclavi.[32])

U samom je gradu hrvatski jezik bio lingua vulgaris, pučki jezik, koji se je govorio u obitelji plemića i neplemića.[33]) Ako nemamo za tu tvrdnju hrvatskih pisanih dokaza, imademo ih veoma mnogo pisanih na latinskom jeziku. Sve suvremene diplomatske isprave dokazuju, da je nesamo izvan gradskih zidina, nego u samom gradu Splitu i u svim ostalim gradovima Dalmacije, vladao suvereno hrvatski jezik.

Diplomatske isprave onoga vremena pisane su ondašnjim latinskim jezikom, jer je takav bio običaj cijeloga Za-

[28]) H. S. str. 55.

[29]) De adm. imp., Cap. 29., Pavićevo izdanje str. 25. i 41.

[30]) H. S. str. 32., 33. Legationem miserunt ad imperatores Costantinopoletanos. Legati redierunt portantes sacrum rescpriptum dominorum principum«. No i na drugim mjestima Toma govori neopredijeljeno imperatores mj. imperatorem, H. S. 21., te se može ovaj način govora nazvati figurativnim: plural za sing.

[31]) »Tunc inter eos pace composita ceperunt Spalatenses cum Sclavis paulatim conversari, commerciorum negotia exercere, connubia iungere, et pacatos eos sibi et familiares reddere«. H. S. str. 33.

[32]) H. S. str. 106. B. Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens. I. Die Slaven in den Städten. str. 93. Poslavenjivanje teritorija, što ga na Balkanu zaposjednuše Hrvati, Srbi i Bugari, po Jirečeku je trajalo nekoliko vjekova poslije VII. vijeka. »Die Entstehung des gegewärtig lückenlos zusammenhängenden croatisch-serbischen und bulgarischen Sprachengebietes stammt nicht aus dem VII. Jahrhundert: sie ist das Resultat eines langsames Jahrhundert lang schrittweise sich entwickelnden Processes«. Op. cit. I. str. 33.

[33]) Lucio, Memor. di Trau, str. 202.—203. navodi i dokaze toj tvrdnji.

pada. I Goti i Langobardi i Franci prigrliše latinski diplomatski jezik. No naše se isprave odvajaju od zapadnih i stilom i jezikom. Odaju hrvatski milieu, u kojem su postale.[34]) Za neke starije isprave misli se, da su bile napisane glagolicom; ovo, što imamo, su tek latinski prijevodi.[35])

To nam dokazuju krsna imena i obiteljska prezimena plemića i pučana, hipokoristici i nazivi mjesta.

Dok tu čitamo imena: Dobro u svim oblicima, kao Dobroje, Dobronja, Dobrica itd., dok čitamo Drago također u svim oblicima, Grubo, Rade, Milo pa sve do Vuka, Vukote, Vukonje, Vučine, Vukasa, Vučića itd., nije čudo, ali i kršćanska imena dolaze u hrvatskom obliku: Miha, Mihač, Martinac, Mata, Jure, Petronja, Vite, a ne u latinskom: Michael, Matheus, Johannes, Georgius, Vitus. Dokaz, da su se oni nazivali hrvatskim imenom.[36]) Štaviše u porodicama, koje nose latinska prezimena, krsna su im imena hrvatska: Drago Mesagallina, Grupče Šalata, Stoje Longo, Bratko Pelliparis, Vučina, sin Vida Nasitorti, ako ovo nije prijevod od hrvatskoga: Krivonos, Vid Mrdikul itd.[37]) Toponomastik je

[34]) Imademo ispravu iz Zadra iz god. 1166. Zadar je bio pod vlašću mletačkom. Isprava navodi najprije imena Zadrana, onda imena Slavena. Imena Zadrana su: Lampredije nadbiskup, Jozip Žura Talarić, Mitre Cumerčan, Martin Zlorad, Petrić Vitače, Vučina Lovre, Borić Mihin. A od Hrvata (ex Sclavis) pop Dominik prezimenom Platimisa, Tolidrug podžupan (i latinski piše: podsup) i Tolimir njegov brat i njegovi sinovi, Tešen, Pečeneg, Stanić Lapčanin, Deško sin Kaline, Dobrac sin Dražena, Čiprijan sin Tolinje od Budimirića, Miroš sin Toljena, itd. itd. Vidi se jasno, da su i imena Zadrana i imena Hrvata jednako hrvatska. C d. II. 107. Ovakvih primjera pune su knjige.

[35]) A. Pavić: »Darovno pismo Petra Krešimira u raspravi cara Konstant. VII. De adm. imperis.« Zagreb 1908. str. 65.

[36]) Na svakoj strani Cod. dipl. nailazimo na ovakva imena i to gradjana, a napose Splićana. Vidi primjera radi Cd. III. str. 5., 13., 14., 34., 267., 268. Za hipokoristike cfr. Jireček, op. cit. Suffixa der Kurznamen B. Slawisch str. 71.—78.

[37]) C. dipl. II. str. 190., 221., 222., 257., 263., 264. i passim po ovom i ostalim svescima. I to nisu samo imena plebejaca, nego imena svećenika, gradjanskih odličnika: knez Petar Šubić, pristav gradski, knez gradski Grubeša, njegov zamjenik Bogdan Prodanov, sudac Vukonja itd., i to baš u XII. vijeku.

također hrvatska, koliko nije označena imenom kojega sveca ili crkve. I ova su svetačka imena prevedena: kao Sučidar — sv. Izidor, ili Stobreč — sv. Lovre, ali se ne mogu baš smatrati hrvatskim nazivima. Ali kad čitamo: »Sub brego«, »S. Domii«, Dolac polatinčeno »Dolicius«, vidimo odmah da im je hrvatski običan naziv. Mogao je pisac to sve kazati i latinskim nazivom ili barem prevesti, kako je preveo: »signum quod sclavonice vranova noga, latine vero dicitur pes cornicis«, tako da ne znamo, koji je naziv pučki, premda se ovdje ne radi o nazivu mjesta, nego o jednom znaku na međašnom kamenu.[38])

Te isprave imadu i drugih dokaza prevlasti hrvatskoga jezika u XIII. vijeku po cijelom primorju a osobito u Splitu, a to su imena mjera za zemlje: u Splitu i okolici vretena, u Zadru gonjali.[39]) Dok se danas upotrebljava obično latinska riječ reambulacija, one stare isprave latinske govore zavod facere, to jest obići jedan kraj.[40])

Pače iz onih starih latinskih isprava doznajemo, kao i iz Tomina djela, stepen razvitka hrvatskoga jezika u ono doba. Još se nije bila razvila mlada vokalizacija. Još su se izgovarali poluglasovi, za koje latinski alfabet nije imao znaka, pa su se pisci mučili, da ih označe približno. Jer se je izgovarao kao *i*: Zv*i*nimir, dol*ic* (dolicius) mj. dol*ac*. *R* se ne bješe još vokalizirao: D*ir*žislav, T*ir*pimir, D*ir*žen (sin Slovinje). Još se je izgovarao samoglasnik *l*: ste*l*pica, te*l*stibreg, Vi*l*kodrug, Vi*l*cius (Vučić), Vi*l*komir, Vi*l*konja,, kod Tome Wu*l*casius, To*l*mač To*l*matius, Vi*l*kan itd. Još je živio nosni *on*, kako vidimo u Mu*n*cimir ili Mu*n*timir. Toma i ostali pisci

[38]) Znak, koji se slavenski zove »vranova noga«, latinski »pes cornicis«. U listini iz god. 1171. čitamo: »A saxo, qui turice vocatur, usque ad dubo«; caput špilje; Soline suptus Malčin lug; planov; malin lanac; Kamić; pod kozica; stenica; pustica. C. d. II. 131. Ova je isprava s obzirom na jezik veoma interesantna. Stupica (ib. 143.), Zm:kamik 1157., Brod (pregaz vode), »predel sancti Domni«; sicut vadit potok; in ter potok et predel 233. Signum quod sclavice: vranova noga, latine vero dicitur: pes cornicis; versus varh suhi dol. Ib. str. 250.

[39]) Cod. dipl. III. 112.; IV. 340. Vidi Jireček, op. cit. sub Vreteno.

[40]) Cod. dipl. II. 250.

hiljade volova i ovaca. Na kopnu je Split morao imati veoma mnogo ovaca, kad je knez Domaldo mogao da god. 1228. jedne same noći odvesti 30000 ovaca.[47]) Deset godina kasnije humski knez Petar, bijesan, što su ga Splićani svrgli s vlasti, navali na splitske torove na Bosoljini i odvede preko osamdeset hiljada ovaca.[48]) Iz toga se vidi obilje stoke.

R a t a r s t v o je cvalo radom sužanja, težaka ili kolona. Proizvodilo se je obilje vina, ulja, žita. Grad je zaštićivao svoju vinsku produkciju uvađanjem uvoznih taksa od 10% za strance, a od 2 zlatna romanata za domaće uvažače na vrijednost uvezenog vina ili mošta. Tako isto izvoznom taksom se je zabranjivao izvoz žita, kadgod bi slabo rodilo.[49])

Na području gradske općine cvalo je i p č e l a r s t v o kao posebna privredna grana. Od pamtivijeka su se gojile osobite vrste pčela na Šolti, gdje je med osobite kakvoće. Tako isto i obližnji Marjan bio je veoma prikladan za pčelarstvo. Neki Rako Splićanin, sagradi crkvu sv. Nikole ispod Marjana i ostavi joj za uzdržavanje, 200 ovaca i deset ulišta.[50])

I s o l i n e su davale općini velikih prihoda. Spominju se soline u darovnicama Petra Crnoga iz god. 1080.[51]) Spominju se i u ispravi god. 1171.[52])

Drugi izvor imućnosti građana bila je t r g o v i n a. Splićani su trgovali na kopnu s Bosnom i Hrvatskom, a na moru sa suprotnim talijanskim gradovima. U ispravama se spominju Jakin, Sinigalia, Bari, Brindisi, Molfetta, s kojima je Split sklapao trgovačke ugovore paritetno. God. 1259. gradska

samoglasniku u. C. D. II. str. 55., 56., 57.; izdavač isprava pogriješno čita K i l e. Žrnovnica dolazi pod imenom B a d e, Bados. (Po Dalmaciji primorskoj i po otocima »bad« je općenito ime, a znači mali rat, mali ratac).

[47]) H. S. str. 106.

[48]) U Račkoga izdanju H. S. str. 115. piše: »de bovibus«, što smatram za tiskarsku pogriješku, jer u Lucijevu izdanju imade: »de ovibus« i vjerojatnije se čini. Gdje bi se napajalo 80 hiljada volova na Busoljini?

[49]) Cod. dipl. III. 226.

[50]) Id. ib. str. 117.

[51]) R a č k i: Doc. VII. 127.—129.

[52]) C o d. d i p l. II. str. 131.

općina sklapa trgovački ugovor s napuljskim kraljem Manfredom, veoma koristan za Splićane.[53])

Sa zaleđem su trgovali kolima i konjima, služeći se starinskim rimskim putem, koji je spajao Salonu sa Srijemom.[54]) A po moru je njihova trgovina išla njihovim vlastitim brodovima n a v i b u s p r o p r i i s.[55])

Split nije samo prevažao trgovinu, nego je izvažao svoje proizvode. Agrarna produkcija nije pružala mnogo za izvoz, ali domaći obrt je mnogo pomagao. U prvom su se redu izrađivala narodna odijela od domaćega sukna. Obuća se izrađivala od koža priređenih kod kuće. Od najstarijih vremena do austrijske okupacije Bosna se je odijevala i obuvala kod splitskih majstora, a davala je Splitu željezne predmete za obrađivanje zemlje i zemljane posude.

Split je proizvađao mnogo tekstilne robe od vune i pamuka. Tu su bile predionice, krosna, stupe i mastionice. Tu su bile zlatarije i drugi luksusni obrti, veziva, pletiva, od kojih je građanstvo imalo lijepih prihoda.

No najveća je industrija bila brodograditeljska. U XIII. vijeku Split je morao imati veoma veliki broj tesara za gradnju brodova, jer su se gradile i najveće lađe: liburne, galije, troveslarke. Kad je Andrija II. krenuo na križarsku vojnu, pratile su ga dvije splitske galije sve do Drača (1217.)[56]) Toliko je bilo radnika, da je načelnik gradski Gargano god. 1242. mogao ponuditi kralju Beli na vratolomnom bijegu pred Tatarima, da će mu izgraditi veliku galiju za samih 20 dana. U ono doba! Ali i dvadeset dana je bilo predugo za čovjeka, kojega bješe obuzeo pakleni strah, te se nigdje ne osjećaše sigurnim, pa je htio, da svakako, i to odmah, potraži spas na moru. Zato pribježe s porodicom i kraljevskom riznicom u Trogir, jer je

[53]) C o d. d i p l. V. 125.

[54]) Križari su prošli iz Srijema u Split onim rimskim putem, kojim su prolazile rimske legije. Cfr. B u l l. D a l m. god. 1881., str. 5. i sl.; god. 1882. str. 69. i sl.

[55]) C o d. d i p l. V. 125.

[56]) H. S. str. 91.

Trogir bio sigurniji od navale tatarske, i pružao je mogućnost daljega bijega na more.[57])

Gargano je dao sagraditi kroz dvadeset dana galiju poput troveslarke za rat proti Omišanima Osoru i Pribislavu, Kačićima i njihovim gusarima.[58])

U vezi s industrijom brodarskom stoji industrija užarstva, koja je u Splitu upravo cvala sve do propasti naše domaće trgovačke mornarice. Danas ona tek životari.

Stočarstvo, ratarstvo, industrija i trgovina sa zaleđem i preko mora podigoše imućnost privilegiranih klasa u gradu do one granice, preko koje se rađa luksus, raskošan život, a onda izviru druge, moralne mane. Iz Tomina djela vidimo jasno, da je bogatstvo građana bilo veliko, a odatle i velika pohlepa, lakomost, obijest, luksuriozan život.[59]) Pohlepa za imutkom bješe osvojila i članove klera prije i poslije Tome. Građanstvo stoga zanemari interese grada, a svećenstvo interese crkve i javni moral.

6. Književnost i umjetnost

U Tominu djelu više puta čitamo, kako on prijekorno govori o neznanju, o neukosti lajičkoj: inscitia laycalis, vulgaris inscitia. Treba znati, da je još u XIII. vijeku laycus sinonim neznalice, a clericus isto što i učen čovjek.

Književnost je obrađivalo svećenstvo. Nije se smatralo velikim nedostatkom, ako lajik, i u najvećem položaju socijalnom, nije bio književno obrazovan. Ali za svećenika, osobito za biskupa, uvijek se je tražila velika kultura, ljubav za nauku. Toma kori nadbiskupa Guncela s neznanja, a slavi radi književne naobrazbe nesamo starije nego i suvremene nadbiskupe Bernarda, Hugrina i Rogerija..

[57]) H. S. str. 173. Kralj se bješe naljutio na Splićane radi toga, što mu nisu odmah stvorili sigurno sredstvo bijega, jer strah ne vidi razloga, pa ih je zato zamrzio, da su kasnije imali od toga najveće neprilike.

[58]) H. S. str. 127.

[59]) Toma na nekoliko mjesta svoga djela udara na poroke svojih sugradjana, koji poroci bjehu nastali iz prevelikog bogatstva.

Bernardo, nadbiskup splitski (1200.—1217.), ostavi književnih radnja, a među njima zbirku govora i raspravu proti bogumilima.[60])

Treguan, najprije učitelj lijepe književnosti u Splitu zatim klerik, pa arciđakoni i poslije biskup u Trogiru, na nagovor biskupa Mihajla i braće kanonika, prije nego je postao biskupom preradio je god. 1203. »Život sv. Ivana, biskupa trogirskoga«.[61])

Nadbiskup Roger, još kao kanonik varadinski, napisa »Carmen miserabile super destructione regni Hungarie, tempore Bele IV. regis per Tartaros facta.«[62]) Ovu raspravu posveti krasnim posvetnim pismom Ivanu biskupu peštanskom.

Vjerojatno je, da je primjer Rogerov uticao i na Tomu, da i on napiše svoje doživljaje za potomstvo, kojemu se, ne jedan put, u svojem djelu obraća.

Nije nam poznato, na kojem je jeziku pisao svoja djela nadbiskup Bernarde. Ali za Treguana piše Andreis u »Povijesti Trogira«, da je preradio život sv. Ivana hrvatski.[63])

Ako je Treguan pisao hrvatski »Život sv. Ivana trogirskoga«, zašto nije mogao i Bernardo svoja djela napisati hrvatski? Rasprava o bogumilima mogla je polučiti svoju svrhu samo onda, ako je bila razumljiva onima, kojima je bila namijenjena, to jest Hrvatima. I njegovi biskupski govori i homilije imale su pred očima slušateljstvo hrvatsko. Ako je Bernardo bio rodom Talijanac, bio je i Treguan. Pa kako je ovaj naučio narodni jezik i na njem pisao, tako je mogao naučiti i Bernardo i pisati na tom jeziku.[64])

Toma hvali Bernardovu revnost proti bogumilima. Tom zgodom pripovijeda za braću Matiju i Aristodija, rođenu u

[60]) H. S. str. 86.

[61]) Cod. dipl. III. 37.

[62]) Cfr. Marczali: Ungarns Geschichtsquellen, str. 193.

[63]) »Leggesi nella vita del vescovo San Giovanni desecritta in lingua slava da Treguano suo successore«. Paolo Andreis: Storia della città di Traù, objelodanio D. Marko Perojević, Split 1909. str. 15.

[64]) Rački Bogomili i patareni, u Radu J. A. knj. VII. str. 84.; VIII. str. 121. sl.; X. str. 60. i sl.

Zadru od oca Zorobabela iz Pulje, nastanjenu u Splitu. Veli, da su bili izvrsni slikari i dobri zlatari, apostoli hereziie, koju usvojiše u Bosni prilikom čestih putovanja u ove krajeve. Hvali ih, da su bili »vješti latinskoj i slavenskoj knjizi«.[65])

Toma pod nazivom slavenske knjige razumijeva onu književnost, koja je kasnije, prozvana staroslavenskom ili glagolskom, koja se je u ono doba gajila u benedistinskim samostanima. Poslije crkvenog sinoga iz god. 1059. držanog za Krešimira kralja i za nadbiskupa splitskoga Ivana, a pod predsjedanjem papina legata Majnarda, u nijednom spomeniku nema traga o kakvim ponovnim protivštinama jeziku pismu hrvatskom u službi božjoj. A održalo se je mnogo sinoda!

Naprotiv imademo iz ovog doba dva pisma pape Inocenta IV., koja dokazuju, da je hrvatska služba božja bila s najvećeg i autoritativnog mjesta priznata i odobrena.

Inocent IV. piše iz Lyona 29. ožujka 1248. senjskom biskupu Filipu ovlašćujući ga, da se i on uniformira sa svojim klerom u bogoslužju te da i on obavlja službu božju istim jezikom.[66])

Godine 1252. pak isti papa piše krčkom biskupu, na odgovor benediktinskom opatu iz Omišlja, ovlašćujući ga, da u toj stvari učini, što nađe da je bolje.[67])

Hrvatski pisani splitski spomenici iz ovoga doba nisu do nas stigli. Vješt bi filolog mogao nešto izgraditi iz onih starinskih rukopisa, u kojima su sadržavane legende svetaca. Štenja sv. Katarine i stihovane antifone i pripjevi, bez sumnje, potječu iz ovog doba i baš iz samostana opatica sv. Benedikta u Splitu.

Ako i nemamo očitih i nesumnjivih hrvatskih spomenika književne prirode, ali zato imademo obilje latinskih, kako se ne može podičiti ni jedan drugi grad u ono doba. Nadgrobni

[65]) H. S. str. 80.
[66]) Cod dipl. IV. 343.; Theiner: Mon. Slav. merid. I. str. 78.; Jelić: Fontes glagolitici str. 9.
[67]) Theiner, op. cit. str. 79.) Cod. dipl. IV. str. 479.; Jelić, op. cit. str. 9.—10.

natpisi u Splitu i okolici primjeri su poezije, koja javlja zoru renesanse. Dosta je spomenuti iz onog doba stihove latinske na grobnici kćeri kralja Bele, na grobnici Vilima, njegova rođaka (god. 1242.), distih na novom oltaru sv. Anastazija (1210.) Dokazi su to književnog predrenesansnog razvitka u Splitu i okolici. A nije li i samo djelo našega Tome, s čisto literarnog pogleda, dokaz visine, na kojoj je stajala lijepa knjiga u XIII. vijeku, osobito ako ga isporedimo s djelima stvorenim preko mora? Toma se je pokazao većim književnikom i historičarom, i savršenijim piscem od svih suvremenika.[68])

Paralelno s lijepom knjigom koracaju i lijepe umjetnosti Već smo spomenuli Mateja i Aristodija, bogumilske propagatore u Splitu, i rekli smo, da su po Tominu svjedočanstvu, bili izvrsni slikari i dobri zlatari.[69])

Filigranske radnje u zlatu i srebru bile su u ono doba veoma ljubljene. Za nadbiskupa Bernarda pripovijeda se, da je (1210.) dao izraditi zlatnu lipsanoteku za glavu sv Anastazija. Ta je radnja kasnije bila poslana u Veneciju i onde salivena, da se izvadi zlato.[70]) Takvih je radnja bilo u riznici splitske crkve veoma mnogo od vremena nadbiskupa Lovre Ali to je tokom godina iščezlo »zaslugom« onih, koji sjedoše kroz prozor na stolicu sv. Domnija. Za nadbiskupa Rogerija čitamo, da je zalagao te radnje, da dođe do novaca. Dao je neke u zalog i našemu Tomi.[71]) Neke je svoje umjetničke radnje ostavio oporučno crkvi i kaptolu.[72])

Iz ovoga je doba u historiji umjetnosti dobro uvaženi i poznati klesar i rezbar A. Buvina, koji je god. 1214. po na-

[68]) Stihovani natpis na sarkofagu Belinih kćeri čita se i danas na nadvratniku splitske stolne crkve. Natpis na grobu Vilima nemamo u izvorniku, nego u Luciju: Mem. str. 43. K ovima treba dodati stihovani natpis na grobu Tominu i na grobu nadbiskupa Rogerija.
[69]) »Pictores optimi et in arte auri fabrili satis exercitati«. H. S. str. 6.; Kukuljević: Slovnik jugoslav. umjetnika pod Matej.
[70]) Farlati: Illyr. Sacr. III. 239.
[71]) Smičikals: Cod. dipl. V. 49.; Farlati, op. cit. III. 279.
[72]) H. S. str. 202.

logu nadbiskupa Bernarda izradio velika vrata stolne crkve u Splitu, na kojima je urezao 28 prizora:: 14 Staroga a 14 Novoga Zavjeta. Ove vratnice do danas su predmet proučavanja i divljenja stručnjaka, koji ih poređuju s vratnicama svete Sabine u Rimu.[73])

Uz ime Buvine spaja se i postanak krasne propovijedaonice u stolnoj crkvi, izrađene novcem kneginje Kolafise, žene kneza Ivana krčkoga i vinodolskog, a splitskog načelnika. Krasno djelo romanskoga stila![74]

S pravom je Jelić proglasio XIII. vijek zlatnim vijekom za umjetnost u Dalmaciji, a najviše u Splitu, gdje je postojala posebna umjetnička škola za sve dalmatinske gradove. Iz ovog doba imademo najveći dio trogirske stolne crkve s divnim portalom Radovanovim; imademo stolnu crkvu svete Anastazije u Zadru, imademo divne ostatke u Dubrovniku i Kotoru. Ali Split i u tomu prednjači.

Osim radnja Buvine i onih, koje se vežu imenom njegovim, iz ovog doba imademo u Splitu novi oltar sv. Anastazija, izgrađen po narudžbi nadbiskupa Bernarda 1210. Neki Rako god. 1219. dade sagraditi crkvu sv. Nikole na Mrljanu i obilno je opskrbi. Moralo je biti djelo ugledno, kad je na polaganje prvog kamena pozvao iz Trogira biskupa Treguana, jer u Splitu nije bilo biskupa.[75])

U ovo se doba započela izgradnja onog krasnog splitskog zvonika javnim prinosima. God. 1257. prvi kat je bio već dovršen. I ovdje se je pokazala blagodarna ruka spomenute kneginje Kolafise, koja je mnogo pomogla izgradnji. No i građani su veoma rado davali svoj dio. Oporučno su se sjećali svojih dužnosti, pa je odlični gradski patricij Duje Crnek ostavio za zvonik »deset livri«.[76])

[73]) Eitelberger: Die mittelalterliche Kunstdenkmale Dalmatiens II. Aufl. str. 274.; Kukuljević Slovnik pod Buvina, str. 97.; Jackson: Dalmatia the Quarnero itd. str. 47.; Bull. Dalm. god. 1906. str. 314.; god. 1912., str. 72.

[74]) Jackson, op. cit. str. 44.

[75]) Cod. dipl. IV. 170.; Farlati, op. cit. IV. str. 336.

[76]) Cod. dipl. IV. 346.; Jelić: Zvonik itd. u Vjesniku hrv. arheološkog društva, Zagreb 1896. I.

Nadbiskup Roger obnovi nadbiskupsku palaču umjetničkim ukusom, koji se nije svidio arciđijakonu.[77])

Za slikarstvo ne možemo prstom pokazati niti na jedan javni spomenik. Postojala je u Splitu crkva sv. Andrije nazvana: naslikana, »picta«. Kakve su slike ono bile? Mozaici? Grafiti? Ili afreski?[78])

Osim gore spomenutih slikara bogumila za imena drugih slikara ne znamo, nego za nekog Pudencija, koji da je naslikao na trgu sliku sv. Kristofora.

Nema danas o svemu tome ni traga. Ali imademo ostataka minijaturnih radnja u misalu stolne crkve.

Govoreći o umjetničkim uticajima Splita na ostale dalmatinske gradove u XIII. vijeku Jelić nalazi srodnosti između trogirskog portala i splitskih vratnica, koralnih sjedala i skulptura na prvom katu splitskoga zvonika, i minijatura splitskog kodeksa, dovršenog god. 1291., koji se danas nalazi u Veneciji, te zaključuje, da između svih ovih radnja imade veza zavisnosti. Zato da Split u XIII. vijeku stoji na najvećoj kulturnoj visini na Primorju. On nalazi tipični splitski kapitel u svim neoromanskim radnjama Dalmacije.[79])

Na koncu smijemo istaknuti, da su vlade kneza Domalda Kačića i kneza Ivana krčko-modruško-vinodolskoga u Splitu bile najplodnije za razvitak umjetnosti u prvoj polovici XIII. vijeka.

[77]) »Forinsecus fecit cenacula et solaria trabibus et asseribus satis artificiose compacta magis ad apparentiam quam ad indigentiam H. S. 205.

[78]) Cod. dipl. II. str. 33., 194., 195.; H. S. str. 76.

[79]) Bull. Dalm. 1912. Jelić: Contributo alla storia dell' arte in Dalmazia, str. 108. i drugdje.

II.

Tomina mladost

(1200.—1230.)[1])

Toma se je rodio u Splitu god. 1200. ili, da se izrazimo jezikom ondašnjih isprava, za kralja Ugarske, Hrvatske, Dalmacije i Rame Mirka, a za vojvode Hrvatske, Dalmacije i Huma Andrije,[2]) za nadbiskupa Bernarda i kneza Martinca, za njegova zamjenika Staniše, sina Maranjina. U gradu su se isticali Vučina pok. Vida Nasitorti (Krivonosa), advokat Borislav Kačić, sin kneza Nikole, Bogdan Mesagallina, Dobre Lisica, Madije Nikolin, Marin Pavlov, Vukas, kraljevski dvornik, i članovi klera Grube đakon, koji je malo kasnije igrao veliku ulogu, i stari Sabacije đakon, koji je vršio dugo godina službu bilježnika.[3])

Rodio se je od odlične patricijske obitelji[4]) i proživio prvu mladost u rodnom gradu, pohađajući školu najprije ma-

[1]) Ono što znamo o Tominu životu, sadržano je u njegovoj povijesti ili Uspomenama, i u preostalim diplomatskim ispravama. To se mora nadopuniti prikazom prilika u kojima je živio.

[2]) »Henricus D. gratia Hungarie, Dalmatie, Croatie Rameque rex«. C. d. II. str. 358.; Andreas Bele tertii regis Hungarie filius a p a t r e(!) dux Dalmatie, Croatie et Chulme constitutus. C. d. II. str. 361. Treba istaknuti ono naglašivanje »a patre dux constitutus«, koje je očito napereno proti bratu Beli, koji nije njega postavio za vojvodu, prema tomu, premda je Kralj, nema prava, da ga svrgne. Ova isprava potvrdjuje sekundogenituru hrvatskoga kraljevstva.

[3]) Cnfr. C o d. d i p l o m. III. isprave iz godine 1201., 1202.

[4]) Nije poznato, na čemu je F a r l a t i (Ill. Sacr. III. str. 258.) temeljio svoju tvrdnju, da je Toma bio plemić, i je li on za tu tvrdnju imao posebnih pozitivnih podataka, ali mi to zaključujemo iz Tomina

gistra Gualterija, zatim magistra Treguana, za kojega sam Toma kaže, da je bio onda učitelj mladeži[5]) u doba kad su Split i cijela Dalmacija postali pozorište velikih događaja.

Za njegova djetinjstva Inocent III. razvija veliku djelatnost u našim krajevima pozivajući narod na križarske vojne. Posreduje između Mirka i njegova brata Andrije, ljuto zaraćenih. Henrik Dandolo vodi križare na Zadar i uništava onaj grad u najljepšem cvatu na neopisivu sablazan cijeloga svijeta.

U Splitu je nadbiskup Brnardo, rodom iz Perugije u Italiji. Od profesora bolonjskoga sveučilišta, gdje je proživio trideset godina u nauci, postao je tajnik papina poslanstva, zatim odgojitelj Mirka, sina kralja Bele III. A kad ovaj mladić postade kraljem, da zahvali učitelju, po ondašnjem običaju, postavi ga za biskupa. Bila je slučajno u Splitu ispražnjena nadbiskupska stolica, pa je privrženicima novoga kralja lako bilo nagovoriti splitske kanonike, da izaberu kraljeva miljenika i odgojitelja u nadi, da će i na njih pasti zraka kraljeve svjetlosti.

Bernardo je bio slijepo orude madžarske politike. U sukobu između zaraćene braće Mirka i Andrije bio je na strani kraljevoj, ali tako, da se ne zamjeri ni Andriji. Mirko podigne Bernarda do najvećih časti i utjecaja u kraljevstvu.[6])

pisanja. U njegovo doba klerik niska roda nije mogao aspirirati na časti i položaje niti u samoj crkvi, niti je mogao razvijati posebnu važnu političku djelatnost. H. S. str. 93. Tomina karijera, osobito izbor za arcidjakona i kasnije za nadbiskupa, dokazuje njegovo plemićko podrijetlo. Onda njegova politička djelatnost na korist domovine jak je dokaz visokog socijalnog položaja njegove obitelji. Da je bio bogata roda, vidimo iz toga, što je mogao izdržati troškove na naucima u Bolonji, što je posudjivao novaca nadbiskupu Rogeru Cd. dp. IV. 49, to je na svoje troškove vršio različna poslanstva gradske općine. K u k u l j e v i ć, Regesta, 813.

[5]) H. S. str. 87.

[6]) Kralj Mirko piše god. 1201.: »consulibus Spalati«, kao da nije bilo kneza, a vladao je uistinu knez M a r t i n a c (C. d. III. str. 14): »Našega vjernoga Bernarda, vašega nadbiskupa, veoma cijenimo i uvažujemo«, i dižemo medju prve dostojanstvenike kraljevstva, te mu dajemo mjesto uz samoga kralja, radi čega ponovno vam nalažemo i zapovijedamo, da mu se pokoravate kao kraljevoj osobi u svemu: Fidelem nostrum Bernardum archiepiscopum vestrum

Kad je Bernardo vidio svoju moć, uze u ruke i političko-civilnu vlast u gradu, pa stade odmah ugađati ambicijama kneza Domalda Kačića, šibenskoga gospodara, te ga nagovori, da otme Zadar Veneciji i da ga povrati »naravnomu njegovu gospodaru«.[7])

No kad je nenadano i prerano umr'o kralj Mirko (5. svibnja 1205.) a malo dana za njim i njegov jedinac (25. svibnja iste godine) još nejak, te kad Andrija II. iz tamice sjede na prijestolje, potajno osumnjičen s umorstva mladoga Bele, uticaj Bernarda pade, a poraste uticaj kneza Domalda. Ovaj bješe otkrio u Splitu neke madžarske velikaše, koji su potajno imali poći u Grčku, da potraže zakonitog aspiranta na ugarski prijesto. Domaldo ih dade uhapsiti i odmah poslati vezane k Andriji u Ugarsku sa svim ispravama, koje su dokazivale njihovu izdaju.

Knez Domaldo Kačić, poslije smjelog osvojenja Zadra i njegove obnove, bješe postao jaka sila u hrvatskom kraljevstvu. A kad je pružio ovoliki dokaz vjernosti novomu kralju, postigao je tako veliki uticaj i poštovanje kod svih dalmatinskih gradova, da su se natjecali, tko će ga dobiti za kneza-gospodara.[8])

On je izabrao Split za središte svojega rada, nesamo političkoga nego i kulturnoga. Ali i on je brzo pao u nemilost na dvoru, jer su ga podrovali bribirski Šubići, ljubomorni na Domaldovu veliku moć, te ovaj odbačen od kralja, morade napustiti brzo i splitsko gospodstvo (1221.) te ustupiti mjesto knezu Višenu, gospodaru Zvonigrada u Lici.[9])

Toma je vidio na vlastite oči u svojoj sedamnaestoj godini dolazak kralja Andrije na čelu njegovih križara i svečan ulazak u Split (1217.). On je vidio sve, što se događalo za kraljeva ne kratkog boravka u Splitu; vidio je prisiljeno veselje i slušao naručene ovacije, kao što je vidio mnogo nelijepih čina od strane neželjenih madžarskih gostova, koji se nisu ponijeli nimalo čovječno ni kršćanski prema domaćem pučanstvu Dalmacije. On to sve opisuje onako kako je vidio, a vidio je mladenačkim očima, očima fantazije, a ne razuma.

Kralj Andrija pokazao se je silno iznenađen i zadovoljan dočekom u Splitu, pa se odmah izjavi spremnim, da udovolji svakoj želji građana. Ali Splićani nisu znali da se okoriste. Kao da nisu bili »realni «političari«, pa su zaslužili Tomine ukore.[10])

Poslije odlaska Andrije II. i njegovih križara iz Splita, Toma je pošao na dalje nauke u Italiju. Ondje je morao ostati 7—8 godina.

U ono je doba sveučilište u Bolonji bilo prva škola pra-

---

plurimi habemus et aceptum, et inter maiores principes regni facimus iuxta latus regium locum obtinere, qua de re iterato precipimus et mandamus, ut ei tamquam persone regie subdamini. Smičiklas: Cod. diplom. III. 18.

[7]) Mlečani su se za to osvetili navalom na nadbiskupski grad u Vranjicu. H. S. 85.; Bull. Dalm. 1913. str. 31. i sl.

[8]) Domaldo od roda Kačića, sin Sraćena, sina Slovinje (pogrješno Zolonja), nasljedni knez Šibenika. God. 1200. bio je pristav vojvode Andrije i svjedok na ispravi (C. d. II. str. 357.). God. 1207. postao je knez Splita i Trogira, iduće godine i Nina (Lucio, Memor. str. 27.). Godine 1210. nagradjen je od kralja Andrije, za dokaz osobite vjernosti iskazane otkrićem i raspršenjem urote, zemljama oko Cetine i Trilja (Lucio, Memor. str. 27.; Inscriptiones str. 62.. Cod. diplom. III. 101.—102.). Najprije se diže Trogir tužbom na kralja proti nesnosnoj tiraniji Domalda i njegove porodice. I kralj šalje god. 1217. oštre opomene i ukor Domaldu s nalogom, da ni on ni njegov sin nemaju šta tražiti u Trogiru. Cod. diplom. III. 162.

[9]) Buisenus ili Buysinus spomenut je kao splitski knez prvi put u ugovoru za savez izmedju Splita, Trogira i Šibenika god. 1221. Lucio, Mem. str. 21.; Cod. diplom. III. 190. Svjedok je na nagodbi izmedju templara i samostana svetoga Kuzme i Damjana. Cod. diplom. III. str. 202.; Ljubić, Starine XXIII. 217. Pod njegovom vladom Split je uveo uvoznu taksu na vino. Cod. diplom. III. 226. U ugovoru mira izmedju Splita i Dubrovnika spominje se na čelu isprave: Velcinus, potestas Spalatensis et Tragurinsis comes, god. 1221.—1222. (Vidi Cod. diplom. III. 208., 209.; Ljubić. Monum. Slav. merid. I. 31.). Iz toga se zaključuje identičnost Vučine i Buisena. Cfr. Bull. Dilm. god. 1885. str. 46.

[10]) H. S. str. 88.—92. Toma kori svoje sugradjane, što u onoj prigodi nisu marili za javno dobro. Mogli su u onoj prilici postići osim Klisa gospodstvo nad bračkim i hvarskim otokom, (comitatum insularum), a nisu htjeli; voljeli su tražiti osobnih probitaka: »Spalatenses, suo more, ad publica nimis tardi, ad privata commoda singuli intendebant«. Kad je kralj vidio, da Splićani ne mare ni za što, on je sam bio svijestan važnosti kliške tvrdjave za sigurnost grada, pa nije htio da zaposjedne onu utvrdu nikakav lajik velikaš, nego je preda templarima, da je čuvaju i brane. H. S. str. 90.

va, osnovana od Irnerija i Fridriha Barbarosse s veoma velikim pravima i privilegijima, kao što je pariska škola bila prva škola lijepe knjige i teologijskih nauka. Bolonjska škola baš onda je bila na svojoj visini.

Deset tisuća slušatelja bjehu se zgrnuli iz svih krajeva poznatoga svijeta. Ovdje je Gracijan, redovnik kamaldolskog reda, proživio nekoliko godina uređujući zbirku crkvenih kanona. Profesori prava ove škole bili su za svakoga autoritet. Grad je na njih ljubomorno pazio i prisegom ih obvezivao, da ne će odanle otići.[11]) Ovdje je, među ostalima, učio Lotarije conte de Segni, kasniji papa Inocent III. Ovdje je živio glasoviti Pietro Collivacino, ovdje nadbiskup splitski Bernardo.[12])

Od Tominih suvremenika na ovoj školi spominje se glasoviti Pietro delle Vigne, koji se je, radi siromaštva, uzdržavao prosjačenjem, dok ga nije upoznao Fridrih II., veliki zaštitnik umova, te ga učini svojim tajnikom, prijateljem i savjetnikom.[13])

Nisu pridonijeli odgoju Tominu u Bolonji samo njegovi profesori predavanjima, nego i sav politički i socijalni život Italije. Borba između carstva i rimske kurije plane kao nikada prije poslije smrti Inocenta III. (1216.) između Honorija III. i Inocentova štitnika Fridriha II. Nesamo Italija, nego cijeli kršćanski svijet, razdijeli se u dva tabora: u Gvelfe i Gi-

[11]) W e i s s, Weltgeschischte, VII. Band, str. 259.
[12]) H. S. str. 86.

[13]) Pier delle Vigne, savremenik i školski drug Tome Splićanina, spjevao je najstariji talijanski sonet, izradio je poznate Fridrihove zakone po duhu carističkog apsolutizma iz vremena rimske dekadence i degeneriranog Bizanta, za kojega Dante pjeva, da je držao

.... ambo le chiavi
del cor di Federico, e che le volse
serrando e disserrando si soavi,
che dal secreto suo quasi ogni uom tolse

Inf. XIII. 58.—61.

Bi oklevetan od suparnika i zavidnika njegove slave kao veleizdajnik, bi osudjen na smrt god. 1246. Cfr. W e i s s, op. cit. VII. B. str. 501.

beline, koji su se pobijali bez milosrda.[14]) Osim ovih vjerskopolitičkih borba postojale su na zapadu, kao i kod nas, vjerske borbe. S jedne strane albigenzi, pravi panteisti, a s druge dualisti patareni ili kathari, koji se kod nas zvahu kršćani ili bogumili. Ovi posljednji bjehu poplavili cijeli zapad, tako da su mogli otvoriti u Milanu neku vrstu sveučilišta, a u Rimu samom nekoliko potajnih škola.[15])

Vodila se borba proti ovima nesamo zakonitim i prirodnim oružjem, usmenim i pismenim pobijanjem njihove nauke, nego i ubojitim oružjem, mačem i sulicom.

Treća je nesreća bila najopćenitija, moralna pokvarenost, koja je izlazila iz prekomjernog bogatstva gradskih slojeva.

Proti svemu tome dižu se dva velika reformatora društva. Dominik Guzman i Franjo Asižanin. Oni uzimlju jedino pravo oružje proti ovakvu žlu, oružje uma i primjer čista života.[16])

Toma je bio svjedok uspješne i blagotvorne djelatnosti Asižanina. On ga je vidio u Bolonji na Veliku Gospu godine 1223., gdje na javnom trgu pred gradskom vijećnicom propovijeda narodu. Veli, da je nagrnuo savkolik grad, učeni i neuki, plemići i plebejci. On nam majstorskim kistom opisuje čovjeka, njegov način propovijedanja i sugestivnu moć njegove jednostavne, ali Bogom nadahnute riječi.[17]) Ako je riječ asiškog siromaha imala tako veliku moć, da je obratila toliko mnoštvo pokajnika, da je izmirila stare krvne dušmane, morala je vršiti izvjestan uticaj i na našega Tomu. Taj se je uticaj kasnije odrazivao u njegovu životu.

[14]) Naziv guelfi i ghibellini počinje god. 1142. Una vocatur pars eccelesie, altera vero pars imperij, modo vero una vocatur Guelfa altera Ghibellina. M u r a t o r i, Scriptores XII. 276.
[15]) W e i s s, op. cit. VII. Band, str. 346. i sl.
[16]) D a n t e: Divina Commedia, Inf. Canto XI. i XII. slavi ta dva velika reformatora crkve i društva.
[17]) Propovijed Franje Asižanina u Bolonji postavljam u god. 1223., jer veli Toma da je to bilo na Veliku Gospu, ili 15. kolovoza, poslije velikog potresa, koji je porušio dio Ligurije, Emilije i venetske marke, a taj potres se je dogodio na Božić god. 1222. M u r a t o r i, Annali d'Italia, Venezia god. 1845., IV. str. 1055.

Da se još bolje shvati kasnija djelatnost Tomina, treba svratiti pozornost na ondašnje borbe talijanskih municipija proti apsolutističkim težnjama Fridriha II. i njegovih conta i barona, pravih tirančića, koji su se nametali slobodnim gradovima za gospodare. Kao što su naši susjedni knezovi Kačići i Šubići, da ne idemo dalje od mora, kraljevskim blagoslovom gazili municipalne slobode, tako su radili i talijanski Ezzelini i Azzi. Onda se je osnovala glasovita »Lega Lombarda«, lombardski savez gradova pod vodstvom Milana, koja je potukla kod Legnana carske čete i osigurala za mnogo vjekova municipalnu slobodu gradova.

Kad je Toma dovršio nauke i kad se povratio u domovinu, točno ne znamo. Ali ga vidimo god. 1227. u javnoj službi. Iz te godine imademo naime prve isprave, u kojima se spominje on kao općinski bilježnik i klerik. Pitanje je, kad je on nastupio tu službu. Na žalost nemamo sačuvanih splitskih isprava, u kojima bi bilo spomenuto ime bilježnika iz god. 1224.—1225., 1226. Isprava iz godine 1223. nosi ime bilježnika popa Sabacija, koji radi kao bilježnik, zakleti notar punih 40 godina. Ovaj se, naime, spominje od god. 1178. do 1223. Između Sabacija i Tome nema spomena o drugom notaru. Kad je umr'o Sabacije, a kad nastupio Toma, nije moguće nikako odrediti.[18] Svakako znamo, da je Toma stupio u javni život s notarijatom. To je dokaz, da je bio cijenjen u građanstvu, te još mladić od 26 godina zauzeo ovako važno mjesto.

Za Tomina boravka na naucima, u Splitu su se zbile velike političke promjene. Kad su Splićani vidjeli, kako je njihov knez Domaldo izgubio kod kralja Andrije svaki utjecaj,[19] nahuškani od kraljevih emisara i od Domaldovih takmaca, bribirskih Šubića, tajnim komplotom, gazeći svečane prisege,

[18]) Isprava Sabacijevih imademo od god. 1178. do god. 1223. Confr. C o d. d i p l o m. II. str. 154., 158., 169., 194., 197., 217., 222., 234., 251., 258., 264., 281., 285., 293., 308., 349., 390.; C. d. III. str. 5., 13., 14., 34., 54., 69., 81., 112., 127., 136., 190., 190., 211., 227. Sabacije je počeo službu kao klerik, a svršio kao svećenik. Služio je dakle 45 godina.

[19]) C o d. d i p l. III. str. 162. Andrija oslobađa Trogirane od nasilja Domaldovih i njegova sina god. 1217.

otjeraše Domalda iz grada, a mjesto njega izabraše za kneza prijatelja bogumila Višena od Zvonigrada 1221.[20])

Brzo se zametne borba za hegemoniju u Dalmaciji između Grgura bribirskoga i ovoga Višena. Ta je borba dosta dugo trajala, ali na koncu Višen bi pobijeđen, uhvaćen u bici od samoga Grgura i njegovom rukom proboden.[21])

Splićani hine da ne shvaćaju, za čim ide Grgur bribirski. Ili ih je njihov poznati antiklerikalizam zaslijepio, pa, mjesto da se poklone Grguru, izaberu ponovno bogumilca: Petra, kneza humskoga, čovjeka moćna i veoma odvažna i hrabra u ratu.[22])

Knez Domaldo nije mogao pregorjeti uvredu, koju su mu Splićani nanijeli protjeravši ga nelijepo iz grada. Zakleo se je u srcu, da će im se osvetiti. No pričini se, kao da je sve zaboravio, prilagodivši se gotovim činima. On je imao svoje prijatelje i pristaše u gradu, kojima je pošlo za rukom, da nagovore građane na savez s njime. I uspije im, tako da je

[20]) U ugovoru mira između Splićana i Dubrovčana god. 1221., označen je kao potestas spalatensis civitatis et traguriensis comes Velcinus, C o d. d i p l o m. III. str. 209., a Toma veli da je bio Buisinus. Iz toga se mora zaključiti, da je Velcinus i Buisinus ista osoba: Vučina Višen. Toma hvali Višena kao kneza splitskoga samo mu prigovara, što je bio okužen »patarenskom herezom«.

[21]) Opis te borbe vidi pobliže H. S. str. 202.—203.

[22]) Cfr. M i c h a M a d i i de Barbazanis, de Spalato, u L u c i o, De regno D. et Cr. str. 379.; M i l i n o v i ć: Knez Domaldo str. 100. Netočna je tvrdnja Mihe Madijeva da se je Domaldo poslije ove nezgode osramoćen povukao iz svijeta i pošao u Trogir u samostan. Još kasnije mi njega nalazimo u javnom životu veoma aktivna. Ovo se je imalo dogoditi god. 1226., a god. 1243. on sklapa mir s Trogiranima (C o d. d i p l. IV. str. 205.). God. 1238. Domaldo je uzet za svjedoka u parnici između kaptola splitskoga i samostana sv. Stjepana o vlasnosti crkve sv. Mihovila. Nadpop šibenski Matej presluša Domalda kod kuće i tom prigodom ga pita: koliko mu je godina, a Domaldo odgovori: oko osamdeset. Poslije ovoga svjedočanstva javlja se pet godina kasnije, 1243., prema tomu je isključena mogućnost, u koju vjeruje i Milinović, da je Domaldo pod starost pošao u samostan. Ali nije isključeno, da je pod depresijom onoga udarca pošao privremeno u samostan u Trogiru. No nije mogao ondje ostati duže njegov nemirni duh. On je preživio i kralja Andriju II. i Grgura bribirskoga, svoje krvne dušmane.

grad pomogao Domaldu istjerati iz Klisa posadu templara, te se sam u njem ugnijezdio.

Ali, čim je zauzeo Klis, osjeti se jakim prema Splitu, te počne odmah vršiti osvetu proti onim splitskim građanima, za koje je znao, da su mu protivnici. Navaljivao je na njihove vinograde, na njihove torove i na njihove ljude. Zato je došlo do oružanih sukoba s njime. U jednom takvom sukobu zarobio je oko 60 splitskih patricija, među kojima se spominju odličnici: Kaceta, Duje Forminov, Leonardo Kaval, Jakov Dušica, Grisogono i drugi. Zatvori ih u podzemlje tvrđave, gdje je svakojakim mukama i obećanjima izmamio od njih velike svote u ime otkupnine, ali ih ipak ne puštaše na slobodu.

Splićani se nađoše u nevolji. Izabraše baš tada mladoga Tomu za svoga kančelira, pa se dogovore i sporazumiju za savez s Trogirom, te ponudiše gospodstvo nad gradom knezu Grguru bribirskom, pa odlučiše zajedničkim silama navaliti na Domalda u njegovu jastrepskom gnijezdu u Klisu.

I uspjelo je saveznicima zaskočiti posadu u noći jednom lukavštinom. Uhvatiše Domalda živa u krevetu, odvedoše ga na magarčiću u Split, gdje za veću sramotu bješe javno obrijan i ostrižen.[23])

Kad su saveznici postali gospodari Klisa, predadoše ga na čuvanje Petru pok. župana Ursića, koji je dao kauciju od hiljadu perpera, koje mu potpisaše prijatelji splitski i jedan Trogiranin. To je bilo jamstvo, da će vjerno čuvati tvrđavu.[24])

Ugovor, s kojim Splićani i Trogirani predaju Klis vjernosti kneza Petra Ursića, što nam ga je sačuvao Lucio u talijanskom prijevodu, za potomstvo je sjajni dokaz juridičke spreme mladoga splitskog kančelira.

Na žalost nemamo mnogo isprava od ruke Tomine, i nijedna nije ovakve važnosti. Sačuvao nam se nagodbeni ugovor između Formina, unuka Petra Streze i templara o sv. Petru u Badu ili Žrnovnici.[25])

Tomine bilježničke isprave divno su točne i vjerne u reprodukciji imena osoba i mjesta, kako su se onda u Splitu izgovarala.[26])

God. 1228. umrije arciđakon Grube Prodanov, pa mu kaptol izabra za nasljednika kanonika stolne crkve Katalda Forminova. Time bi ispražnjeno jedno mjesto kanonika u kaptolu. To mjesto kanonici ponudiše odmah mladom kleriku Tomi, koji bi ređen za podđakona. Dvije godine poslije toga preminu s ovoga svijeta i arciđakon Kataldo, a da ga nadbiskup Guncel nije ni potvrdio. Tada kaptol jednodušno izabra za arciđakona najmlađega svoga člana, Tomu, koji kroz kratko vrijeme bješe stekao poštovanje, ugled i ljubav klera i najboljega dijela građanstva (1230.).

Taj je izbor naprtio Tomi tešku borbu s crkvenim i političkim predstavnicima madžarske politike u gradu. Ta se borba svršila tek pred njegovom smrću.

---

[23]) Cfr. Lucio, Memor. 34.—35.; Kukuljević Regesta no. 202.; Cod. dipl. III. 265.—267.

[24]) Cfr. Cod. dipl. III. str. 267.

[25]) Imademo još jednu Tominu ispravu, krivo datiranu. To je ona u Cod. dipl. III. str. 365. pod god. 1232. Ova godina je krivo pročitana stoga, što je baš ondje isprava slabo sačuvana. Izdavač je krivo nagađao. God. 1232. Toma nije bio više splitski bilježnik, nego klerik Kuman, kako se vidi iz svih isprava one godine i idućih. Ako je onu ispravu izradio Toma, kako na njoj piše, onda ona nije od god. 1232., nego starija. Toma je ostavio službu bilježnika, kad je postao arcidjakon 1230. A za druge klerike Tome, gradske bilježnike, nemamo spomena za dugi niz godina. Ta isprava izdana od klerika Tome, izdana je god. 1227., jer se je kasnije Toma potpisivao subdjakon, pa djakon.

[26]) Maria, Slava, Ivan, Jure, Mathia. Cod. dipl. III. 365., a ne Sclava, Johannes, Georgius. Tako isto Grube, Bogdanus, Micha itd. Cod. dipl. III. 268.

III.

Borbe, porazi i pobjede

Krivo su učinili uspomeni Tominoj, kad su ga prikazali kao nekog spletkara, strančara, nemirnjaka, koji ne trpi svoga nadbiskupa Guncela, rodom Madžara, a rodjaka hrvatskom banu Gjuli.[1]) Još je gore kad mu pripisuju stranačke motive takvoj borbi. Istina je, da je Toma bio veoma borben duh, ali ta borbenost nije potekla iz kakvih ličnih izvora, nego je čista revnost crkvenog prelata, pravnika i otadžbenika. Borba između njega i nadbiskupa Guncela bila je za nekoga valjda i sablažnjiva, ali odgovornost za onu sablazan pada na Guncela i na one, koji su ga postavili na mjesto, za koje nije bio sposoban.

Da se shvati bolje i Tomin karakter i značaj one velike borbe u XIII. vijeku u Splitu, treba posegnuti malo iz daljega i uočiti prave uzroke njezine.

Split je bio u XII. i XIII. vijeku u svojoj unutrašnjosti f a k c i o z a n, prema Crkvi je bio a n t i k l e r i k a l a n, a prema kralju i madžarskim eksponentima o p o z i c i o n a l n o r a s p o l o ž e n. Ove tri karakteristike duše splitskih patricija odskočit će jasno tokom ove radnje. Sada je dovoljno, ako istaknemo, kako je god. 1162. gradsko vijeće zaključilo, da nijedan građanin splitski ne smije Crkvi ostaviti, darovati ili prodati nikakvu nepokretninu. Na to su se imali prisegom obvezati. Za to se bješe Papa Aleksandar III. tako

[1]) V j e s n i k hrvatsko-slovensko-dalmatinskog arhiva god. II. str. 148.—49.

razljutio, da je poslao nadbiskupu zadarskom pismo, u kojem ga ovlašćuje, da ekskomunicira sve splitske predstavnike vlasti, ako odmah ne povuku taj zaključak. Pače neka baci prokletstvo i na cijelo pučanstvo, ako ne uspije na lijep način da ih nagovori, a istodobno neka proglasi, da ona prisega ne može nikoga obvezati.[2]) Ne znamo, kako je uspio papin ovlaštenik, ali taj zaključak nalazimo i kasnije, u drugom obliku. A da je grad bio smatran opozicionalnim, dokazuju brojne isprave kraljeva, kojima su se nastojala prikratiti posjedovna prava nepouzdanih Splićana na korist Trogira i svih ostalih vjernih susjeda.

Već smo spomenuli, kako je Split uživao privilegirani položaj za hrvatskih kraljeva. A kad su predstavnici dvanaestero plemena predali krunu madžarskoj dinastiji, Split se je opirao, dok je mogao. Kao da su predviđali, da ustrojenje sekundogeniture, kojom se bjehu Hrvati zadovoljili, nije drugo nego fikcija.[3]) Predviđali su razvitak odnošaja prema Ugarskoj ne u smislu širenja slobode, nego nametanja gospodstva, proti kojemu im se je duša opirala. Kolomna je nastojao raspršiti te bojazni svečanim prisegama i pisanim ugovorima. Pače je nastojao dokazati, kako će njegovo vladanje biti liberalnije od hrvatskoga. Zato su se on i nasljednici sve-

[2]) S m i č i k l a s: C o d. d i p l. II. str. 93.

[3]) Za shvaćanje politike ugarskih kraljeva prema Hrvatskoj i Dalmaciji treba navesti ovo: God. 1101. Koloman sklapa ugovor mira i prijateljstva s mletačkim duždem Mihajlom Vitali (C o d. d i p l. II str. 2.), u kojem mu izričito priznaje naslov: dux Dalmatie et Croatie, pa veli, da mu taj naslov i to pravo priznaje za dokaz prijateljstva i mira. Što je on stekao i baštinio od svojih prethodnika, neka mu bude, kao što želi i sebi sačuvati, što je on od svojih starih stekao i baštinio. Od onoga vremena uvijek mletački duždevi nose naslov: dux Venetorum, Dalmatie et Croatie, ili Dalmatiarum. Koloman, pri sklapanju ovoga ugovora, nije znao, da će za jednu godinu dana sklopiti ugovor mira s Hrvatima. Ako je pak imao u namjeri, da osvoji Hrvatsku i Dalmaciju, zašto je stvarao pravni precedens na svoju štetu, a na korist Venecije? Tako je poslije godine 1102. nastalo, da se ugarski kraljevi nazivlju kraljevi Ugarske, Dalmacije i Hrvatske, a mletački duždevi: duces Venetorum, Croatie et Dalmatie. To znači kao da su se dogovorili da našu zemlju imade držati u vazalstvu ili Ugarska ili Venecija. Predmet njihova medjusobna spora!

čano odrekli danka, što su ga primali hrvatski kraljevi.[4]) No rezervirali su si pravo potvrde ili priznanja biskupa, kojega svećenstvo izabere, i kneza, kojega narod izabere u velikom vijeću.[5]) Rezervirao je i pravo na dio prihoda od lučkih pristojba, koje plaćahu strani brodovi i pravo, da on izabere suca u parnicama između Splićana i stranaca. A te su rezerve bile veoma zamašne, jer su pružale priliku, da se kralj umiješa u autonomne poslove, da i samu autonomiju stavi u pitanje.[6])

Da ostanemo u okviru splitskih sloboda prisegom zajamčenih, reći ćemo, da baš odonda, otkad su ugarski kraljevi prisegli, da će poštovati slobodu izbora nadbiskupa, splitska crkva počinje padati s visine, na kojoj je ostaviše kraljevi Stjepan, Krešimir i Zvonimir za nadbiskupa Lovre. Njezin sjaj poče tamniti, suzuje se njezina jurisdikcija, koja se protezaše do obala Dunava. Za ugarskog vladanja splitski se nadbiskupi ne ističu ni znanjem ni kršćanskim krepostima, nego odanošću ugarskom dvoru, ugarskoj osvajalačkoj politici. Neprijatelji su splitske samostalnosti i primata splitske crkve, da se ulaskaju ugarskim prelatima i ugode njihovim ambicijama.

Eno prvi nadbiskup poslije Krescencija, Manase, organizira komplote proti gradu s kraljevim povjerenikom, kojemu Splićani bjehu u prvom zanosu dali kulu na istočnom

---

[4]) »Mihi et filio meo, aut successoribus meis tributarij (drugdje: angariarii) ne sitis« stoji u diplomama kraljeva ugarskih od Kolomana do Andrije II., koji po običaju obnovi stare obveze u vrijeme Tomine mladosti god. 1207. Vidi S m i č i k l a s: Cod. diplom. III. str. 68.—69.

[5]) Episcopum vero aut comitem, quem clerus et populus elegerit, ordinabo. Drugdje stoji confirmabo, a u Lucijevu talijanskom prijevodu stoji: confermero, (M e m o r. 19.; C o d. d i p l. III. 69, 71) Lege antiquitus constituta cum vestro iudice vos uti permittam.

[6]) M a r c z a l i: Les relations de la Dalmatie et de la Hongrie du XI. au XIII. siecle, Paris 1899. tvrdi za Kolomana, da je mogao slomiti otpor dalmatinskih općina, da je mogao sravniti sa zemljom sve njihove utvrde, razoružati gradjane i uništiti njihovu autonomiju gradsku. Str. 11. Valjda je on mogao sve ovo učiniti, premda se u to može opravdano i sumnjati, ali nikada ne bi mogao na taj način utvrditi svoju vlast. Krive i neosnovane tvrdnje učenog pisca rasvijetljene su u u Bull. Dalm. 1899. str. 237. i sl.

uglu Dioklecijanove palače. Ovaj povjerenik i utjerivač kraljevih prihoda u Hrvatskoj bješe sakupio lijepu četicu vojnika, pa se dogovori s Manasom nadbiskupom, kako će vojnički okupirati grad, ukinuti autonomiju te sve građane opljačkati. Urota je bila na vrijeme otkrivena.[7])

Poslije ovoga nadbiskupa bi izabran neki Splićanin, Gaudije, privrženik dinastije (1136.—1158.) koji, da se ulaska dvoru, dade se posvetiti od ostrogonskog nadbiskupa na poniženje splitsko-solinske crkve i uvredu samoga pape. Napreže se kroz sav život, da dalmatinsku crkvu podvrgne primatu Ugarske.[8])

Kad je papa radi nekorektnosti svrgnuo Gaudija, naslijedi ga rođeni madžar Absalon (1156.—61.), koji nije ni stanovao u Splitu, nego je samo pobirao dohotke i trošio ih u Ugarskoj.[9])

Kroz ovih prvih 60 godina ugarskog suvereniteta nad Splitom, splitska je crkva izgubila mnogo. Zadar se otrgnuo od primata splitskoga, a Hvar od dijeceze stvorivši svoju posebnu dijecezu.[10]) Sad nastaje kratkotrajna manje nego dvadesetgodišnja vlada Bizanta, za kojom je iskreno žalio naš Toma. Poslije toga Hrvatska a s njome i dalmatinski gradovi vraćaju se pod suverenost ugarsku. Eto odmah u Splitu sedisvacantia, jer svećenstvo ne će da bira onako, kako se iz Ugarske namiguje. Napokon se otpornost smanjuje, te Splićani dobiju nadbiskupa po želji kralja, koji je imao pravo potvrde i investiture. Za njim dolaze dva Petra jedan za drugim, oba Madžara.[11]) Za ovima se javlja ljubimac dvora Bernardo. Ovaj je bio veoma učen čovjek, ali politički nije bio bolji od svojih prethodnika. Bio je i on samo eksponent kralja ugarskoga.

Koje čudo onda, da su Splićani stvorili zaključak, da nitko ne smije crkvi darivati, ostavljati, pače ni prodavati

---

[7]) Manasses clericus de curia regali. H. S. str. 60. Za kraljeva povjerenika u Splitu veli, da je bio d u x, e x a c t o r r e g a l i u m t r i b u t o r u m p e r C r o a t i a m, str. 61.

[8]) F a r l a t i, Illyr. Sacr. III. str. 172.; H. S. str. 63., 64.

[9]) F a r l a t i, op. cit. str. 180.

[10]) Id. ib. str. 213.

[11]) H. S. str. 36.

nepokretnine? Nadbiskupi po milosti ugarskoga kralja malo su se brinuli za moralne, a još manje za materijalne interese crkve i grada. Sav je njihov trud bio u tom, da sakupe što više prihoda, da mogu tjerati luksusan život, obogaćivati svoju rodbinu. Osobito na ovu stvar treba paziti kod čitanja Tomine povijesti. On sam veli, kako je nadbiskup Bernardo kupio crkvenim prihodima svojim rođacima u Perugji palaču i dvorac, a poslije smrti ostavio im je dragocjenu svoju knjižnicu i sve što je imao[12]), premda crkveni kanoni drukčije određuju.

Zato nije čudo, što je splitska nadbiskupija, od hrvatskih kraljeva bogato opskrbljena, kroz jedno stoljeće ugarskog vladanja tako osiromašila, da poslije smrti nadbiskupa Bernarda (1217.), za dugi niz godina baš radi siromaštva nije se htio primiti niti jedan ugledniji svećenik te časti, za kojom su prije toliki hlepili.[13])

Ovo osiromašenje splitske nadbiskupije dalo je povoda Kolomanu II. god. 1240., da predloži papi Grguru IX., neka pripoji splitsku starodrevnu nadbiskupiju zagrebačkoj biskupiji.[14])

Da su Splićani i radi toga gojili animoznost prema nadbiskupima, da su gojili oporbeni duh i prema kralju, jer im je slao za duhovne pastire nametnike, dokazuje i pismo kralja Mirka upravljeno na splitske k o n z u l e.[15]) U tom pismu nalaže Splićanima pokornost i odanost njegovu nadbiskupu Bernardu, ako žele sačuvati svoje slobоštine! Kralj će ih po-

[12]) H. S. str. 86. Bernardo htjede oduzeti kanoničku prebendu kanoniku učitelju Gualtieriju radi privremenog boravka u Rimu, premda je izbivanje bilo zakonito i opravdano. C o d. d i p l. III. str. 102. Papa Inocent III. kori istoga Bernarda radi nasilja na štetu opatičkog samostana sv. Benedikta u Splitu. C o d. d i p l. III. 126.

[13]) Honorije III. u jednom pismu upravljenom splitskom kaptolu kori kanonike radi izbora Guncelova, ali s obzirom na siromaštvo nadbiskupske prebende ne zahtijeva novi izbor. F a r l a t i, op. cit. III. str. 247.; C o d. d i p l. III. str. 182.

[14]) Grgur IX. u svojem odgovoru odgadja odluku o toj stvari. Vidi T h e i n e r, Monum. Hung. I. 322.; C o d. d i p l. IV. str. 115.

[15]) U Zadru i u Splitu konzuli nisu isto što suci. Oni su posebno tijelo izabrano izmedju članova velikog vijeća, koji sa dva suca sa gradskim knezom sačinjavaju posebni sudbeni stol, zadnju sudbenu instanciju. Cfr. M a d i r a z z a: Storia e costituzione dei communi dalmati, Split 1911. str. 42.

štovati onoliko, koliko oni pokažu vjernosti i odanosti nadbiskupu.[16])

Ove činjenice i one, koje ćemo još istaknuti u ovoj raspravi, dokazuju, da je bila veoma labava sigurnost dalmatinskih gradova, povjerena kraljevim prisegama i pisanim zavjernicama. Ma što rekao dr. Marczali, ta je sigurnost bila mnogo veća za hrvatskih kraljeva, makar se osnivala na tributu bez ikakvih pisanih uvjeta, negoli pod dinastijom Arpadovom, koja je tobože od biskupa učinila zaštitnike njihovih crkava i jamce municipalnih sloboština.[17])

Podalji uzrok spora između Tome i Guncela rodio se iz uvedene prakse, da ugarski kraljevi daju investituru nadbiskupima splitskim, jer je time izbor bio sama formalnost. Kad bi splitski kaptol sa biskupima pokrajine izabrali čovjeka kralju neugodna, ovaj bi naprosto uskratio investituru.

Toma je bio odgojen u Italiji, gdje je bila uvijek živa borba crkve proti lajičkoj ingerenciji u pitanju zaposjednuća crkvenih beneficija. Investiture su bile za Tomu naprosto sablazan.

Osim ovih razloga treba još naglasiti, kako su kroz sto godina prije Tome nadbiskupi stajali u neprestanoj borbi s Kaptolom. Nadbiskupi, da dođu do novaca, dirali su u interese kaptola i pojedinih crkava, pa su si prisvajali prihode, koji nisu bili njihovi. Nametali su takse nezakonite, oduzimali su kanonicima njihova prava. Iz toga su nastale veoma mnoge parnice, ali uvijek s pobjedom kaptola. I nadbiskup Bernardo htio je okrnjiti prava kaptola, ali, pametan čovjek, viđaše da su kanonici opazili njegov plan, odustao je, no ipak je prikratio siromahe za njihov dio desetine.[18])

[16]) ... »Quatenus vos ad servitium nostrum ita preparetis, ut cognoscamus qualiter nos diligitis, et libertates et honores vestros omni tempore decernamus protegere«. F a r l a t i, op. cit. III. str. 234.; C a r r a r a, Archivio capitolare no. 30.; K u k u l j e v i ć, Regesta no. 26.; S m i č i k l a s, Cod. diplom. III. str. 18.

[17]) M a r c z a l i, op. cit. str. 11. Tokom ove radnje imat ćemo prilike da vidimo, kako je daleko od istine tvrdnja madžarskoga pisca, da »les rapports des Hongrois a Dalmates ne furent jamais envenimes par la violence« — da odnosi izmedju Madžara i Dalmatinaca nisu bili nikada zatrovani nasiljem! Utinam!

[18]) H. S. str. 90.

IV.

Toma i Guncel, arciđakon i nadbiskup

Nadbiskup Bernardo umre u Splitu god. 1217. baš za boravka kralja Andrije II. u ovom gradu. Kralj je predlagao kanonicima, da izaberu svećenika iz njegove pratnje, nekog Aleksandra, čovjeka učena u fizičkim znanostima i veoma poštena. Tako barem o njemu sudi naš Toma. No kanonici odgađaju izbor, dok ne mine 6 mjeseci dužne korote. Zatim izabraše nekog Slavića, za kojega se ne zna drugo, nego da je tri godine nosio naslov izabranoga, electus. kako stoji u ispravama onoga vremena.[1]) Toma u svojim uspomenama ističe, da su upravljali dijecezom arciđakon Grubić i Kataldo primicerius ili dekan, sa još dvojicom starijih kanonika dijeleći među sobom nadbiskupske prihode.[2])

Slavić nije nikada nastupio službu niti je bio konsekriran za nadbiskupa. Vjerojatno se je sam uklonio. Poslije njega izabrano je još pet nadbiskupa i nijedan se nije htio primiti časti, koja nije nosila prihoda, koliko je trebalo za uzdržavanje i reprezentiranje. To se vidi jasno iz pisma pape

[1]) Farlati navodi 4 isprave, da dokaže, kako je Slavić »electus« istovetan s onim Aleksandrom fizikom, kojega spominje Toma, te da je čekao dvije godine investituru, izvedenje onoga »confirmabo« ili »ordinabo« iz kraljevih zavjernica. Ako se uzme za istinu, što Farlati tvrdi, onda je nerazumljivo, zašto mu je uskraćena konačno investitura, kad ga je kralj sam ponudio Splićanima za nadbiskupa.

[2]) H. S. str. 92.

Honorija III. splitskomu kaptolu.[3]) Ali Toma naglasuje proti kanonicima, da su oni naumice birali takve kandidate, sinove madžarskih velikaša, koji radi mlađahne dobi nisu ni smjeli dobiti konsekraciju.

Splitsko pučanstvo je silno prigovaralo, što se ne bira ozbiljna svećenika, jer je predugo trajala sedis vacantia. Podjarivan od nekog Petra đakona, izrasla iz nižih slojeva, mali puk je stao ozbiljno prijetiti i vikati na kanonike, da moraju izabrati ozbiljna čovjeka za nadbiskupa.

U takvim prilikama pojavila se je kandidatura Guncela.

Bio je on sin nekoga plemenitaša Kornelija iz Madžarske. Već u odmaklim godinama, nije mogao praviti karijeru ni upravnu ni vojničku, pa se je upisao u Križare i postao je rektor križarske crkve sv. Stjepana u domovini.

Bio mu je rođak hrvatski ban Gjula, čovjek veoma moćan na dvoru, pa se je usudio nametnuti kaptolu i kleru splitskomu kandidaturu Guncela za nadbiskupa, obećanjem svoje moćne zaštite.

Spomenuti đakon Petar postao je odmah dobrovoljni korteš novoga kandidata slaveći po ulicama i po trgovima gradskim njegove izvanredne vrline, premda ga nije nikada ni vidio ni čuo. Knez Domaldo je poznavao veoma dobro Guncela kao čovjeka nesposobna, pa je javno govorio, da radi lakoumna života ne zaslužuje biskupsku čast. To je potvrđivao svatko, koji ga je poznavao. No Petar je ostao pri svojoj. Svojim plamenim govorima oduševio je osobito mali puk za stranca Guncela, premda je bilo i onda u Splitu izvrsnih svećenika, dostojnih da zasjednu na stolicu sv. Domnija. I oduševljeni mali puk pravio je presiju na cijelo pučastvo, a osobito na svećenstvo, i prisilio ga da mora pristupiti izboru.

Pripovijedajući sve ovo Toma ističe i neku čudesnu viziju, koju je noću imao jedan od Guncelovih odlučnih pristaša

[3]) Frlati, op. cit. III. str. 247.; Carrara, Archivio capit. no. 48. Kukuljević. Regesta no. 125.; Smičiklas, Cod. diplom. III. str. 182.

i agitatora, dan prije izbora. On je naime vidio srušenu propovjedaonicu i obrnutu stolicu nadbiskupsku u stolnoj crkvi.[4])

Izbor se je proveo pod presijom lajikata i bi izabran gotovo jednoglasno Guncel. Po nalogu Kaptola bi poslan u Ugarsku đakon Vukas, da odnese novoizabranom ispravu izbornoga čina i da ga pozove, neka odmah dođe u svoju rezidenciju.

No čim je Guncel došao u Split, odmah je otkrio i svoju nesposobnost i lakoumnost u riječima i gestima, pa bi ga se bili veoma rado riješili, ali bilo je već prekasno.

Papa Honorije pristade na izbor te posla vesprinskom nadbiskupu Robertu nalog, da izabranoga ispita i da ga posveti. Ovaj je bez daljega odgovorio na to papi, da je izabranoga našao za sposobna, da je izbor proveden u redu, te da ga je i posvetio.[5])

Čim je dobio posvećenje, Guncel ode odmah u Split te zatraži od pape da mu pošalje pallium, simbol potpune nadbiskupske vlasti.[6]) U tu svrhu posla u Rim spomenutog kanonika Vukasa. Papa posla pallium po Vukasu nadbiskupu vesprinskom s nalogom, da ovaj, u ime pape, primi od novoizabranog nadbiskupa dužnu prisegu vjernosti. No Guncelu je bilo teško čekati iz Rima pallium, pa je stao vršiti, i bez toga, sve biskupske i primacijalne funkcije.[7])

Uto stigne u Split (1221.) papin izvanredni legat Akoncije, kojeg Honorije bješe poslao u Ugarsku i u susjedne

[4]) H. S. str. 94.

[5]) Smičiklas: Cod. diplom. III. 197.

[6]) »Palleus videlicet insigne plenitudinis pontificalis officii«, Cod. dipl. III. 197. Palleus nije plašt, kako se prevodi u Cod. dipl.: to je oznaka punoće biskupske vlasti, a imade formu stole ili petrahila.

[7]) Guncel bješe zamolio papu, da mu pošalje palij preko kanonika splitskog Vukasa. I papa ga posla 4. prosinca 1221., ali ne izravno Guncelu, nego svome delegatu nadbiskupu vesprimskomu, preko kojega je papa vršio u ovom slučaju vrhovnu vlast, te primao dužnu zakletvu i ispovijed vjere. Ali prije nego li je palij došao do Guncela, papa ga je povukao natrag, kad je primio od legata Akoncija nepovoljan izvještaj o Guncelu.

zemlje osobito radi pobijanja bogumilske hereze, koja se bješe proširila nesamo po Bosni i po Dalmaciji, nego bješe osvojila veliki dio hrvatskih primorskih gradova.[8]) Osim pobijanja bogumilstva papa je htio iskorijeniti i drugu nevolju, gusarstvo. Čim je Akoncije došao u bliži kontakt s Guncelom, sablaznio se je videći, kakav je to čovjek zasjeo na biskupsku i primacijalnu stolicu splitsku. Odmah je izvijestio o svemu Honorija III. dokazujući mu, kako je ovaj čovjek nesposoban da upravlja crkvom, da trijebi korov iz vinograda Gospodnjega, da prednjači svećenstvu u dobru. Papa ga je na to odmah ovlastio, da suspendira Guncela, te da u ime Svete Stolice preuzme sam upravu crkve sa svim ovlaštenjima.

Tada je Akoncije strogo nastupio. Guncela je odmah poslao u Rim k papi. Svećenstvo je prisilio da istjera iz svojih domova sumnjive kuharice.

Dvije pune godine trajala je suspenzija Guncela i javno ispaštanje u Rimu. No na velike njegove molbe, na obećanja i intervencije s visokoga mjesta, papa se je umekšao, odriješio je pokajnika od njegovih grijeha, postavio ga opet u čast i predao mu nadbiskupski pallium.[9])

Kroz ovo vrijeme komesarijatskog upravljanja splitskom crkvom dogodilo se još nešto, što je silno uzrujalo papina legata Akoncija.

Splićani, zadojeni antiklerikalizmom, njemu usprkos, izabrali su za gradskoga kneza humskog kneza Petra (1224.), koji se je javno priznavao sljedbenikom bogumilske hereze.

[8]) Po Dalmaciji je morala biti veoma raširena bogumilska ili patarenska hereza. Po Splitu i okolici bjehu je proširili Matej i Aristodije, sinovi Kalabreza Zorobabela. Radi njihove pogubne propagande bjehu veoma oštro progonjeni od nadbiskupa Bernarda. H. S. str. 80. Zadar je pak prednjačio ostalim gradovima u bogumilstvu. Toma piše: »Pene omnes qui nobiliores et maiores Jadere censebantur, libenter recipiebant hereticos et favebant«. H. S. str. 83. Papa Grgur IX. u jednom pismu iz god. 1235. piše: »Civitatem jadrensem heretice pravitatis infectam maculis«. Cod. dipl. III. str. 446. Poznata je činjenica, da je većina hrvatskoga plemstva pristajala uz bogumilstvo.

[9]) Farlati, op. cit. III. str. 254.; Carrara, Archivio capit. no 52.; Smičikals, Cod. diplom. III. 229.—230.

Njegov prethodnik Višen bio je takodjer pristaša te crkve, ali potajni. Petar je javno ispovijedao svoja uvjerenja. A Akoncije bješe došao u naše strane, da ih očisti od hereze. Toj smjelosti splitskih antiklerikalaca Akoncije se htjede oprijeti i zabrani crkvenu instalaciju novoizabranoga kneza. No lajici su došli pred crkvu vodeći svečano svoga novoga gospodara. A kad su našli vrata crkve zatvorena, silom je otvoriše i ondje bez svećenika introniraše kneza. Radi toga nasilja Akoncije baci prokletstvo ili interdikt na grad. Grad je bio još pod interdiktom, kad se Guncel odriješen vratio iz Rima.

Nije ušao u grad kao pokajani i odriješeni pokornik, nego kao kakav pobjednik poslije velike bitke. Prva mu je stvar bila, da digne s grada interdikt i da prezre sve dotadanje odredbe Akoncijeve.[10])

Sve se je ovo dogadjalo u Splitu dok je Toma boravio na naucima u Bolonji. Ali je on sve to doznao od onih svojih sugradjana, koji su u tome sudjelovali. Njegovo razlaganje potpuno se slaže s diplomatskim ispravama onoga vremena.

Toma prikazuje Guncela u glavnom kao veliku neznalicu, kao biskupa koji ne pozna svojih dužnosti, što je pokazao i prigodom konsekracije Nikole za biskupa skradinskoga (1229.). Nije htio naime poduzeti čin konsekracije u društvu s drugom dvojicom biskupa, misleći da se to protivi ritualnim propisima, dok mu nisu pismeno jamčili ispravnost postupka biskupi Trogira i Hvara i poglavice splitskoga kaptola Kataldo i Vite. Strah ga je bilo da ne bude pozvan na opravdanje.[11])

Kadgod dodje na nezasluženi položaj čovjek nedostojan, ignorantan i presumtozan, onda su neminovni sporovi, sukobi i borbe.

*

Sad pogledajmo pobliže u lice našemu Tomi.

Iz onoga, što smo spomenuli gore o njegovoj mladosti, lako se dade razabrati, da je on bio posve drugi karakter negoli je bio Guncel.

Toma je bio učen teolog, kanonist i pravnik bolonjske škole. Osim toga bio je Toma i asket; na njega su uticali primjeri velikih reformatora Franje Asižanina i Dominika Guzmana. Bio je pedantan, strog u opsluživanju crkienih propisa. Valjda nije bio baš onako »quietus et lenis«, miran i blag, kako sam o sebi veli.[12]) Svećenik uzorna življenja veoma se lako nabode na tudje poroke i nedostatke. Ako ih ne može shvatiti i snosit ili barem mimoići, uvijek izazivlje teške neugodnosti.

Toma je prema Guncelu došao u položaj, da se nije mogao ukloniti. Ili su se morali potpuno slagati ili boriti se. Njihova narav, njihova oprečna edukacija, njihov značaj i temperament, suprotni, isključivali su mogućnost složna rada.

Toma je bio takav čovjek, koji ne može imati mnogo prijatelja. Samo rijetki se slažu u vrlinama i vole se, ali onda se vole do kraja. »Mala plebs« uvijek je proti najboljima, proti onima, koji se ističu izvanrednim vrlinama, čim svoje vrline i svoje znanje upotrijebe za dobru stvar.

Zato, čim se je pružila prilika, borba izmedju Guncela i Tome bila je neminovna. I prilika se je veoma brzo pružila.

Kad je Guncel vidio, da je svoj položaj prema Rimu raščistio, da su njegove prošle nevolje zaboravljene, odmah poslije smrti legata Akoncija (1225.) utvarao si je, da može zapodjeti borbu proti splitskomu kaptolu. No ovaj odmah prikaže redovitu prijavu Svetoj Stolici proti njemu. Optužili su ga za mnoge nekorektnosti, medju ostalima i za to, što bješe prisvojio neovlašteno knjiga i predmeta iz vlasništva kaptola: nadbiskup, velikaš i tat!

Guncel se je našao u velikoj neprilici pa je tražio savjeta kod biskupa trogirskoga Treguana. Ovaj se ne htjede miješati u taj prljavi posao niti davati meritornih izjava, ne-

[10]) H. S. str. 97.

[11]) Farlati, op. cit. III. str. 256.: Cod. diplom. III. 328.—29.

[12]) H. S. str. 189.

go se ograniči na to, da mu dade dobrih savjeta o administraciji dijeceze, da ga sjeti dužnosti, da popuni prazne crkvene beneficije, koje je iz lakomosti držao nepopunjene.[13])

Guncel se odluči za izmirni sud i predloži kaptolu za izmirne suce fra Gvarina, gvardijana zadarskih franjevaca i njegovu braću.[14]) Iz spora je sam isključio pitanje kaptolskih knjiga i drugih prisvojenih predmeta, priznavajući dužnost, da ih vrati. Obećao je to učiniti do Sv. Martina one godine. Kaptolsku stvar su zastupali primicerius (dekan) Vid, Petar i Deša, đakoni, i Toma, poddakon.[15])

Drugi povod sukoba pružio je izbor kanonika Katalda za arciđakona mjesto preminulog Grubića. Guncel nije htio nikako da potvrdi ovaj izbor, a Kataldo nije htio resignirati. Zato je ostao kao »izabrani« arciđakon kroz dvije godine, dok ga nije smrt pokosila.

Kad je Kataldo umr'o, nije Guncela bilo u Splitu. Kanonici, po kanonskim propisima, izabraše novoga arciđakona u osobi najmlađega druga Tome. Izbor je bio jednodušan. Kad se je Guncel povratio u svoju rezidenciju, nije htio potvrditi ni ovaj izbor, nego je tražio ma kakvu izliku, da ga poništi. Kad je vidio, da nema povoda za ništinu, i da nema nade, da će Tomu izmoriti ili da će ga preživjeti, prilagodi se nevolji, potvrdi izbor i on lično htjede provesti Tominu instalaciju.

Čim su se približila ova dva oprečna karaktera, nastao

---

[13]) F a r l a t i, op. cit. III. str. 338.; K u k u l j e v i ć, Regesta no. 226.; Cod. diplom. III. str. 301.

[14]) Iz ovih se dogodjaja i isprava vidi, da je franjevački red postojao u Dalmaciji već god. 1228., dvije godine poslije smrti osnivača Franje Asižanina. Budući da su već imali svoje samostane i jer su uživali takav ugled, da su ih birali za delikatne poslove izmirnih sudaca, zaključujemo, da su oni otprije morali djelovati u narodu, dakle još za života svoga utemeljitelja Franje.

[15]) Presuda je izdana u Zadru god. 1228., svjedoci su na ispravi potpisani biskupi Nina i Skradina, i fratri franjevci Nikola i Jakov iz Zadra, opat benediktinskog samostana sv. Krševana Hrana, te svjetovnjaci plemenitaši: Grube Splićanin i Crne Zadranin. Cfr. C a r r a r a, Arclivio capit. no. 11.; K u k u l j e v i ć, Regesta no. 230., 309.; S m i č i k l a s, Cod. diplom. III. 300.

je izmedju njih sukob. Toma sam najprije traži Guncela, nastoji na njega utjecati, djelovati dobrim savjetima. Ali Guncelu se Toma ne svidja, znade odviše, zato mu se uklanja, da mu ne govori o dužnostima pastira prema stadu, o religioznim obvezama. Toma je pun životne snage, hoće da radi, da djeluje, izgara od revnosti za kuću božju, za vršenje svetih zakona. Gdje vidi nered, hoće da ga ukloni; gdje vidi zlo, hoće da ga popravi. Nadzire život klera, nastoji oko poučavanja puka, pa od njegove strane padaju ukori i kazne za otpornike.

Ukoreni i kažnjeni odmah se utiču Guncelu. A ovaj ne istražuje ništa, nego rješava od kazni, poništava odredbe Tomine i tako stvara za sebe pristaše a za Tomu protivnike.

Isti kanonici, koji bjehu jednoglasno izabrali Tomu za arciđakona, nisu gledali dobrim okom reformatorsku revnost njegovu. Osobito stariji kanonici gledahu, iz početka sa začudjenjem, kasnije s odvratnošću, svoga mladoga kolegu i predstojnika. Konzervativni duh starijih ne trpi novotarija mladih.

Tako se je stvorila u samom svećenstvu jaka struja proti Tomi. Da plane rat, bilo je dovoljno, da nezadovoljnici nadju svoga vodju. I brzo su ga našli u osobi onoga đakona Petra, sinovca Murićeva, glavnog Guncelova korteša, kojega Guncel zato bješe učinio nadpopom.

Gradjanstvo se je brzo razdijelilo na dvije stranke: lajikat i većina kaptola svrstaše se proti Tomi, a na njegovoj strani ostade većina nižega klera, četiri člana kaptola i dio patricijata. Ulica, kao uvijek, nestalna, pristajala je sada uz jednu, sada uz drugu stranu. Nije nužno ni isticati, da se je Guncel odmah svrstao na stranu Tominih protivnika, u želji da ponizi čovjeka, koji je duševno stajao tako visoko nad njim. A kad se je Toma izrazio, da će svoju stvar predati na rasudjivanje rimskoj kuriji, Guncel promisli, kako će ga jednim udarcem uništiti, te naprosto proglasi njegovo svrgnuće sa časti, zabrani mu svaku crkvenu funkciju, s u s p e n s i o d i v i n i s, i na koncu ga ekskomunicira.

Da sablazan bude veća i općenitija, Guncel dade zatvoriti sve gradske crkve, zabraniti svaku funkciju šireći medju

svjetinom vjeru, da je tomu svemu kriv arciđakon Toma, huškajući narod proti njemu. Bilo je bojati se javnih sukoba i krvoprolića među građanima, tako su se odnošaji zaoštrili.

Dok je Petar Murićev kupio po gradu potpise i pristaše proti Tomi, ovaj kriomice skupi prtljagu, te s onom četvoricom sebi vjernih kanonika pođe k papi, koji se baš tada nalažaše u Perugiji. Tu je Toma razvio pred papom svoj slučaj i zamolio ga, da stvar svojim vrhovnim autoritetom riješi što prije radi opasnosti oklijevanja.

Za Tomom se požuri Guncel i ostali članovi kaptola noseći potpise građana, koji su tražili Tomino svrgnuće sa časti.

Pred sudom kardinala Otona, kojemu papa Grgur IX. bješe predao ovu stvar na rješenje, Guncel je prošao veoma slabo. Kanonici su, jedan po jedan povukli repove i vratili se kući ostavivši Guncela na cjedilu. A kad su stigla u Perugiu pisma dalmatinskih biskupa iz Trogira i Hvara proti Guncelu a u prilog Tomi, i sam Guncel pobježe iz Perugje. Nije htio čekati konačnu osudu nego je ostavio mjesto sebe svoga zastupnika.[16])

Kardinal Oton dugo je i svestrano proučio stvar Tominu i na koncu autoritetom papina ovlaštenika izdade za Tomu odriješujuću presudu, poništivši i osudivši sve što je proti njemu učinio Guncel. Posebnim reskriptom potvrdi Tomu u prijašnjoj časti arciđakona nabrojivši potanko njegova prava (1234.)[17]

Iz ovoga kratkoga, ali istinitog, prikaza stvari vidi se jasno, kako je neosnovana tvrdnja dra Kršnjavija o Tomi i o naravi njegove borbe s Guncelom. Vidi se kako je krivo učinjeno od strane mnogih pisaca uspomeni najstarijega našega pisca povijesti. Toma nije izazivao ni sukobe ni sablazni u gradu. Još je manje istinita tvrdnja, da je Toma i prije ovoga skandala izazvao druge, te da su na njegovoj strani stajali samo Latini. Ovdje se nije radilo niti o političkim, niti o nacionalnim pitanjima. Ovdje su stajala u igri vjerska i moralna načela, koja je Toma branio, valjda s prevelikom revnošću, ali svakako s najplemenitijim intencijama, s poštenim sredstvima proti čovjeku, koji ih je m o r e p a t r i a e h u n g a r i c a e bezobzirno gazio.[18])

[16]) U ovoj doista kritičkoj prigodi Guncel se je pokazao velika kukavica. Bio je spreman napustiti svoje vjerne, i na njih baciti svu krivnju, samo da se sačuva od kaznenog progona, kojega se je silno bojao. On je prošao bez toga poradi Tomine velikodušnosti, jer da Toma nije popustio njegovim molbama, bilo bi Guncelu mnogo gore. Toma se je zadovoljio punom i javnom zadovoljštinom, a nije htio zgnječiti protivnika.

[17]) F a r l a t i, op. cit. III. str. 260.—262.; H. S. str. 107.—113.

[18]) Tko želi poznati pobliže, kako su ugarski kler, ugarsko plemstvo i sam dvor gazili u XIII. vijeku moralne i crkvene zakone u javnom i privatnom životu, neka pozorno pročita književno-historijske spomenike onoga vremena. To nam dokazuje i »Carmen miserabile« nadbiskupa Rogera, svjedoka onih vremena. Cfr. H. S. str. 141. i sl.

V.

Strančarstvo u Splitu rađa anarhijom

Vidjeli smo, kako pravo izbora vrhovnog crkvenog starješine ili biskupa od strane svećenstva nije garantiralo crkvenu autonomiju, kad je to pravo bilo vezano za kraljevu potvrdu. Vidjeli smo dekadenciju episkopata otkad su ugarski kraljevi izdali svoje zavjernice. Crkva splitska propada u svakom pogledu, moralnom i materijalnom. Od velikoga Lovre iz vremena hrvatskih kraljeva Stjepana, Krešimira i Zvonimira, do Guncela, kroz malo više od jednog stoljeća, kolika strmina!

Nije bilo bolje ni u civilnom pogledu. Izbor kneza od strane puka bila je formalnost. Pravo izbora bilo je stegnuto rezervacijom od strane kraljeva. Ta je rezervacija izišla na javu u ugovoru mira između kralja Bele IV. i Splićana god. 1244. Onđe se jasno veli: Kadgod kaptol i općina izaberu vjernoga, kralj će ga potvrditi![1]

Dakle izbor je ograničen samo na kralju vjernog podanika, a o vjernosti je sudio samo kralj. Prema tomu mogao je postići i držati vrhovnu autonomnu vlast u gradu samo onaj, koji je uživao, i dok je uživao, kraljevu milost. Tako se dogodilo, da je Domaldo Kačić bio protjeran iz grada poslije 13 godina veoma pohvalna vladanja, jer je pao u nemilost Andrije II. Gradska uprava je zato osjećala sve promjene dinastičke politike. Pravo izbora moglo je imati neku važnost samo onda, kad su se natjecali za čast dva ili više kraljevih ljubimaca ili kad se je kralj nalazio u teškim prilikama.

[1]) Lucio, Memor. str. 55.; Cod. dipl. IV. str. 235.—236.

Domalda naslijedi lički knez Višen Zvonigradski od plemena Šubića.[2]) Poslije njegove tragične smrti (1223.) Splićani izabraše još izrazitijega bogumilca, Petra, kneza humskoga,[3]) koji je pružao veoma obilnu potporu gradu proti opasnim susjedima, hrvatskim feudalcima.[4]) Time su se silno zamjerili papinu legatu Akonciju i splitskim klerikalcima, kako smo vidjeli

Usto se bješe visoko podigla na političkom nebu zvijezda bribirskih Šubića, te Splićani okreću svoju pažnju na nju i biraju god. 1227. za svoga kneza Grgura iz te porodice, uz veliko nezadovoljstvo Domaldovaca, koji su još bili jaka stranka u gradu.

Ovi u potajnom dogovoru s Domaldom protjeraše Grgura proglasivši ga degradiranim, te tako državnim udarom proglase za kneza Domalda i otvore mu gradska vrata (1229.)

U to vrijeme postade vojvodom Dalmacije, Hrvatske i humske zemlje kraljev brat Koloman, koji bješe pozvao Splićane, da se odbiju od Domalda, jer da je on neprijatelj kraljev, i da prirede svoje ratne ladje proti Domaldu, jer će on sam voditi rat proti njemu.[5])

Splićani opet jednim komplotom istjeraju Domalda, koji se ne bješe ni ugrijao na stolici (god. 1229.), te instaliraju Grgura bribirskoga, kojega je pratila sreća u svakom pothvatu. Sretan je kod kuće u djeci i vani u radu.[6])

Da se je Grgur mogao posvetiti ozbiljno upravi grada, kako piše Toma,, grad bi bio procvao u svakom pogledu, prosvjetnom i gospodarstom. Nesamo što je bio veoma hrabar i sretan u svojim pothvatima, nego je bio izvrstan upravitelj,

[2]) Toma živo i dramatski prikazuje sukob i smrt Višenovu od ruke Grgureve, pa veli: erant autem ambo una stirpe progeniti. Stirps i genus dolaze kao sinonimi za pleme ili rod. Cfr. H. S. str. 102.

[3]) Bull. Dalm. 1885. Serie dei reggitori di Spalato, str. 60. i sl. Toma piše prema ondašnjem izgovoru comes Chulmie, jer se je hrvatski izgovaralo onda H'l m, danas Hum.

[4]) Cfr. H. S. str. 104.

[5]) Carrara: Archivio capit. no. 73.; Kukuljević: Regesta no. 243.; Smičiklas: Cod. diplom. III. 326.

[6]) Cfr. H. S. str. 113

okat i oprezan. No on je imao previše posla. Rastrgan na sve strane nije mogao dati se Splitu. U Split je rijetko dolazio, i nije dolazio, da se pozabavi javnim poslovima, nego da uredi svoje financijalne poslove i poveća svoje prihode.

Split je bio razdijeljen na dvije stranke, na Kačićevce, tj. Domaldovce, i na Šubićevce ili Grgurevce, koji su se nemilosrdno pobijali. Stranka na vladi pobijala je protivnu stranku svim sredstvima i na svakom koraku. Stranka u opoziciji upirala je sve sile, da zbaci protivnike i sama zasjedne u kuriji. Tako je Domaldovcima uspjelo da god. 1235. po treći put uvedu Domalda, već veoma stara, u grad i da ga postave za svoga gospodara u gradskoj kuriji, istjeravši Grgureva vikarija.

Domaldo se je održao u vlasti po treći put dvije godine, dok nije protivnoj stranci pošlo za rukom, da ga protjera, te da uvede u vlast kneza Marka, sina Grgureva, 1237.

U gradskim borbama stranke su se pobijale i oružjem prijatelja iz vana. Tako su Domaldovci jednom zatražili pomoć od kneza Toljena sinovca bivšeg njihova kneza Petra humskoga. Ovaj navali na torove Šubićevaca u Bosoljini i zaplijeni preko 80.000 glava. Kad se je u gradu pročula ta vijest, nastade veliko uzbuđenje. Oštećeni Šubićevci izađu iz grada da zaustave otimače i da na njih navale. Radi toga grad ostade bez vojnika. To je bila prilika za Domaldovce, koji brzim udarom uvedoše novi režim, kako smo gore spomenuli.

Kakvim je posljedicama urodilo ovakvo vladanje, nije teško pogoditi. Bivalo je onako, kako je moralo da bude i uvijek mora da bude, kad strančarstvo vlada: zavladala je anarhija i demoralizacija.

Vlada nije imala nikakva autoriteta. Nije ga imala među svojim pristašama, koji su smatrali da je vlada njihova svojina, jer su je oni postavili, pa je ne trebaju slušati. Nije ga imala među protivnicima, koji nisu ni priznavali njezinu zakonitost. Zato je svatko radio, što je htio. Oni isti, koji su bili na čelu javne uprave, potajice su izdavali interese grada makar kako velike, za svoje lične interese, makar bili i maleni. Iz toga se rađahu krađe, nepravde, ubijstva na štetu onih

privatnika sugrađana, koji nisu imali vlastite snage, da to zapriječe. Zakon se je vršio samo proti onima, koji su bili osamljeni, bez sredstava, bez pristaša, bez stranke, i vlada je istupala samo proti slabijima.[7])

U takvim socijalnim i političko-upravnim prilikama lako se nagomila goriva za požar. Dovoljna je malena iskra, da sve plane.

I planulo je. A povod je bio upravo sićušan: jedna sluškinja!

Sinovi bogatog građanina Vitalića izvedoše neku šalu sa sluškinjom drugog građanina, Dujma Drašćeta. Ovaj je tu šalu uzeo za svoju ličnu uvredu. Zato on lično sa svojim sinovima pođe do Vitalićevih i zatraži zadovoljštinu. S kola na kolo, brzo je došlo do gusta. Nahrupilo i svjetine iz vana, pristaše jednog i drugog se svrstaše u dva protivna tabora. Stari Drašće i njegovi sinovi padoše od noža protivnikovih. Ležahu, kako veli Toma, poput zaklanih svinja, u krvi na ulici. No ni druga strana, Vitalić i sinovi, nisu ostali neozleđeni.[8])

Iz ove tučnjave nastane pravi građanski rat, u kojem su sudelovali, nesamo stanovnici unutarnjeg grada Splita, nego savkolik splitski teritorij, i vanjani, a osim toga i gradovi Trogir i Zadar. Vlast nije mogla nikako ugušiti ovaj plamen, jer nije uživala potrebiti autoritet. Kurija je bila u svojim odlukama neodlučna, sad je pristajala uz jednu sad uz drugu stranu, a nijedna je nije slušala. Na koncu su Vita-

[7]) Cfr. H. S. str. 113.—114. Toma opisuje veoma opširno teško stanje u gradu. Za malu ličnu korist prodavali su najveća dobra domovine i to ne prosti gradjani, nego *rectores et iudices. Furta, cedes, rapine, omnia mala perpetrabantur impune.*

[8]) U ovoj je prigodi Toma upotrijebio riječi: »modo porcorum despicati«, a ne ondje gdje ih postavlja Kršnjavi. Ne upotrebljava ih na adresu Hrvata niti za oznaku borbe u nacionalnim sukobima. To je bila obična tučnjava izmedju stranački zavadjenih protivnika. Dogodila se je prije nastupa potestata Gargana, a ne poslije njegova odlaska iz Splita, kako to prikazuje Kršnjavi. Stavljajući ovu tučnjavu u godinu 1242. poslije tobožnje restauracije hrvatskog režima Kršnjavi je iskrivio činjenice i riječi Tomine. Cfr. H. S. str. 115.

lići pobijedili, a Drašćevi bjehu prisiljeni, da se isele u Trogir, odakle su stvarali neprilika sugrađanima pristašama Vitalića.

Ovakvo stanje potrajalo je dosta dugo. Iseljenici su nastojali, da se povrate u grad silom, pa su pokušali nekoliko oružanih napadaja.

U ovom građanskom ratu politika je igrala svoju ulogu, jer je iz strančarstva političkoga potekla, jer je politika bila razdvojila narod, ali o nekom nacionalnom sukobu Hrvata i Latina nema govora. Tu se je radilo o Šubićevcima i Kačićevcima, premda nam Toma ne kaže, koja je stranka pristajala uz Šubiće, a koja uz Kačiće.

U takvim prilikama gradski je život postao nesnosan. Gdje državna vlast nije kadra zaštiti osobu i imutak, nema civilnoga života.[9])

Osloboditi grad od ovoga velikoga zla mogao je samo čovjek velikog značaja, velike energije i moralnog autoriteta, čovjek pravoga patriotizma. A sve je te vrline imao naš Toma. On je najprije svojim sugrađanima prikazao jasno izvor svih gradskih nevolja, onda je predložio i lijek.

Uzrok nevoljama bio je u tome, što grad nije imao pravu gradsku vladu, koja bi štitila jednako svačije interese. Zato se trebalo osloboditi gospodstva stranih knezova, koji su globili građane taksama i nametima svake ruke, a nisu ništa davali. Trebalo se riješiti one čisto reprezentativne vlade, te postaviti municipalni režim, slobodarski poput onih u sjevernoj Italiji, koji su odoljeli nasilju Hohenstaufovaca. Baš onda je grad Milan stao na čelo talijanskih municipija i osnovao »lombardijski savez«, la lega lombarda, koja se je očajno borila za slobodu proti Fridrihu II., koji je htio gradske slobode uništiti.[10]) Domaldo od knezova Kačića i Grgur od

[9]) Cfr. H. S. str. 117: »Cijeli grad stajaše u najgorem stanju, jer je razdor bio tako velik, da nije — kako obično biva — bilo gotovo nikoga u gradu, koji nije za jednu ili drugu stranku vojevao. Tad se roditelji pobojaše za svoju djecu, za svoje stvari i za sam svoj život. Usto su svi bili skloni zločinstvu, te se činilo kao da grad stoji pred općim raspom«.

[10]) Cfr. W e i s s, op. cit., VII. Band., str. 482.

knezova Šubića bili su u očima našega Tome kopije talijanskih Ezzelina i Azza.

No nije lako provesti veliku promjenu bez jakih socijalnih potresa. A Toma je radio oko obnove grada u pomirljivom duhu. Zato je trebalo najprije preporoditi duhove. On pozove u Split tri poznata franjevca, fra Gerarda iz Modene, fra Pavla i fra Andriju, redovnike priznate svetosti života i uvjerljive riječi. Ovi su stali propovijedati, nesamo po crkvama nego i po ulicama splitskim, mir, gradsku slogu, međusobnu ljubav, oproštenje uvreda i savez sviju za dobro sviju.

Tomino djelovanje i propovijedanje franjevaca nije ostalo bez uspjeha. Budući da je bio svačiji život ugrožen, odlučiše građani, da će izabrati za svoga načelnika čovjeka iz Italije. Nema sumnje da je na ovu odluku uticao vjerski momenat.[11]) Toma i savkoliki kler i njihovi pristaše imali su pred očima vjerski momenat. Bilo im je previše heretičkih bogumilskih knezova.

Kad je stvar bila posve dozrela, bi sazvano veliko vijeće građana plemića i savkolik zbor pučana, te se sporazumješe, da će izabrati za načelnika jednog honoriranog poglavicu iz grada Jakina (1238.), Da ne dođe do stranačkih borba načelnik ne smije biti iz Dalmacije ni iz Hrvatske.[12]) S Jakinom su dalmatinski gradovi imali najbolje odnošaje prijateljstva.[13]) Ovaj zaključak da se ne bira ni Dalmatinac

[11]) Cfr. Toma: H. S. str. 117.—118. »Tada počeše redovnici franjevci u svojim propovijedima nagovarati narod, da izaberu potestata iz puka latinskoga Osobito Toma arcidjakon sazvav svećenstvo, često je narodu govorio ganutljivim riječima i jakim uvjerljivim riječima dokazivao, kako se grad ne može nikako svesti u dobro stanje osim vladanjem Latina. Napokon svi su na to pristali«. Cfr. L u c i o: Memor. str. 38.

[12]) Facto autem universali consilio, quesitum est ex qua civitate Italie potestas advocari debere. Et tunc omnium in hoc resedit voluntas ut ad civitatem Anconam pro potestate mitteretur«. H. S. str. 118.

[13]) Da su dalmatinski gradovi uopće, a nesamo Split, imali trgovačkih veza i prijateljskih odnošaja s Jakinom, cfr. za odnose Dubrovnika i Jakina: C o d. d i p l. III. str. 339.. V. str. 8.; za Jakini-

ni Hrvat za načelnika, ostao je u snazi za dugi niz godina, pa je ušao i u gradski ustav ili statut, izrađen 70 godina kasnije.[14])

»Načelnik ne smije biti iz Dalmacije niti iz hrvatskih krajeva«, »ne smije biti strančar«, »ne smije preko drugoga vladati, nego osobno«!

Svi su ti zaključci potekli iz ovih burnih vremena.

Za izvođenje spomenutih zaključaka bjehu izabrani Toma arciđakon i građanin Miha Madijev. Vjerojatno je ovo djed Mihe Madijeva, koji je nastavio Tomine uspomene.[15]) Njima je dakle izdana pismena punomoć, potvrđena zakletvom, da izaberu koga nađu za najsposobnijega za upravljanje grada, a građani će to prihvatiti. Delegatima je dano ovlaštenje, da urede uvjete, pod kojima će novi upravitelj grada ostati u službi.

Isprava je izrađena u potpunom redu i potpisana od vijeća i puka. Kroz božićnje blagdane 1238. godine raspravljalo se samo o toj stvari. Neki su počeli huškati građane, odvraćati ih od stvorenih zaključaka. Zato se Toma sa svojim drugom požuri na put. Na Tri Kralja 1239., dakle usred najljuće zime, krenuše na put. Bojao se Toma, da mu djelo ne bude osujećeno videći, kako se neki već javno kaju, što su pristali na zaključke vijeća.

Trogir, Lucio Memor. str. 37.—39.: Farlati. op. cit. IV. str. 339.; Kukuljević. Regesta no. 335.; Cod. dipl. IV. str. 12.; za Jakin i Zadar cfr. Cod. dipl. V. str. 88.

[14]) Cfr. Statuta et leges civitatis Spalati, izdanje Akademije u Mon. hist. jurid. Pars I. vol. II. Zagreb 1878. knjiga II. poglavlje I. de electione potestatis. »in nomine Domini et bone fortune«, str. 19.—22. i sl. Interesantno je, da su morala pri izboru sudjelovati dva franjevca ili dominikanca kao skrutatori. Propis prisege i sve ostalo u II. knjizi iz Tomina je vremena. Potestat nije smio jesti ni s jednim gradjaninom ili vanjaninom, osim prigodom banova dolaska u grad ili g. kneza, ili g. nadbiskupom. Potestas nullo modo potešt esse de partibus Sclavonie nec de provincia Dalmatie. Cap. XVIII. Potestas exerceat regimen sue potestatis per se Cap. XIX. Rector Spalati non sit partiarius. Cap. XX. i t. d. i t. d.

[15]) Cfr. Lucius, De regno Dalm. et Croat. str. 371. Incipit historia edita per Micham Madii de Barbazanis de Spaleto (Split). Da gestis Romanorum imperat. et Summ. Pontificum. Pars secundae partis de anno Domini M.CCXC. Dopire do god. M.CCC.XXVIII.

Morali su se silno napatiti na tom putovanju. Do Zadra je išlo prilično lako, ali prijelaz preko jadranskoga mora nije bio lak posao s obzirom na doba godine i na prometne prilike onoga vremena. Stigoše u Jakin malo prije Uskrsa. Putovali su više od dva mjeseca iz Splita u Jakin!

Usto se bješe pročulo u gradu Jakinu, da dolaze Splićani u Jakin da potraže upravitelja svomu gradu. Zato ih je grad. plemsvo primilo s velikim počastima, dalo im stan badava i ugostilo ih. Splitski se poslanici najprije obratiše načelniku jakinskom, koji nije bio mješćanin, nego iz Lombardije i građanin Bergama. Morao je biti veoma ugledan čovjek i veoma oprezan. Kad mu Toma predade pismenu ispravu i pozdrav svojih sugrađana, te razloži svrhu dolaska u njihov grad i zamoli da mu bude savjetnikom, ovaj mu predloži nekoliko ličnosti, s kojima neka se porazgovori prije negoli išta zaključi. Pri tomu je dao veoma slab sud o svojim građanima. Ovdje je, reče, zavladala tolika zloba, da mnoge iz sebičnih razloga hvale, koji nisu za pohvalu, a druge iz istih razloga kude, koji nisu za kuđenje, pa u savjetima, koje bi Vam dali, ne bi gledali na Vaš interes i na Vaše potrebe, nego na svoje krvne veze.

Držeći se toga savjeta, po uputama nekog franjevca, čovjeka sveta života, ponudiše čast gradskog načelnika nekomu Gargani de Arsignis, čovjeku plemenita roda, koji prihvati ponudu za 500 lira godišnjeg honorara.

Onda sastaviše pismenu pogodbu, u kojoj navedoše prava i dužnosti novog gradskog upravitelja. A ovaj je morao odmah priseći na vjerno držanje gradskog ustava, pa je odmah i proglašen prvim načelnikom ili potestatom grada Splita.

S velkom pratnjom građana jakinskih, prijatelja i rođaka, i sa službenom deputacijom od strane načelnika i gradske kurije, Gargano stiže u Split 15. svibnja 1239. Primiše ga i dočekaše sa najvećim veseljem naroda, te odmah bi uveden u čast.[16])

---

[16]) Bull. Dalm. 1885. str. 63.

Bješe doveo sa sobom za javnog bilježnika nekog Trasimunda,[17]) viteza, nekoliko vojnika i par činovnika.

Za načelnikov stan i kuriju i sijelo vlade, bi određena kuća pok. kneza Grubišića ili Grubeše,[18]) gde se je odmah sakupilo gradsko vijeće i predstavnici puka. Tu se je uzela prisega od nazočnih da će ostati vjerni i poslušni načelniku za trajanja njegove službe. Popisani su bili svi koji su prisegli, a bilo ih je dvije hiljade.[19])

[17]) U ono doba javni bilježnik ili kančelir bio je desna ruka poglavici vlade, šef njegova kabineta.

[18]) H. S. str. 112. Knez Grubeša, u splitskom govoru, inače Grubišić, iz odlične splitske porodice, vladao je gradom od god. 1177.—1198. Farlati ga stavlja do god 1195., op. cit. III. 6. i Bull. Dalm. 1884. str. 169. i sl., ali on se spominje u ispravama iz god. 1198. Cfr. Cod. dipl. II. str. 292., 294., 308. A spominje se kao pokojni u ispravama iz god. 1200. Cfr. Cod. dipl. II. str. 348., 349.

[19]) Kod Tome H. S. str. 120. vidi opis izbora, dolazak u Split, doček gradjana i klera, pozdravne govore, izvještaj Tome o izvršenju poslanstva, onda konačno javnu prisegu. Pa veli kako novi načelnik »iussit omnes iuratos in scriptis redigi, et inventus est numerus fere duorum millium virorum«.

VI.

Tri godine latinsko-klerikalnog režima

1239.—1242.

Vlada Jakinjanina Gargana bila je jednostavni izvadač političko-upravnih načela Tome arcidakona. Gargano je bio njegov eksponent. To su bile tri godine unutarnjih reforma i obrambenih pothvata prema vani. Premda taj režim nije trajao više od tri godine, ipak je ostavio dubokih tragova, uticaja neporecivih na savkolik municipalni razvitak Splita do konačne predaje grada Veneciji (1420.) i dalje. Ovaj je režim počeo eru reda, rada i pravičnosti u gradskom životu.

Da je Garganov režim, u poredbi s dotadanjima, imao sve oznake klerikalnoga režima, to vidimo iz Tominih uspomena,[1]) gdje opisuje karakter Garganov i njegov upravni pravac. Valjda su Tomine pohvale pretjerane, ali činjenice su tu, koje nam dokazuju, da je Gargano bio za Split sreća, da je njegov izbor bio najsretnije rješenje dugotrajne i veoma opasne krize, koja je vodila grad i njegovu slobodu u propast.

Gargano je bio izabran za jednu godinu dana. Na koncu prve godine nanovo je izabran s povišenjem beriva. A na kraju

[1]) »Vir catholicus ecclesiam et ecclesie ministros in nagna veneratione habebat. Si quando a perversis et malignis civibus ad ipsius aures persuasio sacrilega contra clericos fieret, ut in depressionem clericalis privilegii aliquod eis commune servitium imponeret seu datium ab eis exigeret numquam audire volebat«. H. S. str. 123. Iz ovoga se ulomka vidi jasno, da je gradjanstvo nastojalo naprtiti i svećenstvu sve javne terete i daće, kojima se je svećenstvo otimalo i od kojih je bilo oprošteno od starih vremena.

druge opet za treću godinu, i opet s povišenjem plaće. Po ustavnim odredbama, oko kojih je sam Toma mnogo radio, nije se mogao produžiti Garganov režim za četvrtu godinu. Kao da se je ugledao u franjevačku konstituciju, koja ne dopušta dulje starješinstvo od tri godine.

1. Unutarnje reforme i smirivanje duhova.

Kao što biva uvijek, kad vladaju stranke, tako je bilo i u Splitu: općinska blagajna bila je posve prazna. Crkveno pokretno dobro i bogoštovno posudje bilo je založeno. Općina zadužena do grla. Trebalo je odmah urediti gradske financije. I Gargano udari odmah taksu od 3% na prihod. Ta mu je iznijela 4000 perpera prihoda. Za ono vrijeme bila je to vrlo velika svota. Kupovna snaga one svote jednaka je današnjim dva milijuna dinara. Za prvi početak bilo je to dovoljno.

Čim je tako osigurao redovito funkcioniranje uprave, prva mu je briga bila, da izmiri duhove. I to mu je uspjelo baš romantičnim sredstvom: brakom između Vitalića i Drašće, porodica, koje su stajale na čelu zavađenih stranaka i dale povoda onom zlokobnom građanskom ratu, o kojem smo govorili.

Zatim se je pobrinuo, da uredi odnošaje sa susjednim kneževskim porodicama, koje su imale uvijek u Splitu svojih prijatelja i pristaša, pa i da dođe sa susjednim primorskim gradovima do sporazuma i do zajedničkog istupanja.

Za njegovu sreću u to vrijeme umriješe dva veoma opasna i nemirna susjeda: Toljen knez Huma, sinovac pok. Miroslava, progonitelja katolika, i Toljen, knez poljički. Radi toga Hrvati Huma i Poljica dođoše brzo do sporazuma sa Splićanima.[2])

---

[2]) U ugovoru o miru knez Stjepan, zajedno sa svojim sinovcima Andrijom i Toljenom, prisiže, da će pustiti na miru Splićane i da će im dati u ime odštete za prijašnja pustošenja 1000 perpera, koju će svotu splitska uprava odbiti od pristojba carinskih, koje budu Splićani dugovali za pristup u humske luke. Osim toga prisiže, da će posegnuti za oružje na obranu Splita proti svakom neprijatelju osim kralja, ne tražeći od grada nikakve nagrade osim uzdržavanja njegova i njegove vojske, dok bude trajao rat. Cfr. Lucius. De regno Dalm. et Croat. 171.—172. Notae ad histor. Tomae archidiaconi.

Zatim je Gargano učinio korak dalje. Između Splita i Trogira postojale su stare razmirice, a imali su toliko zajedničkih interesa da brane. Zato Gargano, po uputama, nastoji sklopiti savez s Trogirom, i tako započeti politiku Milana stvaranjem saveza dalmatinskih gradova poput saveza lombardijskih municipija. I brzo je došlo do sporazuma. Na 11. srpnja 1239., jedva dva mjeseca poslije ustoličenja ovoga režima, bi sklopljen i svečano potpisan defenzivni i ofenzivni savez između ova dva susjedna grada. Ugovor je sklopljen za deset godina a imade u vidu eventalni rat proti trećemu.[3])

2. Rat na omiške gusare.

Dva velika pitanja općega interesa u prvoj polovici XIII. vijeka privukla su osobito pažnju rimskih papa Inocenta III., Honorija III. i Grgura IX.: bogumilska hereza i gusarstvo. Na ovom polju razvili su veliku djelatnost.[4]) Premda je središte

---

[3]) Ovaj saveznički ugovor, sklopljen na deset godina, odaje veliku političku mudrost ugovaratelja. U jednakoj su mjeri zaštićeni obostrani interesi i politički i trgovački, a da nisu povrijedjena suverenska prava krune. Samo onda postoji prava autonomija, kad ona imade i sredstva da se obrani od vanjske sile. Vidi ugovor: Lucio, Memor. di Tr. str. 39.—40.; Kukuljević, Regesta no. 374.; Šmičiklas, Cod. diplom. IV. str. 86.

[4]) God. 1200. na tužbu Vukana Nemanjića Inocent III. opominje kralja Mirka da progoni Kulina bana, zaštitnika heretika, i zadarskog odmetnika nadbiskupa Nikolu. Tu se veli medju ostalim: »Accepimus autem, quod cum nuper venerabilis frater noster Bernardus Spalatensis archiepiscopus Patarenos non paucos de Spalatensi et Traguriensi civitatibus, effugasset, nobilis vir Culinus banus Bossinus iniquitati eorum non solum tutum latibulum, sed et presidium contulit manifestum et perversitati eorumdem terram suam et se ipsum exponens ipsos pro catolicis, immo ultra catolicos honoravit vocans eos antonomastice cristianos«.

Cod. dipl. II. str. 350.—351. God. 1202. isti papa piše Bernardu, nadbiskupu u Splitu, i svome kapelanu Ivanu, da progone bosanske heretike. Cod. diplom. III. str. 14. God. 1203. kralj Mirko javlja papi, kako je prisilio sina Kulinova, da ne štiti heretike. Cod. diplom. III. str. 36.

God. 1221. papa Honorije III. piše legatu Akonciju, da progoni omiške gusare i heretike. C. dipl. III. str. 198. Iste godine taj legat mora bježati pred omiškim »nefandis Cacidis« .Ib. str. 205. Isti Honorije III. piše iduće god. 1222. dubrovačkom kleru, da iza-

bogumilske sekte bilo u Bosni, ipak se je ta nauka širila po svim hrvatskim krajevima, i uživali su njezini sljedbenici osobitu simpatiju nesamo hrvatskih velikaša, nego i slobodnih hrvatskih dalmatinskih gradova, osobito Splita i Zadra, kako smo već dosada imali prilike spomenuti. Hrvatski nacionalni duh odličnika naših gradova na moru osjećao je simpatiju za sektu, koja im se činjaše izljevom narodne duše. Bogumilstvo je bilo usko spojeno s nacionalizmom. Zato Split bira ostentativno knezove patarenske proti volji katoličke crkvene hijerarhije. Zato Zadar goji i širi tu sektu i njome se ponosi. Dok se Vukan Nemanjić zalaže za čistoću katoličke crkve i katoličke nauke, dok javlja papi neugodnu vijest, da je Kulin ban sa svojom ženom, sestrom i rodbinom prešao na herezu i moli ga da naredi ugarskom kralju Mirku iskorjenuće Kulinovo i svih heretika,[5]) dotle hrvatski knezovi i hrvatski gradovi uzimlju u zaštitu heretike.

Nije nam poznato, da li su Gargano i njegova vlada išta poduzeli za pobijanje bogumilstva. Valjda ne bi bili ni uspjeli. Ali zato su se ljuto zakvačili s Omišanima, okrivljenima s gusarstva. Tomi je osobito bilo mnogo stalo do toga da ponizi omiške tirančiće. Ovi su se ovjenčali slavom morskih gusara kroz nekoliko stoljeća.

Andrija II. god. 1220. prijeti oštro knezu omiškom Malduču, ako ne prestane gusareajem.[6])

A iduće godine, 1221., papa Honorije šalje posebnoga poklisara i legata Akoncija, da obuzda gusarenje »nekih Slava i Dalmatinaca,« te pozivlje splitsko građanstvo, da mu po-

bere nadbiskupa sposobna da potuče Omišane i bosanske heretike. Ib. str. 209. God. 1232. 5./VI. Grgur IX. piše zagrebačkom biskupu o škandalima bosanskoga biskupa osumnjičena s hereze. Cod. dipl. III. 361. A iduće godine skine ga s biskupske časti. Cod. dipl. III. 379. God. 1234. Koloman II. kralj, hoće da iskorjeni heretike »in partibus Sclavonie in manu forti et brachio extenso«. Theiner, Mon. Hung. I. 130.; Cod dipl. III. 417.

[5]) Smičiklas, Cod. dipl. II. str. 333.; Theiner, Mon. I. 6.

[6]) Lucius, De regno Dalm. et Croat. 163.; Id., Mem. 36.; Farlati, op. cit. III. 249.

mognu u tom poslu.[7]) Za kneza Višena i za njegova prethodnika Domalda bilo je uzaludno tražiti pomoć od Splićana u takve svrhe.

No nisu bili okrivljeni s gusarstva sami Omišani. Niti je gusarstvo od njih počelo, niti je s njima prestalo. Iz Tomine se povijesti zaključuje, da su gusarili Liburni, a njihovu klasičnu lađu, liburnu, Toma zove gusarskom lađom. Gusarili su Solinjani poslije pada njihova grada u ruke barbara. Gusarili su Zadrani.[8]) Šibenčani, Trogirani, Splićani i Dubrovčani. Onima, koji se na to sablažnjuju i djedove naše smatraju barbarima, moramo reći, da je gusarstvo u ono doba bilo manifestacija poznatog Faustrechta, manifestacija prava jačega. To je pravo vladalo po cijelom zapadu sve do najnovijih vremena. To pravo je i nedavno našlo svojih zagovornika u parlamentima Rima i Berlina. Samo što se više ne zove Faustrecht, nego pravo velike sile.

Lucić tumači pojavu gusarstva kod nas kao manifestaciju ratnog stanja i kao represaliju osnovanu na običajima i javnom pravu onoga vremena.[9])

Ako bi građanin strane države, ili grada, povrijedio u imutku, osobi ili poštenju kojeg Hrvata, ovaj je imao pravo pritužiti se njegovim vlastima. Ako od njih ne bi dobio zadovoljštinu i odštetu, bilo s kojeg razloga, onda su uvreditelj, njegova svojta i rodbina i njegovi sudržavljani bili prepušteni represaliji ili osveti uvrijeđenoga i svih njegovih. Omišani u posebnom ugovoru s Venecijom god. 1208. uređuju postupak za ovakve slučajeve te obećavaju poštovati nepovredivost njihovih lađa, ali samo u izvjesnoj, ograničenoj, zoni Jadranskoga mora.[10])

God. 1219. neki Splićani opljačkaše jednu dubrovačku lađu. Ovi odmah zatražiše zadovoljštinu. Bješe provedena is-

[7]) »Sclavi et Dalmatini, qui alios cristianos piratica rabie spoliant, capiunt et occidunt (Lucius: De regno 162.; Farlati, op. cit. III. 249.; Cod. dipl. III. str. 191.). Morali su biti, barem u većini, Omišani, kojima Akoncije bješe navijestio rat.

[8]) H. S. str. 83.; Cod. dipl. III.

[9]) Lucio, Memor. 33.

[10]) A Sansico usque Venetias, a Fano etiam et usque Venetias. Cod. dipl. III. 77.—78.

traga, i Split ponudi Dubrovniku i odštetu i zadovoljštinu, pače i savez mira i prijateljstva.[11])

Gusarstvo je dakle u početku manifestacija prava jačega, onda provađanje prava represalije za pretrpljene štete. No na koncu se je izrodilo u pravu pomorsku hajdučiju. Ta hajdučija je prouzročila mnogo štete trgovini i pomorskom saobraćaju, jer nisu bili sigurni morski putovi. Tako su isto trpjeli trgovačko-prometni poslovi na kopnu od onih baruna i grofova, koji, kao jastrebi, gledahu s visokih gradova na prolaznike, da na njih nalete.

Ako se desio koji rijetki slučaj prostog hajduštva na moru, to su neprijatelji našega naroda hotimice naduli, da nas ocrne u političke svrhe pred ostalim kulturnim narodima, ili da se oni okoriste tom izlikom. Tako je Andrija II. Omišanima bio oteo mnoga dobra pod izlikom, što se bave gusarstvom. Ovi se u neprilici obrate na papu Honorija III. s obećanjem, da će se okaniti gusarstva, ako im kralj povrati otete zemlje (1226.).[12])

Tako isto Koloman, pod izlikom da će pobijati heretike u Bosni, dobio je slobodu akcije u onoj zemlji.[13])

Toma i Gargano nisu imali o Omišanima bolje mnijenje negoli je vladalo u rimskoj kuriji. Za njih su bili neprijatelji crkve, heretici i gusari.

Između omiških gospodara, knezova Kačića, i Splićana nije vladala ljubav osobito poslije trećeg izgona iz Splita kneza Domalda, njihova plemenjaka. Novi režim nije mogao nikako da utaži stare srdžbe. A jedan od velikih političkih uzroka antagonizma bio je u tomu, što su Splićani nastojali da dobiju gospodstvo nad otocima Bračem i Hvarom, koji su, u ono doba, drhtali pod gospodstvom Omišana.

Zato su Toma i Gargano bili čvrsto odlučili, da će slomiti silu Omišana. U tu svrhu su se dali u savez s Trogiranima.

---

[11]) Cod. dipl. III. str. 178. Ovo je prijateljstvo utvrdjeno saveznim ugovorom izmedju Splita, Dubrovnika i Šibenika. Ljubić, Listine I. 56.—57.; Cod. dipl. III. 432.

[12]) Omišani su molbu za posredovanje upravili papi preko nadbiskupa splitskoga Guncela. Cr. Cod dipl. III. 256.

[13]) Theiner, Monum. Hung. I. 131.; Fermendžin: Acta Bosnae no. 50.; Cod. dipl. III. 443.

Potajno su pripremali obranu. Stali su graditi neke obrambene zidine s istočne strane prema Mosoru. Nenadna provala kneza Toljena, sinovca kneza Malduša, na splitski teritorij dade povoda ratu (1240.).

Po starom običaju gradska vlada poslala je odmah svoje poslanike u Omiš zahtijevajući odštetu za zlo počinjeno od Toljenovih ljudi. No bez uspjeha. Omiška gospoda nisu htjela ni čuti. To je bila veoma lijepa prilika i sretan povod, da se oduševe građani za rat. Uzrok je bio veoma popularan. Inače se znade, da Splićani nisu bili zadojeni ratobornim duhom proti Omišanima, kao ni Trogirani, njihovi saveznici. Gargano je prije nego će se upustiti u ovakav pothvat, pipao bilo građana, htio je doznati njihovo raspoloženje, pa je pozivao k sebi pojedine uglednije ljude. Mogao je konstatirati, da su građani neodlučni, da ne pristaju od srca na rat.[14]) I premda je to vidio, i premda nije bio dovoljno spreman, ipak je poduzeo stvar na svoju ruku. Splićani su pretrpjeli nekoliko poraza u ovom ratu, koji se vodio na Šolti i na Braču. Jer niti su Splićani mogli navaliti na Omiš, niti Omišani na Split, koji je bio tako utvrđen da je odolio i tatarskim hordama.

Ovom su prigodom Omišani opustošili Šoltu, popalili sela, opljačkali i zapalili župnu crkvu. Činilo se da je za Splićane stvar izgubljena. No sretnim slučajem pošlo im je za rukom navaliti na Brač, zaskočiti kneza Ozora, sina Maldučeva, koji se je odviše pouzdavao u svoje junaštvo i u svoju sreću. Bi zarobljen s nekoliko drugova, svezan i odveden u Split. Tu bi okovan i bačen u tamnicu. A splitske su se tamnice (i do danas!) odlikovale grozotom. Svi pokušaji njegove moćne rodbine, da ga oslobode, bili su uzaludni. Tim zarobljenjem bila je sudbina rata zapečaćena. Omišani se moradoše priznati pobijeđenima te u Splitu bi sklopljen mir uz dosta teške uvjete za Omišane.

Omišani su morali predati Splićanima 6 velikih i nekoliko manjih brodova, platiti ratnu odštetu, priseći svečano, da će se okaniti gusarstva i da će osobito štediti imutak i ljude Splita, Jakina i Venecije, pod zapelom globe od 2000 perpera; mo-

---

[14]) Cr. H. S. 125. »Et quamquam cerneret quosdam in facto huius negotii vacilantes, nec assensum pleno corde prebentes«.

rali su predati caru Fridrihu II. taoce za jamstvo, da ne će gusariti u vodama Pulje![15])

Posljedica je ovoga poraza Omišana bila ta, da su Splićani dobili u ruke gospodstvo nad Bračem. Odmah u početku rata, na poziv Splićana, Bračani se odmetnuše od Omišana i predadoše Splićanima sve što je bilo njihovo.

Ovaj čin predaje bi svečano izveden i zaprisegnut u splitskoj luci 19. svibnja 1240. prije negoli se svršio rat.[16])

Druga je sretna posljedica ovoga rata novi ugovor mira s Andrijom knezom humskim, Stjepanovim nasljednikom.[17]) Bez toga Splićani ne bi bili mogli nikako da uživaju mir, te da napreduju i rade.

3. Sastav prvog splitskog ustava.

Split, Zadar, Trogir, Dubrovnik upravljahu se po rimskim pravnim načelima. To je pravilo vrijedilo i onda, kad prijeđoše od bizantinskoga pod hrvatski suverenitet. Pridržavši pravne zasade rimske, pod hrvatskim suverenitetom počeo se razvijati pravni dualizam, počela se infiltracija hrvatskoga pučanstva i s njom hrvatskoga prava. Nova su vremena nametala potrebu novih zakona, koje je stvaralo gradsko vijeće. Gdje nije bilo pisanih zakona ni zaključaka vijeća, suci su se držali tradicionalnih zasada. U javnim ispravama kupoprodaje često se spominje mos patrie,[18]) i lex Sclavorum.[19]) »Mos patrie« i »lex Sclavorum« isti je pojam.

[15]) H. S. str. 125.—131. Toma piše o ovom ratu veoma opširno, jer je osjećao da je u njemu založena i njegova čast. Nije bez ironije isticanje, da su saveznici, Trogirani, pružili veoma mršavu pomoć Splićanima, koji su odmah bacili u borbu 1200 ljudi i cijelu mornaricu. No ova se nije mogla takmiti s omiškom. Realistički prikazuje depresiju građana poslije prvih neuspjeha. Vidi se pero literata!

[16]) De Regno Dalm. et Croat. 475.; Cod. dipl. III. 113.

[17]) Lucius, De regno str. 471.; Cod. dipl. IV. 135.

[18]) Cfr. Cod. diplom. II. str. 233. »Unde ego iam dictus Fuscus cognato meo Madio, more nostre patrie, assignavi a Soline medium vretenum de terra«. Vidi dalje II. str. 292., III. str. 68.

[19]) Mihailo, knez splitski i kastelan kliški, god. 1251. potvrdjuje prodaju sela Mirce, za koje je kupac izbrojio 37 romanata, i dae »duas peccias super hoc besuetyo secundum legem Sclavorum«. Cod. dipl. IV. str. 461. Sudeći po sadržaju, »mos nostre patrie« i »lex Sclavorum« je isto.

Zaključci stvoreni u vijeću izrađivali su se na posebnim pergamentima. Imademo jedan veoma stari primjerak iz god. 1174., izrađen za bizantinskog gospodstva. Tu se određuju oblik i pravne posljedice prisege u parnicama.[20]) Postoji i onaj zaključak za kneza Višena iz god. 1223. o uvoznim i izvoznim taksama.[21])

Toma, učenik pravne škole bolonjske, nije propustio priliku, da izradi i usavrši pravno stanje u svojoj domovini. Zato je Gargano odredio, da se saknpe svi zakoni i običaji, koji su doonda vladali u Splitu, u jednu zbirku, tabularium, nadodavši sve one zaključke, koje su Splićani bili stvorili prije njegova dolaska, da omoguće promjenu režima, pa i one zakone, koji su izglasani za njegova vladanja. To je bio prvi sistematički uređeni zakonik, koji je imao služiti sucima u izricanju osuda. Taj zakonik je uklonio mogućnost zloupotrebe i samovolje sudačke.[22])

Ovaj zakonik, veli Toma, prihvatili su odmah u Trogiru i još po nekim gradovima Dalmacije, koji su se natjecali sa Splitom u napretku.

Mi nemamo sačuvan onaj prvi izvornik iz god. 1241., ali znamo, da je njegov sadržaj sačuvan u zbirci, koju je izdao 70 godina kasnije Garganov zemljak Ivan Percevallo o Princevallo, iz Ferma, splitski potestat god. 1312.

Princevallo je naprosto prepisao sve ono, što je bilo sadržano u ovom starijem zakoniku i nadodao nove zaključke, koji su bili stvoreni kroz tih 70 godina.[23])

Budući da »Statut« Garganov bješe prihvaćen od Trogira i od drugih dalmatinskih gradova, kako veli Toma, nije čudo, da su kasnije izradbe tih gradskih statuta veoma slične splitskom.

[20]) Lucio, Memor. 194.

[21]) Lucio, ibid. str. 195.; Cod. dipl. III. 116.

[22]) Vidi Hanel, Statuta et leges civitatis Spalati, Uvod izdavača.

[23]) H. S. str. 131.—168.; Lucio, Memor. 41.—43.; Bull. Dalm. god. 1906., 1908., 1909.

Kad se znade, da je Toma arcidjakon bio i učenik bolonjske škole i gradski kancelar, kad se uvaži, da je on bio duša Garganove vlade; onda nije teško vjerovati, da je i zbirka zakona i odredaba njegovo djelo. Ta ni Gargano ni njegov bilježnik Trasimundo nisu mogli biti potanko upućeni u gradske predaje i gradske zakone, kako Toma. Ta zbirka je više trebala Garganu i njegovim dovedenim namještenicima nego ikomu u Splitu.

4. Vratolomni bijeg Madžara pred Tatarima.

Čitatelji mogu pitati: kakve je korake poduzeo kralj proti ovakvoj promjeni ustava u Splitu? Splićani su izabrali potestata, pobacali izbor konta ili kneza, a o kraljevu pravu potvrde ništa. Nije li takvim činom Split derogirao kraljevska prava, sadržana u poznatim zavjernicama?

Toma je bio odviše veliki jurist, a da bi javno okrnjio kraljevska prava i izložio svoj rodni grad represalijama kraljevskih dvorjanika, koji bi jedva dočekali prigodu, da se bace na Split, te da ga opljačkaju i unište. Zato je grad sačuvao sva dotadanja krunska prava. Kralj se spominje u svim javnim ispravama. On pobira i dalje svoju trećinu lučkih uvoznih taksa. On vrši i sva ostala prava, kao potvrdu nadbiskupa. Samo nije više mogao vršiti pravo potvrde konta ili kneza, naprosto jer grad nije više htio znati za konte. Bio je u svojem pravu. Htio se je sam upravljati preko potestatâ, kojega je redovito plaćao.

A kralj?

U Ugarskoj je kralj imao drugih teških briga, a da bi imao vremena, da se pozabavi sa Splitom i njegovim potestatom. Ujedinjenje Madžara s Kumancima zadavalo je teških problema kraljevoj politici. Te poteškoće nisu još bile uklonjene. a eto ti na vidiku tatarska opasnost.

Kao lavina strovališe se iz Rusije na ugarsku ravnicu. Madžari pretrpješe poraz za porazom. Kralj Koloman II. pobježe prema zapadu u Austriju, i poslije nekoliko mjeseci umrije.

Tada udje neopisivi strah u kosti madžarskog kralja Bele i njegova dvora. Samo pobjeći i spasiti glavu! to im je bila jedina briga. A neka propadne i zemlja i narod i kraljevstvenika. On je zatomio svoje neraspoloženje prema Splitu, svladao je kraljičinu otpornost prema gradu, te sakupio sve, što je bilo u Klisu, i došao u Split.

Građani se pokazaše najsusretljiviji i prema kralju i prema njegovoj nesretnoj pratnji, slomljenoj dugim, vratolomnim putovanjem kroz Bosnu u neprestanom strahu, da ih neprijatelj ne zaskoči.

Bela zaslijepljen strahom nije se osjećao siguran ni u Splitu, htio je bježati dalje preko mora, makar na otoke. Postavi zahtjev Splićanima, da mu nabave odmah jednu galiju. Splićani su bili spremni dati, ali je nisu imali ondje gotovu, nego ju je trebalo izgraditi, veliku i udobnu za cijelu kraljevu porodicu i pratnju. Izjaviše, da će mu je prirediti za nekoliko dana. Ali čovjeku ustrašenu bilo je predugo čekati i nedjelju dana. Zato pokupi brže bolje sve svoje stvari: tijelo sv. Stjepana i cijelo blago, pa s najintimnijima, ostavivši masu u Splitu, pobježe u Trogir. Ovdje se je osjećao nešto sigurniji, jer je grad sagrađen na otoku, pa Tatari nisu mogli lako more pregaziti.

Još prije negoli je kralj stigao u Dalmaciju, umriješe mu u Klisu dvije kćerkice, koje su prenesene u Split i ondje pokopane u sarkofagu povrh glavnih vrata stolne crkve. (Vidi natpis u Prilogu).

Koliko je Bela ostao u Trogiru, ne znamo točno. Znamo, da mu je ovđe umr'o tetić Vilim i bi zakopan u stolnoj crkvi s krasnim stihovanim latinskim natpisom. (Vidi Prilog).

Usto banuše Tatari i u Dalmaciju goneći uzastopce kralja. Misleći. da se nalazi u Klisu, navališe na tvrdu, ali je ne mogoše uzeti. Iz Klisa se uputiše prema Splitu. Toma veli, kako su Splićani mislili, da dolaze Hrvati na zaštitu i obranu kraljevu, pa nisu htjeli ići im u susret oboružani.[25]) Ali Madžari ih prepoznadoše po zastavama, i takav ih strah obuze, da drhćući nahrliše u crkve zahtijevajući posljednju pričest Nastao je opći plač i jauk. Padali su u naručaj svojih milih, kličući: »Što nam je koristilo, da smo podnijeli toliku muku na bijegu,

[25]) H. S. str. 174. »Spalatenses eos a principio non cognoscentes, et credentes eos esse Croatas, nolebant armati contra eos exire«.

stvo. Kolika razlika između Madžara i Rusa! Toma ističe junaštvo Rusa, koji su se borili kao lavovi i kojima je uspjelo, da dugo održe daleko od sebe mrske barbare. Dvadeset godina trajala je borba s Rusima. Na koncu su ipak pobijedili Tatari!

Ovi su potukli Madžare veoma lako, jer su bili mlitavi i podati raskošnu životu.

Bela najprije hoće da spase obitelj: ženu, dvije kćeri i sina. Sakupi sve blago pojedinih crkava ugarskih, uzme tijelo sv. Stjepana i kraljevsku raznicu sa Stjepanovom krunom pa to sve zajedno s porodicom pošalje preko Hrvatske u Dalmaciju. Preporučuje vjernosti Splićana, da to sve brane.

Ali kad je kraljica stigla u Klis, na dogled Splita, nije htjela dalje. Toma veli, da su je odvraćali od Splita zavidnici, koji su je okruživali. Nisu htjeli nikako da Splitu pripadne slava, da bude spasitelj kraljeve porodice i Stjepanove krune. Valjda su i drugi razlozi uticali na tvrdokornu odluku kraljičinu. Tu su odlučivali valjda i politički i nacionalni i vjerski motivi.

Marija Laskaris, kći carigradskih careva, morala je mrziti u duši sve, što je izdaleka bilo latinsko. Starim rasnim i vjerskim mržnjama između Rima i Bizanta, pridodala su se nova nasilja od strane križara, osvojenje Carigrada 1204. Zato joj se nije dalo uljesti u grad, za koji je dočula, da je prije dvije godine ustoličio latinsku vladavinu.

Kad se je u Splitu dočulo, da je kraljica stigla u Klis, potestat Gargano s brojnom deputacijom odličnika gradskih požuri se onamo, da joj se, po dužnosti, pokloni, te da joj ponudi gostoprimstvo grada. Ona nije htjela za to ni čuti. Gargano je sve pokušavao, da joj pokaže najveću odanost i poštovanje, da je uvjeri o vjernosti Splita i sklone na dolazak u grad.[24]) Zaludu!

S kraljicom je bilo mnogo dama, obudovljenih, veli Toma, u ratu proti Tatarima. Ove bi bile veoma rado išle u Split, ali jača je bila kraljičina volja.

U siječnju iduće godine 1242. stiže u Dalmaciju i kralj Bela s velikom svitom velikaša, crkvenih i dvorskih dostojan-

[24]) H. S. str. 171.—177.

da smo toliko puta prevalili, kad nas evo stiže neprijateljski mač? Ako smo imali ovdje poginuti, bolje bi bilo da smo ostali kod kuće!«

U ovoj očajnoj i žalosnoj zgodi Splićani su iskazali madžarskim gostovima najveću susretljivost, tješeći ih i uvjeravajući, da nema opasnosti za njihov život.[26])

Tatari su valjda dočuli, da nema kralja u Splitu, da je pobjegao u Trogir, pa i oni krenuše prema Trogiru. Kralja tada obuze strah još veći nego one njegove u Splitu, pa prebježe iz grada na otok Čiovo, a iz Čiova kasnije na otočić nazvan kasnije Kraljevac. Zapovjedi čuvarima gradskih zidina, da se ne smiju upuštati s neprijateljima ni u kakav razgovor.

Vrhovni zapovjednik tatarske vojske bješe stigao malo kasnije negoli njegove prednje čete. Ta, bila je još zima, u početku ožujka mjeseca, pa nije bilo u primorju ni dovoljno trave za njegove konje. On posla u Trogir svoga poslanika, da pregovara s gradom. Ali u grad nije mogao. Onda on pred gradom, da ga svi čuju, povika ovu poruku u hrvatskom jeziku: »Ovo vam poručuje gospodin Kajdan, zapovjednik nepobjedive vojske: Nemojte uzimati na se krivicu tuđe krvi, nego predajte u naše ruke neprijatelje, da ne budete upleteni u osvetu njihovu i ne poginete uzalud!« Ali nije dobio nikakav odgovor.[27])

Tako se udaljio, da izvijesti svoga zapovjednika. Tada cijela tatarska vojska krene istim putem natrag. Ali se iznova povratiše i to pet, šest puta u nadi, da će zateći gradove ne-

[26]) H. S. str. 175. Bijeg prema gradskim vratima onih, koji su stanovali izvan grada ,pod šatorima, bio je upravo panički. Ostavljali su svoje konje, svoje blago, svoju odjeću i posudje, pače i svoju djecu, »ipsos quoque filios non prestolantes«. Toliko je bio velik broj bjegunaca, da ih kuće nisu mogle primiti pod krov, pa su mnogi stajali po ulicama. Plemenite gospodje ležale su pod vedrim nebom okolo crkve. Neki su se krili u tami podzemnih pećina, a drugi su čistili nečistoću zahoda i kanala, da se ondje sakriju.

[27]) H. S. str. 176. »Qui veniens prope pontem, exclamavit voce magna s c l a v o n i c e dicens Hec dicit vobis dominus Caydanus, invicte militie princeps: Nolite reatum alieni sanguinis vobis appropiare, sed tradite adversarios ad manus nostras, ne forte involvamini vindicte eorum, et pereatis frustra«.

pripravne ili kralja na povratku. Kroz cijeli ožujak Tatari ostadoše u hrvatskim i dalmatinskim krajevima.

Za svoga boravka u Dalmaciji kralj je Bela izdao nekoliko povelja gradovima i privatnicima dajući nove privilegije ili potvrdujući stare.[28]) Ali prema Splitu nije pokazao ni najmanju susretljivost. Štoviše darovao je Trogiranima splitske posjede Ostrog, Bihać i Sv. Vital, koje je uživao splitski nadbiskup. Time je Bela bacio zublju razdora izmedu Splićana i Trogirana.[29]) Iz toga su se porodili lokalni ratovi od velike znamenitosti za razvitak obaju gradova.

Usto je Gargan razumio veoma dobro, da ga ni kralj ni kraljica ne mogu podnijeti. On je pokušao da ih pridobije za sebe svakojakim uslugama i dokazima vjernosti.

Za kraljićina boravka u Klisu bješe umr'o u dubokoj starosti nadbiskup Guncel. Da se ulaska kralju, Gargan je pomagao kandidaturu zagrebačkog biskupa Stjepana,[30]) ali nije uspio. Pače time, što se je izravno htio prtiti u poslove crkve, izgubio je prijateljstvo Tomino. Zato je odlučio, da se povrati kući.

U svibnju 1242. Gargano ostavi Split, a na njegovo mjesto bi izabran mladi član odlične porodice s otoka Krka knez Ivan. Splićani izabraše za potestata ovoga kneza, da se time ulaskaju kralju, jer su znali, da je ova porodica za dinastiju stekla velikih zasluga u vrijeme tatarske provale.

Zagrebački biskup Stjepan na stolici sv. Domnija i Ivan knez krčki na stolici načelnika imali su Splićanima otvoriti put do srca kralja i kraljice.

[28]) 10./III. 1242. potvrdi iz Trogira posjede i privilegije krčkih knezova. 18. istog mj. iste god. potvrdjuje privilegije Trogira i daje nove feude. 10./IV. iste god. potvrdjuje slobodu Hvara. 11. istog potvrdjuje trogirskoj crkvi posjed Drita. 13. listopada potvrdjuje iz Klika privilegije Zadra. Cod. dipl. IV. str. 144. i sl.; Lucio, Memor.

[29]) Cod. dipl. IV. str. 146.

[30]) Ovoga Stjepana bješe kralj sam već predložio papi, kad je htio sjedinjenje splitske i zagrebačke stolice, pa bješe sklonuo starog Guncela na odreku. Cod. dipl. IV. 115.

VII.

Borba klera i lajikata

Tomin izbor za nadbiskupa osujećen

Svećenstvo je izabralo za nadbiskupa splitskoga Stjepana, pod presijom lajikata. Kad se je doznalo u Splitu, da je taj Stjepan kandidat kraljev, onda je morao biti izabran. A Stjepan je prihvatio izbor pod uvjetom, da istodobno uživa oba beneficija,[1]) jer je splitski, pod upravom dotadanjih nadbiskupa, silno otančao. O toj je stvari imao izreći svoju odluku rimski papa. Ali, jer je u to vrijeme Grgur IX. bio umro, a papinska stolica ostala ispražnjena gotovo za dvije godine, stvari su ostale neriješene. Stjepan je bio samo »izabrani« nadbiskup, živio je u Zagrebu, a Toma je u ime kaptola upravljao s nadbiskupijom.

On se bješe već prije mnogima zamjerio, a osobito splitskom lajikatu, ulici, koja nikada ne trpi jačega čovjeka, a klanja se lažnom kumiru. To se je bjelodano vidjelo, kad je trebalo instalirati novoga opata samostana Sv. Stjepana pod borovima. Pravo izbora, po redovničkim regulama vršili su

[1]) Nije bila rijetkost u ono doba, da jedan biskup drži dvije biskupije. Splitski nadbiskup Gerardo imao je god. 1167. biskupiju splitsku i sipontsku. H. S. str. 69.; Farlati, op. cit. III. 189. Za ovoga Stjepana, koji je bježao pred Tatarima zajedno s kraljem i došao u Split, gdje ga je Toma vidio i govorio s njime, veli, da je bio »bogat zlatom i srebrom i drugim blagom. Bio je blagodaran i raskošan, luksusan i služben. Svakome se je pokazivao mio i susretljiv. Želio je da bude popularan i da bude slavljen i hvaljen«. Takav je trebao ondašnjim Splićanima!

sami redovnici. Crkvena je vlast imala pravo da dade novomu izabraniku kanoničku investituru.

Redovnici pozvaše na izborni čin arcidjakona, kao zastupnika biskupske časti, i savkolik kaptol. Redovnici obaviše izbor posve u redu, i glasovi padoše za nekog redovnika Leonarda. Toma izjavi spremnost da mu dade odmah nužnu investituru.[2])

Ali se u gradu proširila veoma brzo vijest o izboru Leonarda za opata i o tome da će mu Toma dati kanoničku investuru, pa nastade odmah uzbuna.[3]) Mnoštvo svijeta pođe pod prozore potestata Ivana, pozove ga, da odmah intervenira i zapriječi »sramotu«, koju namjerava nanijeti Toma i nekoliko članova klera, gradu na štetu. I načelnik popusti zahtjevima ulice, požuri se do Sustjepana, a za njim svjetina. Uđu u klaustar, gdje nađoše kanonike i redovnike u razgovoru. Tu nastade odmah vika, psovke na redovnike i na kanonike prosvjedujući proti izboru Leonarda i proti eventualnoj investituri od strane arcidjakona. Došlo je i do tvornih napadaja.. Našao se neki uličar, koji je tvorno napao Tomu, rastrgao mu halju.[4]) Leonardo se od straha odrekao časti, a kaptol sa svećenstvom pro bono pacis popustiše, dopuštajući da jedan član gradskoga vijeća zajedno s jednim redovnikom

---

[2]) Cfr. H. S. str. 180.

[3]) Vikali su s ulice prema kuriji: . Succurre, domine potestas, quia archidiaconus cum quibusdam clericis in vestrum oprobrium et totius civitatis detrimentum abatem ordinare presumit«. U čemu je taj izbor bio makar prividno, o p r o b r i u m načelniku, a gradu d e t r i m e n t u m, to nije moguće razabrati, osim ako se uzme, da je izbor crkvenih dostojanstvenika morao proteći u dogovoru s političkom vlasti.

[4]) »Precipue in Arcidiaconum impias iniicientes manus, totam eius tunicam lacerarunt«. H. S. str. 181.—182. Nitko ne može ustvrditi temeljito, da su u ovom sukobu igrali ulogu nacionalistički motivi ili kakva politika, nego čista borba između laikata i klera. Nisu se Splićani opirali izboru Leonarda zato što je bio valjda Talijan ili Latin. Ta oni su sami pošli u Italiju da traže opata Talijanca a nisu htjeli svoga domaćega čovjeka. Radilo se o borbi za prevlast u crkvi. Zato je crkva i u ovoj prigodi upotrijebila jedino oružje, koje je imala, ekskomunikaciju, pa je nekoliko glavnih učesnika one pobune isključila javno iz crkve, zatim je pustila, neka i lajici sudjeluju u traženju opata, gdje ih je volja. H. S. str. 182.

pođu u Pulju i potraže sebi zgodna opata. I našli su ga u osobi nekoga Bozoncija, koji primi čast i dođe u Split, ne znajući, što se je prije dogodilo, preuze službu, na koju su redovito pristali i redovnici i crkvena hijerarhija.

* * *

Poslije odulje sedisvakancije bi izabran za papu Inocent IV. Ovaj uze u raspravu pitanje popunjenja splitske nadbiskupije, i odbije zahtjev izabranoga Stjepana, da bude istodobno i zagrebački biskup i splitski nadbiskup, kako bješe svojedobno odbio Grgur IX. zahtjev kralja Bele, da se ujedine splitska i zagrebačka crkva. Na tu papinu odluku Stjepan zagrebački odreče se i pozove splitski kaptol, da pristupi novomu izboru.[5])

Knez Ivan krčki bješe sit splitskog potestatstva i poslije jedne godine dana napusti svoje mjesto. Splićani izabraše za potestata ratobornog Bernarda, rodom iz Trsta, koji je bio bolji vojnik nego upravnik. Osim toga bio je slab prema dolje; tražio je popularnost, koju je mogao steći jedino oštrim stavom prema kleru.

Kad je stigla odreka izabranog Stjepana i poziv kaptolu, da se sastane i da izabere novu ličnost za nadbiskupa, Toma pozove cijelo svećenstvo grada u prostorije biskupske palače. Ali, čim se pročulo, o čemu se radi, dođe odmah na izbor i potestat Bernardo, dođoše gradski vijećnici i mnogo drugih građana. Njihov dolazak na izbor razljutio je Tomu, jer je smatrao, da je nepravedna i nezakonita svaka ingerencija lajikata u pitanje izbora crkvenih dostojanstvenika. Ali je lajikat splitski drukčije mislio, i nije držao zakonitim, ako sam ne sudjeluje u činu.

Pristupili su k činu franjevci i dominikanci. Oni su imali kortešku zadaću. .

Poslije svečanog saziva Duha Svetoga, uzeli su riječ predstavnici spomenutih redova i stali nagovarati kanonike, moliti ih i uvjeravati, da im je dužnost izabrati po svojoj savjesti. Glas njihov neka bude na slavu Božju. A svjetovnjake

---

[5]) H. S. str. 187.; F a r l a t i, op. cit. III. 264.

opominjahu, da se ne smiju miješati u izbor, mogu samo kao svjedoci biti nazočni, ali nikako ne smiju uticati na slobodnu volju izbornika.

Zatim se je pročitala ona glava kanonskog prava, koja govori o izborima crkvenih dostojanstvenika. No nastala je rasprava. Neki su ustali da pobiju argumentiranje fratara, i vidjelo se, da će biti velika smutnja. Tada je ustao Prodan, dekan kaptola, koji stade blagim govorom uvjeravati nazočne, da se treba držati crkvenih kanona, a nikakvih drugih pravila. Ustadoše iznova svi na noge, nanovo zapjevaše »Veni Sancte« i pristupiše izbornom činu. Izabraše trojicu od starijih kanonika, koji su imali izvršiti skrutinij. Skrutinij se je obavljao tako, da je svaki od njih trojice napose uzimao glas, za koga koji glasač glasuje. Oni su onda svaki za sebe to pisali, pa bi se sastali sva trojica zajedno i svaki bi pročitao svoj rezultat. Ako je rezultata bio kod sve trojice jednak, izbor je obavljen propisno. Nije onda bilo ni kuglica ni glasovnica. Kad su se izmijenili svi kanonici kod skrutatora ovi izidjoše svaki iz svoje ćelije, te javno pročitaše jedan po jedan svoj izvještaj. I ova se trojica nadjoše suglasna. Od dvadeset glasova, 16 je dobio Toma. Trojica nisu glasovali ni za koga. A Toma je glasovao za trogirskog biskupa, koji je već bio ohronuo. Poslije toga kanonici se opet sakupiše svi zajedno na ponovni izbor i opet je Toma dobio 16 glasova. Toma je osjetio, da mu nije sklon grad, pa se nije usudio odmah ništa izjaviti Samo je zahvalio braći za toliko štovanje i ljubav. ali o samom izboru nije rekao ni da ga prima ni da ga ne prima. Bio je neodlučan, valjda i bojažljiv.

Kako je predviđao, tako se i dogodilo. Kad se je u gradu pročulo, da je Toma dobio toliku većinu glasova, odmah neki zavidnici i krvni Tomini dušmani pođoše k načelniku, prikazujući mu opasnosti, u koje će zapasti grad, ako Toma postane nadbiskup. Građani će ustati na oružje, bit će velikih nesreća.

Kad je potestat to čuo, odmah sazove javnu skupštinu, na kojoj su se mnogi izgovorili proti kleru, a osobito proti Tomi, te bi postavljena rezolucija da se ima bojkotirati kler i Toma, ako ne odustanu od izbornog čina i Toma se ne odreče izbora.[6]) Poslije izglasane rezolucije učesnici skupštine prođoše u povorci ulicama grada, iziđoše i izvan grada psujući svećenstvo, prijeteći svakojako. A osobito su bili bijesni na fratre, kojima su pripisivali uspjeh ovoga izbora. Lajikat je prigovarao izbornom činu, što pri skrutiniju nije sudjelovao nijedan svjetovnjak. Zato da je izborni čin ništetan. Zatim su pošli k samomu Tomi u stan i ondje ga neki zaklinjahu lijepim riječima, da se odreče p r o b o n o p a c i s, a drugi su stali prijetiti, da će kuću srušiti, da će imutak uništiti. Strah je veliki bio zahvatio neke svećenike. Ta, vidjeli su jasno, kako lajici spremaju tvorni napadaj. To je opazio i Toma, pa stupi odvažno među protivnike, te ironično, s posmjehom na usnama, izjavi, da se odriče izbora. Ali je htio svakako, da se provede novi izbor od strane samih klerika, koji imadu pravo, a bez ikakva uticaja lajikata.

U svećenstvu bijahu onda uticajni spomenuti dekan Prodan, sinovac onoga arcidjakona Grubića, kojega Guncel ne htjede instalirati, Nikola, rizničar crkve, te od nižih Martin, Vid, sinovac pokojnoga Andrije učitelja, i Radoš prezimenom Dane. Ova petorica htjela su svom snagom i nepokolebivom ustrajnošću da se opru prepotenciji ulice, te da do krajnosti brane prava i slobodu klera.

No i među ostalim svećenstvom, osobito nižim, radilo se svom snagom, da Toma ne postane nadbiskup. Bojali su ga se strašno Među ovima se isticao neki Fuscus, koji je obilazio gradom te od kuće do kuće, od dućana do dućana nagovarao narod, da se opre Tomi i njegovim pomagačima.

Bojali su se da stvar ne pade u zaborav i da Toma, kad se stiša nemir, ne zauzme svoje mjesto, na koje ga bješe pozvalo povjerenje kaptola i klera. Zato su odmah stali provađati bojkot. Nijedan kanonik nije smio izići iz kuće ni za kakvu potrebu, ni da služi misu. Zahtijevalo se da odmah pristupe novom izboru. Nije bilo šale. Toma se pobojao teških posljedica, pa je popustio bijesu naroda. Pitao ih je, da li su zadovoljni Treguanom. Oni su pristali neka bude Treguan,

[6]) »Nisi clerus a sua intentione desisteret, vel si Arcidiaconus electioni insisteret nullus eis auderet in emptione et venditione participare. nec amicitiis et familiaritatibus adherere«. H. S. str. 189.

samo da ne bude Toma. Mrzili su sve Trogirane zajedno s njihovim biskupom, bili su baš onda u napetim odnosima, a ipak su voljeli i njega, samo da Toma bude isključen i za budućnost od izbora.

* * *

Rat s Trogirom stišao je za neko vrijeme borbu proti kleru. Taj je rat stajao Splićane mnogo štete i sramote. Bernardo je poslije godine dana otišao iz Splita, ali je prije sazvao javnu skupštinu i ondje molio svećenstvo, osobito Tomu, za oproštenje, a javno pokudio nasilje građana prigodom izbora nadbiskupa.

Borba između lajikata i svećenstva nije prestala. Treguan nije prihvatio ponudu nadbiskupske stolice, pa je Toma ostao i dalje upraviteljem dijeceze.[7]

Neka se nitko ne čudi ovom velikom antagonizmu između Tome i jednog dijela klera te između njega i splitske ulice. On je imao silnih neprijatelja radi svojih vrlina. Ti su se neprijatelji regrutirali među najgorima, o kojima je pisao Treguan u jednom pismu nadbiskupu Cuncelu, da u Splitu imade i pokvarenih svećenika, ali još pokvarenijih lajika, kojima nije ništa sveto, jer se ne boje ni Boga ni ljudi.[8]

Kad u nekom gradu ili u nekoj državi takvi elementi dobiju prevlast, onda je naravno, da taj grad, da ta država brzo dođe na rub propasti. To se je vidjelo i u Splitu.

---

[7]) H. S. str. 187.—190.; Farlati, op. cit. III. str. 265.—266.

[8]) Farlati, op. cit. IV. str. 338.; Cod. dipl. III. str. 301.—302.

VIII.

Sloboda i opstanak Splita u opasnosti

Borbe između Kaptola i Griča nalaze svoj pendent u borbama između Splita i Trogira. Sličnih borba imademo u Italiji među municipijama i republičicama, koje su dale obilnu građu pjesnicima, da oko njih pletu ljubavne anegdote.

Uzrok krvavih sukoba između Splićana i Trogirana opisuje nam Toma, a još jasnije Lucić.[1]) Kralj Bela, da se oduži Trogiranima, što su se oglušili pozivima Kajdana, te ga nisu njemu izručili, i što su se toliko žrtvovali za njegovu osobu i za spas njegove porodice, izdao je povelju, kojom je mislio da će nagraditi dovoljno svoje vjerne. U njoj se »blagodarni« kralj rastapa od milinja spominjući što su Trogirani učinili za njega i za njegove, kad su bježali pred licem Tatara. Obnavlja sve one sloboštine, koje su udijelili i potvrdili njegovi prethodnici, te ih proširuje dajući im pravo azila za zločince političke, te im na račun Splita daje ono, što nije bilo njegovo: Bihać, Sv. Vital i selo Ostrog do Smokvice.[2])

---

[1]) H. S. str. 185., 191.; Lucio, Memor. str. 56. pod naslovom: »Qual fosse la vera causa della guerra, quale il pretesto e l' occasione«, koji je bio pravi uzrok rata, a koji povod i izlika.

[2]) Smičiklas, Cod. dipl. IV. str. 146. »Kad smo — veli kralj Bela IV. u ovoj povelji — natjerani teškim poslovima (!) morali pribjeći u primorske strane, da se razgovaramo o stvarima, koje je nužda nametala i prilike onoga vremena, te kad stigosmo u naš grad Trogir, poštovani otac Treguan, njihov biskup, sa cijelim klerom, i naš vjerni Črne Karbonov, upravitelj i sudac i svi gradjani odišući vjernošću potpunom njihovih starijih prema kra-

Selo Ostrog je pripadalo splitskoj nadbiskupiji od vremena hrvatskih narodnih vladara, pa su Splićani to smatrali svojim gradskim teritorijem, za koji su bili i krv prolili. Treba znati, da je nadbiskup Guncel god. 1225. bio dopustio nekim Hrvatima: Toljenu i Vučeti, sinovima kneza Butka, da se nastane u onom selu pod uvjetom da plaćaju godišnju zemljarinu. Splićani su ustali na oružje da ih protjeraju i protjeraše ih s pomoću svoga kneza Petra humskoga, počinivši grozne okrutnosti.[3]) A kad je Guncel umr'o, kralj Bela naprosto izjavi, da je selo Ostrog trogirski teritorij!!

Potestat splitski, knez Ivan od krčkih knezova, uvidio je odmah, da je sukob između Splićana i Trogirana neminovan. Istodobno je razumio, da taj sukob donosi i sukob s kraljem. A on nije bio voljan braniti prava Splićana proti kralju. Osim toga on je bio sit splitskih domaćih razmirica, pa na kraju prve godine svoga načelnikovanja nije primio ponovni izbor. Otišao je kući.

Splićani su, kako smo spomenuli, mjesto njega izabrali za potestata Bernarda iz Trsta, čovjeka po prirodi veoma ratoborna, koji nije imao nikakovih obveza ni prema kralju, ni prema Trogiru, koji je bio veoma sposoban i voljan voditi Splićane u rat.

On je odmah navijestio rat Trogiranima, napao ih i zarobio 50 odličnika. Toma je još uvijek vodio crkvene poslove, i nije htio, da se ratuje između braće.[4]) On je stao nagovarati Trogirane i svoje sugrađane Splićane, da se izmire, da prepuste spor u ruke dobrih ljudi. Trogirani su bili već jako prestrašeni, nisu se usudjivali voditi rat proti Splićanima, pa su

ljevskoj kruni itd. itd. primili su našu pratnju u bijegu pred licem Tatara«...

[3]) H. S. str. 104. Ovdje je Toma živo opisao rat za selo Ostrog »Bellum quod gestum est pro villa de Ostrog«. To je bilo u vrijeme kneza Petra god. 1223. Farlati, op. cit. III. 254. Split je podigao na oružje 3000 momaka. Sigurno ne iz samoga grada, koji je po prostoru mogao brojiti oko 6000 stanovnika, nego iz cijeloga teritorija i vanjskih posjeda. Zapovijedao je sam knez Petar humski. I ovom prigodom pritekoše u pomoć Trogirani, ali je njihova pomoć bila malena i tanka: »modicum et exile«.

[4]) H. S. str. 196. Toma ističe vješto zaplotnjačku politiku kralja Bele prema Splićanima kao zasluženu božju kazan.

pristali na prijedlog o arbitrarnom sudu. Za arbitre bjehu izabrana tri franjevca: fra Gerardo, fra Andrija i fra Pavao. Ovi su ispitali pravno stanje stvari i izrekli svoj sud dne 11. rujna 1243., kojim dosudiše Splitu selo Ostrog, kako je to bilo prije kraljeve povelje, jer je kralj nezakonito i nepovlašteno davao, što nije bilo njegovo. Spor za Bihać i za Sv. Vitala ostao je neriješen. Splićani su morali povratiti zarobljenike.[5])

Trogirani, a osobito njihov knez Stjepko bribirski, nisu bili zadovoljni s presudom fratara, a nisu bili ni svi Splićani. I kad su se povratili kući trogirski zarobljenici, gradski oci krišom poslaše u Ugarsku prosvjed kralju, jer su bili stalni da je on na njihovoj strani. U svojem se pismu tuže, da im je pristanak na arbitrarni sud iznuđen silom.[6])

Da svoj položaj prema Splitu ojačaju, Trogirani sklopiše mir s Domaldom, s njegovim sinom Slovinjom i njegovim sinovcem Rogerom. Ugovor je o miru bio koristan za obje strane.[7])

No potestat splitski Bernardo kao da je slutio, što spremaju Trogirani, pa prije negoli se ovi spreme, on navali na Trogirane nenadano. Ovi se nadjoše u pogibli, nastade među njima smetnja, pa brže bolje izjaviše spremnost da iznova pregovaraju. Bojali su se rata sa Splićanima. No konačno su ga morali ipak prihvatiti. S pomoću bribirskih knezova, svojih saveznika, poraziše Splićane tako, da su im oteli jednu lađu i 60 zarobljenika od prvih građana.

Ovaj poraz bio je za potestata Bernarda kobni udarac. On je osjetio, da je njegov položaj u Splitu nemoguć. Izgubio je savkoliki ugled pa je promislio, da je najbolje, ako se povrati kući. I on se odrekao časti. ali prije toga htio je dati svečanu zadovoljštinu Tomi i svećenstvu, kako smo vidjeli.

Toma je bio silno srdit na Bernarda i na svoje sugrađane, što su sami pogazili arbitrarni sud, što su napali na

[5]) »Nullis privilegiis seu instrumentis preiudicantibus quantum in hoc eidem ecclesie in perpetuum«. Cfr. Farlati, op. cit. IV. 341.: Cod. dipl. IV. 197.—199.

[6]) Kralj proglašuje ništovnim arbitrarni sud, jer je pristanak iznudjen silom. Vidi njegov odgovor od 3. prosinca 1244. Lucio, Memor. str. 48.: Cod. diplom. IV 208.

[7]) Lucio, Memor. str. 47.; Cod. dipl. str. 205.

braću iznenada, pa se je povukao u svoj stan ne htijući se nipošto miješati u javne poslove. Neka stvari teku svojim tokom. U porazu Splićana on je vidio prst božji.

Splićani su uvidjeli, da im se crna piše. Poraženi, od kralja zapušteni, poslušaše zao savjet svojih strasti te se u očaju obratiše izravno na kraljeve neprijatelje molbom za pomoć. Pozvaše velikoga bana bosanskoga Mateja Ninoslava, Andriju kneza humskoga, Brativoja. Vukšu i susjedne Poljičane. Ninoslav je odmah potekao na prvi poziv i bi izabran za kneza,[8]) u protimbi sa zaključcima vijeća od god. 1238., koji isključuju kneževsku vladavinu. Dvije nedjelje dana neprestano je Ninoslav vodio rat proti Trogiranima, kojima pritekoše u pomoć bribirski knezovi i Nelepići, ali zaludu, jer su dobili groznih batina.[9])

Kad je sve to čuo kralj Bela, proglasi Splićane neprijateljima krune, i javi Trogiranima, da će skoro doći on lično, neka mu priređe potrebite lađe.[10]) Istodobno kralj nalaže kliškom kastelanu Aleksandru, da pomogne Trogiranima protiv Splićanima.

Zatim kralj naloži hrvatskom banu Dioniziju, da priredi kaznenu ekspediciju proti buntovnim Splićanima, te da ponizi i njihova najnovijeg pomagača i kneza Ninoslava bosanskoga.[11])

No Ninoslava pozvaše radi hitnih posala natrag u Bosnu, pa on ostavi Split, a mjesto sebe postavi kao namjesnika svoga svaka Ricarda, rodom iz Kalabrije, te svoga sina s lijepim brojem konjanika.[12])

---

[8]) Ovim činom je Split obnovio stari režim knezova. Lucio, Memor. 55.; Cod. dipl. IV. 230.

[9]) H. S. str. 195.; Lucio, op. cit. 51.—53.

[10]) Lucio, ib. str. 63.; Cod. dipl. IV. 216.

[11]) Da je Bela proglasio Splićane odmetnicima i buntovnicima, razabire se iz povelje od 4. ožujka 1257., date nekomu Tiburciju, u kojoj se veli: Kad se je grad Split nastojao otrgnuti iz vlasti kraljevske, a kralj, da obuzda njihovu zloću, posla tadanjega bana Hrvatske (cijele Slavonije), Tristan, brat istoga meštra Tiburcija, da odade dužnu vjernost, približivši se gradskim vratima pade boreći se slavno. Smičiklas, Cod. dipl. V. str. 53.

[12]) H. S. str. 195. Ninoslav je bio bosanski ban god. 1235.—1250.

Splićani su stali sada misliti, u kakvo su kolo zapali. Zabrinuti su jako za konac ovog pletiva. Pokajali su se radi svoje nesmotrenosti i naglosti, pa zaključiše, da će sve poduzeti, da svoj položaj poprave. Najprije su poslali deputaciju kralju, da ga ova uvjeri o njihovoj nepokolebivoj vjernosti i odanosti.

Na njihova uvjeravanja odgovorio je kralj evazivno, tako da oni nisu mogli nikako razumjeti, što on istinu misli s njima. Ali ipak im je namignuo dosta jasno, da izaberu za nadbiskupa predstojnika čazmanskoga kaptola Hugrina, koji ga bješe pratio na bijegu u Dalmaciju. Ovaj je Hugrin bio sinovac kraljeva ljubimca Hugrina, nadbiskupa u Kaloči.

Splitski poklisari zadovoljni obećaše kralju, da će grad biti sretan, da može ispuniti tu malu njegovu želju, pa se vratiše kući. Sakupilo se, po običaju, odmah gradsko vijeće, da sasluša izvješće poslanika. Ovi prikazaše stvar tako, kao da su s teškom mukom, ali ipak, konačno stišali kraljev bijes i raspršili crne oblake obećanjem, da će izabrati za nadbiskupa Hugrina, kojemu će kralj podijeliti i kneževsku čast.

Gradsko vijeće, misleći, da je veoma lako udovoljiti kraljevoj želji, zaboravivši, da je kaptol već zakonito izabrao za nadbiskupa Treguana trogirskoga, javi stvar arcidjakonu Tomi, nalažući mu, da odmah sazove kaptol, te da se priređe na izbor nadbiskupa i da mora biti izabran kraljev kandidat Hugrin.

Nesamo stvar po sebi, nego još jače forma, kojom su postupali, udari na živce Tomi. On je najprije poznavao vrlo dobro Hugrina, jer je s njime općio za tatarske provale. Poznavao ga je kao čovjeka bahata i nedostojna da upravlja splitskom crkvom. Pa onda: kakav je to izbor na zapovijed? Zato je smjesta odgovorio gradskoj vladi i njezinu predktojniku knezu Ricardu, da se ne može pristupiti ovako važnom izboru pod lajičkom presijom, nego treba postupati onako, kako crkveni kanoni nalažu. Posred buke i nereda ne može se slobodno birati. Treba se savjetovati s odličnim muževima iz crkvenih redova.

Tada nastade između njih prepirka. Ricardo je prekine otpustivši sve svoje pratioce osim suca Murgje, popa Fuska

i još trojice četvorice drugih. Oni su ostali u dvorani kaptola, i tu su fingirali izborni čin. Zatim su uzeli jednu pergamenu kaptolsku, izborni formular, i na njemu su napisali izbornu ispravu postavivši redovito kaptolski pečat, usprkos prosvjeda Tominih.

Povratiše se u vijećnicu, izabraše odmah dva poslanika i poslaše ih kralju s ovom krivotvorenom ispravom i s krivim zapisnikom o izboru Hugrinovu.

Ovi se brzo povratiše natrag javljajući vijeću i građanima, da im kralj blagodari na izboru, da je Hugrina imenovao istodobno splitskim knezom, te da je on prigrlio Splićane pod svoje kraljevsko okrilje.

Da oprovrgne te njihove izmišljotine dvije nedjelje za tim bane hrvatski ban Dionizije s velikom svitom velikaša i crkvenih dostojanstvenika i s velikom vojskom Madžara, Hrvata i Dalmatinaca, te se utabori u Solinu. Tada posla u grad posebno poslanstvo zahtijevajući od gradske uprave, da smjesta predade grad na milost i nemilost. To je značilo: smrt gradske municipalne slobode; to je značilo: prepustiti grad i sve što je u njemu pljački razuzdane soldateske.

Građani su smogli toliko snage, da su odgovorili poslanicima negativno, da će se radije boriti do posljednjeg čovjeka. I tako su se zbilja branili nekoliko dana.

Ban Dionizije htio je prištediti krvoproliće, a vidio je valjda, da nije baš ni lak posao osvojiti grad, zato je predložio blaže uvjete: neka mu grad izruči veliku svotu novaca i taoce po njegovu izboru.

Davanje talaca značilo je izgubiti temelj municipalne slobode. U svim zavjernicama, počevši od Kolomanove god. 1103. do toga doba garantirano je bilo, da grad ne će davati ni harač ni taoce. Zato je vijeće poručilo banu, da ne može pristati na te uvjete, jer stoje u protimbi s kraljevskim zavjernicama.

Dionizije i njegova pratnja smijali su se navedenim zavjernicama, ispravama i obećanjima, te ban zapovjedi opći juriš na grad.

U prvoj liniji navalne čete stajahu Trogirani, onda vojska zagrebačkog prepošta Fileta, vojska kliskoga kastelana i drugi Hrvati, da se obistini ona: braća braću kolju. Dionizije ban i madžarska gospoda stajahu u rezervi u Solinu.

Juriš je započeo 10. srpnja 1244.[13])

Premda su jake snage udarile na grad sa najslabije strane, gdje je grad bio otvoren, jer je bio opasan samo sa naslaganim kamenjem ili gomilama, ipak bi ih Splićani bili otjerali, da nisu Trogirani, poznavaoci mjesta, poveli vojsku napadača sa strane Mrljana. Splićani su bili svijesni, što im stoji na kocki, pa su se očajnički borili. No sila je protivnika bila odviše pretežna, a nadošao je za njih i pogodniji položaj. Neprijatelji zauzeše jednu uzvisinu od strane Mrljana, ondje, gdje je sada Marmontova ulica. Ondje je bio zid u suho i pod njim obrov ili jarak. Odanle protjeraše malobrojne braniče prema zagradju, B u r g u s, i navališe na gomilu kamenja, koja se pod njihovim nogama sorila, i zatrpala jarak ili današnji obrov (fossa). Tako bješe otvoren prolaz u grad. Napadači stadoše sve jače pritiskati braniče prema unutarnjem gradu, dok ih ne stjeraše do zidina carske palače, gdje je sada »Narodni Trg«. U tom sukobu padoše mrtvih 10 Splićana i 30 napadača, i mnogo je bilo ranjenih.

Čim su napadači došli do kuća zagradja, počeše ih paliti. One, koje su bile od drva, a bilo ih je mnogo, odmah planuše i pretvoriše se u pepeo. Od kamenih izgorješe oko dvadesetak.

Taj dan je bio za Splićane dan najteže kušnje. Tada je Toma mogao gledati, kako njegovi »junački« protivnici kupe sve svoje stvari, prenose ih na lađe propovijedajući bezuvjetnu predaju grada.

Kada je pala noć, prestane i bitka, a vatra se ugasi. Tada se građani dogovoriše i poslaše k banu poslanstvo moleći ga za mir. Ban iz početka nije htio ući u pregovore, ali kasnije je promislio bolje, te je uvažio okolnost, da nije još zauzeo

[13]) H. S. str. 197. Veoma je živ opis na stranicama Tomine povijesti. U kukavičluku se je osobito isticao gradski bogati vikač Murigia, koji je drhtao za svoje novce, a ne za sudbinu grada.

grad, nego tek pregrade neobranjeno. Ako je morao izgubiti mnogo ljudi, mrtvih i ranjenih, radi zagrađa, koliko će izgubiti u jurišu na gradske zidine. Gladom se ne može osvojiti primorski grad s kopna. A on nije imao lađa. Osim toga nije bila isključena mogućnost, da netko pritekne u pomoć Splićanima iz preko mora. Zato se sklone na pregovore. Pristao je na mir, ali nametne veoma teške uvjete, koje su Splićani, prisiljeni, morali prihvatiti.

Da nije nikakva drugoga događaja, ovaj je dovoljan, da oprovrgne tvrdnju Marczalijevu, da odnosi između ugarskih kraljeva i Dalmacije nisu nikada bili otrovani otrovom nasilja.[14])

Nametnuti uvjeti mira okrnjili su uvelike gradsku samostalnost, jer su pogazili sve dotadanje kraljeve zavjernice i svečane prisege. A zato je spao i ugled dinastije u očima Dalmatinaca, osobito Splićana, kao što bješe propao ugled Venecije poslije nasilnih čina proti Zadru god. 1202. Splićani su od onoga doba počeli tražiti povoljnu prilku da se odcijepe od krune ugarske i od ugarske dinastije.[15])

[14]) Marczali, op. cit. str. 11. »Les rapports des Hongrois á Dalmates ne furent jamais envenimes par la violence«. Na žalost ova tvrdnja nije historijska istina. Ni za jednu se epohu ne može reći, da nije bila otrovana nasiljem osim za epohu kraljeva hrvatske krvi. Dok nisu Arpadovići došli u posjed Dalmacije, nije bilo zavjernica, nije bilo privilegijala, nije bilo ugovora mira i prijateljstva, ali nije bilo ni ratova medju gradovima, ni pokušaja, da se ovi odvrgnu od kralja i njegove krune.

[15]) Splićani da tobože dokažu vjernost kralju, morali su predati za taoce šest plemića, koje ban odredi. Morali su platiti u kraljevu blagajnu 600 srebrnih maraka. Nisu smjeli primati u grad nijednog kraljeva protivnika ili progonjenika. Ako bi slučajno ušao u grad morali su ga uhvatiti, svezati i predati kralju. Time je oduzeta gradu sloboda i ius asyli. Imali su se obvezati, da ne će nikada birati za svoga kneza drugoga osim kraljevih podanika i vjernika. Kad su gradski vijećnici pristali na sve ove teške uvjete i prisegli vjerno držanje, prešlo se na uredjenje odnošaja s Trogirom. Grad se je morao odreći posjeda sela i tvrdje Ostrog, morao je predati Trogiranima otok Stipanjsku izmedju Šolte i Drvenika. Osim toga izravnani su i drugi sporovi medju dva susjedna grada, da se za budućnost izbjegnu ponovni ratovi. Zatim se prešlo na izmjenu zarobljenika. Pomagači i saveznici Trogirana bijahu proglašeni vjernima

Tako je uistinu triumfirala politička misao Tome arcidjakona i njegovih istomišljenika.

Još je sijala jedna nada svladanim Splićanima: Hugrin, kojega bjehu onako smiješno i nasilno izabrali za nadbiskupa.

i u kraljevoj milosti, dok pomagači i saveznici Splićana, kao Ninoslav bosanski, i humski knezovi, smatrani su i dalje nevjernima i odmetnicima. Ovaj ugovor mira bi izradjen i potpisan 19. srpnja 1244. H. S. str. 199.; Lucio, Memor. str. 55.; Smičikals, Cod. dipl. IV. 235. Sporazum s Trogirom bi odobren od kralja pismom od 14. srpnja 1244. Smičiklas, Cod. dipl. IV. 217.

IX.

Dolazak kneza i nadbiskupa Hugrina

1245.—1248.

Splićani su u nevolji pribjegli opòrtunističkoj politici, koja im je bila tradicionalna. U politici su uvijek gledali na korist. U boljim vremenima na korist grada, a u gorim na korist osobnu. I sada su si utuvili u glavu, da će oni popraviti sve svoje nedaće, ako izaberu za nadbiskupa i za gradskoga kneza jednu na dvoru uticajnu ličnost, a taj je bio Hugrin. Gradili su na ličnom uticaju. Pogrješna politika, koja im se je nekoliko puta osvetila. Iskustvo s Domaldom, kasnije s Višenom, pa onda s Grgurom bribirskim moralo ih je poučiti boljoj politici. Uvijek su birali za knezove one, na koje je padalo svijetlo ugarskoga dvora, i uvijek su imali neprilika.

No poslije sklopljenog mira pođoše k Tomi i kanonicima, da pristanu na onaj lažni izbor i da pošalju odmah po izabranoga. Ali Toma nije htio o tome ni čuti. A ni ostali kanonici nisu bili voljni odobriti nezakonitost. Ono nije bio izbor, nego nasilje, povreda crkvenih prava.

Sudac Murigia, koji bješe predlagao predaju grada, a on sam naprtio na leđa vrećice novaca i bježao na more, u zajednici s pokvarenim popom Fuskom, nađoše slabu Tominu stranu, pa mu dobaciše, da nije njemu do pravice ni do crkvenih zakona, nego se opire Hugrinu samo zato, jer se još uvijek nada, da će on postati nadbiskup. Ove se riječi odmah raširiše u puku i ljudi su, kao obično, povjerovali. To je silno upeklo Tomu. On je bio svijestan čistoće svojih namjera, on

se je smatrao nesebičnim i poštenim u javnom radu, a sad ga prekoravaju s potajnih, sebičnih namjera. On je znao, da to može škoditi svetosti same stvari. Ta, on je ozloglašen u narodu kao da je smutljivac, nezadovoljnik, narod je nahuškan proti kleru, pa se je sjećao onih gadnih prizora u samostanu Sustjepanu, i kasnije, prigodom njegova izbora za nadbiskupa, te odluči da se ukloni daljim sukobima. Zato se mirno povuče. Pustio je neka rade, što hoće. Sam nije htio sudjelovati kod nezakonita čina, ali se nije opirao.

Ali za građane to nijle bilo dosta. Oni su htjeli baš njega upotrijebiti kao sredstvo svoje politike. Tà, on je bio najviđeniji građanin, on je sam mogao spasiti situaciju, pomoći da se izvuku gradska kola iz blata, u koje bjehu zapala. Zato su mu postavili zahtjev, da on povede deputaciju kralju i Hugrinu, te da ovoga svečano uvede u grad.

Ovaj zahtjev bješe za Tomu prava duševna tortura. Zahtijevalo se je herojske kreposti, da se podvrgne ovoj misiji. No iz čiste domovinske ljubavi prihvati i taj kalvarijski put. Htio je da se ipak prije sanira nezakonitost počinjena, te odredi i formalno pravi izbor. I kad ovaj bi proveden, po želji gradskih otaca, bude sastavljena nova izborna isprava u potpunoj i zakonskoj formi. I s tom ispravom Toma u društvu gradskog delegata i člana vijeća Ivana Vitaljića, uputi se u Ugarsku. Kralj je prihvatio ovaj izbor priznajući da je zakonit, i odmah udijeli Hugrinu investituru, a da pokaže koliko drži do gradskog prava izbora, podijeli izabranom Hugrinu nadbiskupu i kneževsku čast nad gradom. Dade mu i vlast nad Hvarom i Bračem i mnogo drugih povlastica.

Toma i njegov poslanički kolega vratiše se brzo u Split, ali u Splitu ne nađoše više među živima dva najbjesnija Tomina dušmanina: popa Fuska i suca Murigiu.

Toma je svojom priznatom vještinom riješio na kraljevu dvoru najvažnije pitanje, pitanje povratka talaca. On je htio svakako da likvidira ovu veliku nevolju. I kralj pristane na njegov prijedlog, da se puste taoci za novčanu odštetu od pet hiljada libara novca. Toma sakupi tu svotu i ponese je kralju u Vranu za Uskrks god. 1245., prigodom običnog kraljeva dolaska u Dalmaciju. Bio je tada u kraljevoj pratnji i splitski

izabrani nadbiskup i knez Splita, Brača i Hvara, Hugrin. Odatle se ovaj uputi u velikoj pratnji konjanika i rođaka prema Splitu i unišavši u grad svečano zaposjedne nadbiskupsku palaču.[1])

Hugrin je stajao na čelu civilne i crkvene uprave prije negoli je dobio od Svete Stolice potvrdu izbora i dopuštenje konsekracije. On je ušao u vlast upravo kneževskim sjajem.

Kaptol, pro bono pacis, napisa pismo papi Inocentu IV., u kojem mu javi, kako je Hugrin izabran posve zakonito, pa ga moli neka mu dostavi kanoničku potvrdu po kojem crkvenom dostojanstveniku iz pokrajine, jer je pristup osobni s njime otešćan baš onda proglašenim ratom između njega i cara. Papa povjeri točno ispitanje ove stvari trogirskom biskupu Treguanu i splitskom prioru dominikanaca.[2]) Papa nalaže svojim delegatima, da ispitaju zakonitost postupka, pa kad nađu sve uredu, da potvrde izbor, da nalože kleru prisegu poslušnosti, zatim neka ga sufragani konsekriraju, neka mu i oni prisegnu posluh. A poslije toga neka on prisegne, to jest neka napiše i potpiše formulu prisege vjernosti rimskoj Stolici, kako je priloženo u ovoj ispravi, i neka sve pošalju po vjernom kuriru.

Ako izbor nije valjan, neka ga ponište i odrede novi izbor po kanonima.

Kad su se provele sve ove formalnosti, konačno Hugrin bi posvećen od njegovih sufragana: starca Treguana trogirskoga, Nikole hvarskoga, Bartula skradinskoga i Filipa senjskoga.[3])

[1]) Dosada navedene i dokumentirane dogodjaje prof. Kršnjavi ovako prikazuje: »Po drugi put je Toma došao do okršaja s Madžarima, kad su na želju kralja Bele čazmanskoga prepošta Hugrina za nadbiskupa izabrali. (Tko je izabrao?). Toma se je protivio, došlo je opet do bune, ali se je nemirni arcidjakon sa svojim pristašama brzo smirio, kad je Dionizije ban, coadunato exercitu copioso Hungarorum, Dalmatinorum et Sclavorum, došao pa se kod Solina utaborio.« Cfr. Prilozi u historiji Salonitanoj u Vjesniku Arhiva, god. II. str. 149. Ovo je izvraćanje historijske istine izmišljanje i krivotvorenje činjenica.

[2]) Cfr. Ripolti: Bullarium praedicat. I. 152.: Smičiklas, Cod. diplom. IV. 282.

[3]) Ovo je onaj biskup Filip, kojemu papa Inocent IV. izda dopuštenje da se u crkvenim funkcijama uniformira s ostalim klerom, te da slobodno služi »littera speciali, quam illius terre clerici se habere a beato Jeronimo asserunt, et eas osservant in divinis officiis celebrandis«. Cod. dipl. IV. 343.

Posveta se je obavila najsvečanije u stolnoj primacijalnoj crkvi Sv. Domnija u Splitu 20. rujna 1247.

No jer je Hugrin još prije negoli je bio posvećen vršio sve jurisdikcionalne poslove, koji spadaju na posvećenog biskupa, te je ekskomunicirao šibenskoga nadpopa Stanimira i njegov kler, ovi se potužiše papi, i ovaj ih riješi kazni s inkompetencije Hugrinove u toj stvari, prije negoli je dobio posvećenje.[4])

Hugrinu je tada bilo 40 godina. Bio je mlad, lijep, ponosan svojim plemstvom, težio je uvijek za višim častima i položajima. Pun mladenačke vatre u sebi, visoka kipa i krasna lika, isticaše se tim vanjskim darovima, tako da nije dopuštao nikomu, da o njemu nisko misli. Sav se je posvetio svjetskim poslovima; crkvene, kao manje važne, prezirao je. Nije mario za društvo klera ili redovnika, nego je bio zaljubljen u mondeno kolo ljudi, kavalira i dama.

Nisu mu bili dovoljni dohoci nadbiskupije ni knežije gradske, jer je izdržavao mnogo vojske i veliko dvorjaništvo, pa je znao posegnuti i za tuđim. Najprije je posegnuo za imutkom klerika. Posegnuo je za cijelim dohotkom od desetina, koji je polovicom pripadao kaptolu a polovicom siromasima. Radi toga bješe došao u sukob s kanonicima, osobito s Tomom, koji nije dao dirati u kaptolska prava. Hugrin se je zadovoljio s polovicom, koja je pripadala siromasima!

Do njega se nije nitko usudio dirati u prihode siromaha. A kad mu ni to nije bilo dosta, onda je znao pružiti ruku i na vlasništvo lajika.[5])

Politička spekulacija Splićana s Hugrinom ostala je bez uspjeha. Sve njihove nade, da će im on, kao uticajni dvorjanik, pomoći, propadoše. Hugrin se je pokazao energičan i odvažan samo proti splitskim građanima, a prema njihovim pro-

[4]) Cod. dipl. IV. str. 295.

[5]) H. S. str. 201.: »Erat autem bonis turbulentus et minax, pravis vero munificus et amicus. Ita quidem contigit ut omnibus gravis et intolerabilis videretur. Ob quam causam ipse semper contra cives, et cives contra ipsum malivolentie suspiciones gerebant«.

tivnicima bio je veoma blag i prijazan. On je držao s Trogiranima proti Splitu, jer je takva bila ondašnja politika dvora, a što je dvor želio, to je bilo za Hugrina svetinja. On je sklopio s Trogiranima ugovor, očito uperen proti Splitu.[6])

Tako se dogodilo, da je bio svakomu težak i nesnosan, prema dobrima osoran i pun prijetnja, a prema opakima blagodaran i prijazan. Zato su ga građani na koncu zamrzili, i grizli su prste, što su ga nametnuli.

Hugrin bješe poslao Filipa, biskupa senjskoga, u Lyon k papi Inocentu, da mu donese palij, oznaku punoće nadsvećeničke časti. Ovom je prilgodom vjerojatno biskup Fijip govorio s papom o hrvatskoj službi božjoj u senjskoj biskupiji i dobio poznato riješenje.

U ovo doba biskup skradinski Bartul bješe se povukao iz svijeta, resignirao na časti i ušao u samostan. Mjesto njega bi izabran za skradinskoga biskupa dominikanac Ivan, po narodnosti Madžar. Nadbiskup se Hugrin baš u ono doba desio u onim stranama, te Ivan zaprosi od njega potvrdu. Zadobije i dođe skupa s Hugrinom u Split, da bude konsekriran. Hugrin pozva druge sufragane, da obavi skupa s njima konsekraciju.

Dođoše sufragani, ali nadbiskup legne teško bolestan. Zadobio je upalu pluća, od koje jedanaestoga dana dođe smrt.

Toma opisuje veoma ganutljivo, s velikom sućuti, njegovu smrt u cvijetu muževne dobi. Hvali njegovu veliku izobrazbu, književnički dar, osobito poznavanje sv. Pisma. Bješe dovršio nauke u Parizu na troškove strica Hugrina, kaločkog nadbiskupa. Za veliku svotu novaca bješe nabavio cijeli »Corpus Bibliae« s komentarima i glosama, kakvim se služe profesori u bogoslovnim školama.

Biskupi, koji bjehu došli na posvećenje Ivana, obaviše sprovod nadbiskupa dne 30. studenoga 1248.

Odmah poslije Hugrinova svečanog pogreba bi obavljen izbor nasljednika. Prema ondašnjim političkim prilikama nije se moglo inače nego jednoglasno izabrati Ivana, dotada izabranoga biskupa skradinskoga. Toma je vodio izborni čin. On

[6]) Hugrin je sklopio s Trogiranima pakt prijateljstva proti eventualnim revindikacijama Splita. I to čim je stigao u Split, prije negoli je bio i posvećen, dne 5. lipnja 1245. vidi L u c i o, Memor. str. 64.

je uvidio, da bi bila ludost opirati se izboru jednog Madžara i kraljeva ljubimca. Zato se nije ni opirao kandidaturi fra Ivana, koji bješe već primio investituru za skradinsku stolicu. Ali u zapisnik izbornoga čina uvrštena je jedna na oko naivna stavka, a motivirana poteškoćama putovanja u Lyon radi ratnih prilika. Tu su potpisali svi izbornici, da se prepušta Svetom Ocu, ako ne nađe za dobro da potvrdi ovaj izbor, neka sam designira nadbiskupa Splitu. Ta je stavka išla mnogo dalje. Htio je Toma osigurati crkvi slobodu izbora svojih dostojanstvenika.

Bilo je veoma teško naći dvojicu delegata, koji će otići u Lyon. Na koncu su prihvatili misiju Desa Gavranov, kanonik, i Drago, sinovac Sabacija, splitskoga građanina.

I dogodilo se, kako je Toma predviđao. Papa nije odobrio izbor — razlog otklona nije naveden nigdje — nego je izabrao meštra Rogera, kapelana Ivana kardinala, i kanonika zagrebačkog. Ovaj je Roger bio rodom Puljiz, iz pokrajine beneventanske, iz nekog sela Torre Cepia. Papa je svoju odluku javio jednim pismom arcidjakonu Tomi i kaptolu, a drugim građanstvu i svećenstvu splitskom.[7])

Ovaj Roger bješe pratio kardinala Ivana toletanskoga kao tajnik u jednom važnom poslanstvu u Ugarsku. Zatekla ga je provala Tatara, pa je ondje morao duže ostati. Nije mogao pobjeći, pa se je krio cijelo vrijeme tatarske okupacije kao svinjar kod nekog posjednika, i na taj način spasao život. Preživjevši one strašne događaje, opisa ih u spisu prozvanu od njega »Carmen miserabile«.[8])

Njegov zaštitnik kardinal Ivan uze ga pod svoje okrilje i nastojao je, da ga podigne u časti. Njegovim zagovorom postade splitski nadbiskup.

Odmah bude konsekriran i nadbiskupskim palijem obdaren te krene preko Lombardije u svoju nadbiskupiju. Dođe do Venecije, gdje nabavi neke stvari. Iz Venecije pođe u Grado k patrijarhu Bertoldu, koji ga veoma lijepo primi, pogosti, izda sve što je bilo nužno za njegovu pratnju do ugarsko-

[7]) C o d. d i p l. IV. str. 389.

[8]) Vidi u akademijskom izdanju Tomine povijesti od str. 132.—160. u cjelini.

hrvatskih granica. Roger pođe odavle ravno na kraljev dvor. Prikaza se kralju s papinim preporučnim pismima moleći ga za običnu investituru. Bela je ostao neugodno iznenađen ovim činom. Ali nije mogao ništa, nego je od nevolje pritajio svoje osjećaje. Primio je veoma lijepo Rogera i dao mu investituru pozivajući ga k sebi, kadgod dođe u Ugarsku za bilo kakve poslove.

Iduće godine u proljeću kralj je po običaju došao na višetjedni boravak u Bihać na kaštelanskoj rivijeri. Došao je s velikom pratnjom i u Split i odsjeo u palači Nikole Dujmova, gdje je svaki dan davao audijencije. Nije nijedan građanin bio kod njega, a da ga nije, lijepim načinom, prekorio da imadu za nadbiskupa tuđinca, izabrana iza njegovih leđa. I svak mu je prisizao da u toj stvari nema njegove krivnje, a za budućnost da će se pobrinuti, da se takav slučaj ne dogodi. No kralj o toj stvari nije progovorio riječi s bilo kojim članom klera, a još manje s Tomom ili sa samim Rogerom nadbiskupom. Štoviše ovomu ponovi poziv, da se svrati k njemu kad ga poslovi dovedu u Ugarsku.[9])

Tako je Tomi uspjelo dobaviti splitskoj crkvi sebi srodna nadbiskupa izigravši politiku kralja Bele, neprijateljsku prema Splitu i splitskoj crkvi.

[9]) H. S. str. 207.

X.

Arciđakon Toma i nadbiskup Roger

1250.—1266.

Nadbiskup Roger stiže u Split drugu nedjelju korizme god. 1250. praćen od 20 konjanika, od svojih kapelana i dvorjanika, i bi dočekan s velikom pompom od strane građanstva i svećenstva.

Veli Toma o njemu, da je bio gotovo dvadeset godina činovnik u rimskoj kuriji i kroz to vrijeme prištedio mnogo novaca. Čovjek velikoga talenta, cijenio je književnike i umjetnike. Po naravi veoma radišan. Odviše je ljubio raskošan život poput većine ondašnjih prelata. Darežljiv i rastrošan, ali je nastojao na pristojan način da uveća svoje prihode.

Kao gospodar bio je veoma poduzetan i marljiv. Najprije je restaurirao nadbiskupske kuće i stanove, te ih je uresio veoma lijepo. Izvana je sagradio blagovaonicu i terasu spojiv ih povezav gredama i daskama više za estetski užitak nego radi potrebe. I pivnicu je uredio i opskrbio potrebitim suđem i spravama za vino. Na solinskoj rijeci Jader sagradio je nove mlinove. Uveo je nove, moderne za ono vrijeme, plugove. Nakupio za oranje konja i volova. Za te sve reforme i poboljšice nije imao dovoljno novaca, pa se je dužio veoma mnogo kod upraviteljstva crkvava i samostana.

Nastojao je da živi sjajno. Imao je dragocjeno pokućstvo i posuđe, odijela bogata, plahte i krevete kneževski luksusne.

Veći dio godine živio je povučeno kod kuće. Nije izlazio u javnost, a da nije bio praćen s velikom množinom klerika i štovatelja.

Njegova se trpeza morala sjati od čistoće i bogatstva, osobito kad je imao goste. A goste je imao veoma često. Kad bi dolazili u Split plemići iz različnih krajeva, on ih je uvijek pozivao na ručak, koji je bio uvijek veoma obilan. A kad je izlazio iz grada, onda je htio da ga prate nekoji kanonici i nekoji građani.[1])

Dok su njegovi prethodnici nastojali da povećaju oskudne prihode i nepravednim posizanjem za tudjim, Roger je zdravim gospodarskim reformama išao za istim ciljem. A blagodat tih reforama išla je na opću korist.

Kao talentirani čovjek Roger je u velike cijenio Tomu i tražio njegovu suradnju. Osobito u crkvenim stvarima Roger je slušao razborite savjete svoga arcidjakona. To se vidjelo odmah druge godine poslije njegova dolaska u Split.

U siječnju god. 1252. stiže u Split sin Fridriha II. Konrad. Otac mu bješe umr'o, a on se žuraše, da zauzme sicilsko kraljevstvo. Plovidba iz Venecije u južnu Italiju i sada, a pogotovu onda, vodila je nužno uz dalmatinsku obalu. Konrad je morao stati u koju dalmatinsku luku i radi počinka i radi opskrbe. Doznalo se u Splitu, da će doći u njihov grad. Plane u Splićanima stari antiklerikalni duh, te odlučiše dočekati mladoga kralja s najvećim veseljem, zastavama i zvonjavom zvona. To je morala biti demonstracija i proti papi i proti kralju Beli.

Konrad je naime bio ekskomuniciran od pape, kao i njegov otac. Zato se i Roger i cijeli splitski kler nađoše u najvećoj neprilici. Između dva žrvnja, morali su ili zamjeriti se papi i povrijediti njegove odredbe, ako se priključe tom demonstrativnom dočeku, ili doći u sukob s građanstvom, ako se apstiniraju. Kako je pak splitsko građanstvo bilo nasilno prema kleru, mogao je doživjeti neugodnosti.

Zato Toma svjetova Rogera, da otidu iz grada za koje vrijeme, a usto neka se zatvore sve splitske crkve. I tako učiniše.

Toma i Roger, i još po koji kanonik, povukoše se, na selo, zabraniše svako bogoslužje. A dan za tim unidje u grad Konrad dočekan najvećim slavljen, poklicima proti papi i splitskom kleru!

---

[1]) H. S. str 205

Kralj bi ugošćen i ukonaćen u nadbiskupskoj palači, gdje ostane nekoliko dana, uvelike rasrdjen, što je nadbiskup otišao. Svoju zlovolju nije mogao nikako sakriti, jer ga je bolilo, da mu se Roger uklanja, a porodom je iz njegova kraljevstva, dakle njegov podanik!. Zato je kralj dao pretražiti sve spise u nadbiskupovoj palači u nadi, da će naći nešto, čim bi mogao okriviti Rogera s nevjernosti svomu kralju. Prijetio je i inače mnogo, ali nemoćna srdžba pobudjuje smijeh.

Poslije nekoliko dana zaduvao dobar istočnjak i kralj sa 16 galija krenu u Pulju, a Roger s Tomom vrati se u grad.

U ovo vrijeme Toma se je dao na znanstveni književni rad. Roger je napisao svoje doživljaje s Tatarima u Ugarskoj u veoma poznatom »Carmen miserabile«, a Toma se bješe dao na pisanje svojih doživljaja i historijskih uspomena svoje domovine. Toma je nastojao oko uređenja zbirke svih diplomatskih i drugih isprava i pisama, koji se čuvahu u samostanu Sustjepanu kod Splita, gdje je bila prava riznica starih kodeksa i povelja. Kao locus credibilis samostan je prirodno imao u svojim arhivima, sve što se odnosilo na Split i okolicu, privatnopravne i javnopravne prirode.[2])

U posljednjem dijelu života, kad je parabola već počela padati, Toma je razvio i kulturnu i političku djelatnost na korist one svete stvari, kojoj se bješe od mladosti posvetio.

Uživajući kod rimskih papa veliko povjerenje i ugled, ovi mu povjeravahu veoma delikatne misije.

Inocento IV. bješe mu povjerio arbitrarnu presudu u veoma dugom i teškom sporu između biskupa trogirskoga Treguana i šibenskog nadpopa Stanimira, koji je nastojao, da odcijepi Šibenik od Trogira i da osnuje novu biskupiju.[3]) Papa je odobrio i usvojio Tominu presudu.[4])

Papa Aleksandar IV. god. 1260. povjeri Tomi provedbu osude, koju bješe izdao nadbiskup zadarski proti šibenskom kleru.[5])

---

[2]) Farlati, op. cit. III. str. 276.

[3]) Lucio, Memor., str. 67., 68., 72., 74.; Farlati, op. cit. IV. str. 339., 342., 351.; Cod. diplom. IV. str. 101., 513.

[4]) Lucio, ib. str. 75.; Farlati, ib. str. 343.; Cod. dipl. IV. 551.

[5]) Farlati, ib. IV. str. 347.; Cod. dipl. V. 162.

No Tomu je čekala još jedna teška zadaća: da priskoči u pomoć svomu gradu, stavljenu na nove kušnje od strane kralja Bele i kraljice Marije.

* * *

Kralj Bela bješe dao svoga starijeg sina Stjepana proglasiti za kralja još za sebe živa. Po ondašnjem pravu i običaju drugi sin je odmah ulazio u posjed sekundogeniture, naime kraljevine Hrvatske s naslovom dux Croatie, Dalmatie et Rame.[6]) No taj drugi sin Bela bješe onda još maloljetan, pa u njegovo ime dođe u Dalmaciju kraljica Marija, da uzme u posjed Hrvatsku i primi prisegu vjernosti.[7]) Ona se zaustavi u Kninu. Za njezina boravka u ovome gradu dogodilo se, da su neki ugarski vojnici od kliške posade izazvali tučnjavu sa Splićanima nekorektnim ponašanjem. U toj tučnjavi padoše dva madžarska vojnika. Kad su tu stvar priopćili kraljici, ona se razbjesni proti Splićanima, prema kojima je gojila davnu mržnju, pa sama pođe u Klis. Na vijest o njezinu dolasku pođe u Klis sam nadbiskup Roger, da joj se pokloni, da joj objektivno i mirno izjasni, kako nisu Splićani u krivnji nego njezini vojnici.

Uzaludan bijaše trud. Odviše su jake bile prevencije one žene proti Splićanima. Iza Rogera pođoše u Klis drugi pobožni crkvenjaci, koji su nastojali svojom rječitošću da ublaže bezumnu kraljičinu srdžbu. Bez uspjeha! Pače to ju je još jače iritiralo, pa je zapovjedila svojim vojnicima, neka iskale srce na Splićanima i na njihovu vlasništvu. Nisu mogli izvesti drugo, nego navaliti na vinograde i na torove i počiniti mnogo štete. Narod je budno pazio na sigurnost grada.

Videći kraljica, kako je njezin bijes nemoćan proti Splitu, hini, da je ublažena, te zapovjedi, da dođu na vrata gradska prvaci, da s njima ugovara o miru. Ovi, ne sluteći zlo, dođoše u većem broju. Tada, iz zasjede, iz čista mira bjehu napadnuti

---

[6]) H i s. S a l. str. 207.: fidelitatem requirebat ab illis gentibus filio suo Bele, adhuc in puerili aetate constituto quem super illas partes ducem prefecerat, quod dominium ei n a t u r a l i i u r e c o m p e t e b a t. u t p o t e q u i s e c u n d u s e r a t r e g i s f i l i u s.

[7]) T k a l č i ć, Monum. hist. civ. Zagreb. I. str. 31..: Cum in regnum Sclavonie ad ordinandum et informandum totum statum ducatus carissimi filii nostri ducis Bele.

i petorica njih, najuglednijih, bjehu uhvaćeni, vezani i odvedeni u zarobljeništvo, dok su ostali jedva mogli uzmaknuti u grad s modricama od udaraca.

Poslije ovog izdajničkog postupka, nedostojna kraljice, Splićani se sakupiše na vijećanje javno, između obiju vratiju,[8]) te odlučiše poslati kralju deputaciju, da se kod njega prituže. Bjehu izabrani Toma arcidjakon i građanin Bonazunta, sa zadaćom, da kralju protumače stvar i zatraže oslobođenje zarobljenika na izdaju uhvaćenih.

Gradska je blagajna bila prazna. Financijalne prilike, poslije gore spomenutih događaja, bile su veoma teške. Zato je grad zaključio, neka delegati sami negdje uzajme novaca za putne troškove, a grad će im povratiti.[9])

Kad su stigli splitski delegati pred kralja, ovaj je bio već o stvari informiran od kraljice, koja je imala kod njega odlučnu riječ, pa je na Tomin govor odvratio, da on mora dobiti od Splićana 24 mladića za taoce, ako žele oslobođenje utamničenih zarobljenika.

Toma, slobodom i energijom, koja je prirođena onakvim svećenicima, izloži kralju brutalnost takva zahtjeva, kojim se gaze sve prijašnje prisege i njegove i njegovih prethodnika.[10])

Ali razlozi nisu vrijedili. Zato se Toma povrati natrag sa svojim kolegom neobavljena posla.

Odmah iza njih stiže ban Rolando vodeći sa sobom veliku vojsku, da pregovara izravno s građanima. U ime kra-

---

[8]) »Inter ambas portas« zove se onaj prostor u unutrašnjosti Dioklecijanove palače, u vestibulu željeznih vrata na zapadnoj strani grada, gdje su se sastajali gradski predstavnici, da javno vijećaju o najvažnijim pitanjima gradskoga života. To je ostalo iz vremena, dok još nije bila sagradjena loža na današnjem »Narodnom trgu«. Cfr. V o d j a po Splitu i Solinu str. 72.

[9]) L j u b i ć, Monum. I. str. 98.; K u k u l j e v i ć, Regesta no. 814.

[10]) »Obsides a vobis n u l l o m o d o recipiam, sed in curia nostra servire volentibus rogam et impendam«. Tako stoji u svim privilegijalima od Kolomana I. do Andrije II., Belina oca. Cfr. Cod. dipl. III. 69.

ljevo broj talaca je snizio na 12, izjavljući, da kralj ne će dalje popuštati ni za što.

Građani sjećajući se one kobne navale bana Dionizija od prije 17 godina, popustiše za nevolju.

Iduće godine 1262. dođe kralj Bela, po običaju, da prezimi u Bihaćima, gdje je zajedno s obitelju proveo uskrsne blagdane. Toga svečanog dana dođoše k njemu Toma i gradski oci Kasar i Nikola Dujmov u zastupanju grada Splita vodeći za ruku 12 mladića određenih za taoce. U isto vrijeme ponudiše banu Rolandu gradsku knežiju, da i na taj način ublaže srdžbu mogućnika.

Kralj i kraljica pokazaše se ganuti nad suzama nejake djece, obećaše da će ih paziti i da ne će dugo ostati kod njih.[11])

Tako se približio konac Tomina burna života. God. 1266. izabran je za izmirnog suca između trogirske općine i trogirskoga klera u pitanju desetina. On je tu stvar riješio na obostrano zadovoljstvo.[12])

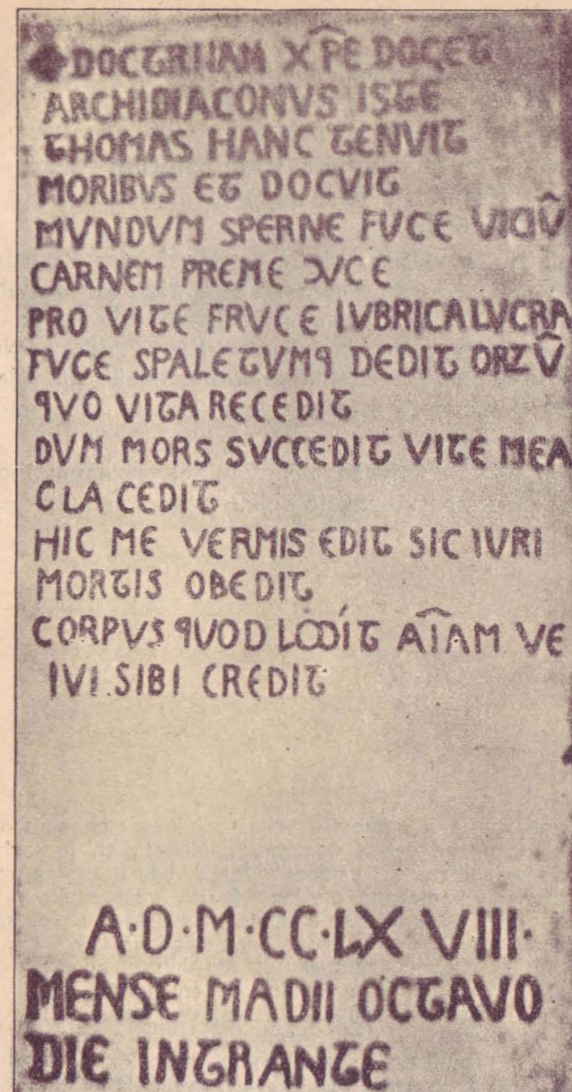
Te iste godine (1266.) razboli se na smrt nadbiskup Roger, koji odmah pozva poglavare grada i kaptol, da pred njima učini oporuku. On bješe odredio za baštinike svoje rođake, a samo male legate bješe ostavio kaptolu i crkvi. I u ovoj žalosnoj prigodi Toma je bio dosljedan samomu sebi, te predoči, pred svima, bolesnomu nadbiskupu, što propisuju crkveni kanoni u pitanju ostavštine crkvenih lica. Dobra prišteđena od dohodaka beneficija crkvenih ne smiju se ostaviti rođacima. Ali nazočnim lajicima se smili i umirući nadbiskup i njegova rodbina, pa su pustili neka bude na njegovu.

Roger umrije 14. travnja 1266. Po tome Toma opet, u dubokoj starosti, morade voditi privremeno crkvene poslove.

Držeći se obećanja učinjenih od građana kralju Beli, ovi htjedoše da nasljednik bude rodom iz kraljevstva. A Toma sa svoje strane zahtijevaše da bude vrijedan svećenik. Pa se složiše u osobi franjevca Ivana od knezova Buzad.

[11]) H. S. str. 211.

[12]) Smičikals, Cod. diplom. V. str. 383.

Nadgrobna ploča Tome Splićanina

Tomina smrt 8. svibnja 1268.

U zoru 8. svibnja 1268. Toma preminuo s ovoga svijeta i po njegovoj želji bi pokopan u crkvi franjevaca na obali, s kojima bješe sprijateljen uspomenom na njihova osnivača.[13])

Nad njegovim grobom bi uklesan pohvalni stihovani natpis, u kojem je sadržano najljepše pohvalno slovo, što ga iz onih vremena imademo.[14])

Kao patriot i političar bio je čovjek daleka pogleda i širokih osnova. Htio je od Splita stvoriti grad jak i slobodan, središte kulture i napretka na kršćanskoj osnovi, po uzoru talijanskih gradova Venecije, Genove, Pize i Milana. No kod njegovih suvremenika, splitskih građana, bijaše previše jaka lična mržnja, sebičnost i strast, a da bi shvatili, a kamoli slijedili njegovu politiku.

Ipak je uživao najveše poštovanje i priznanje i od suvremenika, a potomstvo mu je splelo vijenac slave radi njegova znanstvenog historijskoga djela.

[13]) Grobnica je u najnovije vrijeme bila zatrpana, kao i sve ostale, da se uzmogne crkva dostojno popločati, ali je nadgrobna ploča s natpisom podignuta i uzidana odmah blizu grobnice uz lijevu stranu, a slova su namazana crnilom da se bolje istaknu. U tom stihovanom natpisu istaknute su Tomine vrline kao svećenika.

[14]) Doctrinam, Christe, docet Archidiaconus iste
Thomas, hanc tenuit, moribus et docuit:
Mundum sperne, fuge vicium, carnem preme, luge
pro vite fruge, lubrica lucra fuge.
Spaletumque dedit ortum, quo vita recedit.
Dum mors succedit vite, mea gloria cedit.
Hic me vermis edit, sic iuri mortis obedit,
Corpus quod ledit, animamve qui sibi credit.
A. D. MCCLXVII. Mense Mudii octavo die intrante.

II. DIO

Toma pisac historije i memoara

I. Kodeksi i izdanja

Poslije Tomine smrti medu knjigama i drugim predmetima, koje bješe ostavio, po propisima crkvenih kanona, kaptolu stolne crkve, našao se je rukopis napisan od njega samoga, koji je nosio naslov: Incipit istoria salonitanorum pontificum atque spalatensium, razdijeljen na 49 glava. Djelo je napisano pismenima, koja su već onda izlazila iz običaja, langobardskim ili beneventanskim, ali koja su se u Tominoj mladosti nesamo u Dalmaciji, nego i po cijeloj sjevernoj Italiji, općenito upotrebljavala.

Djelo se nije smatralo dovršenim, jer ga pisac nije zaključio, nije postavio običajnu zaključnu rečenicu: explicit istoria i t. d. s imenom samoga autora. Djelo se svršava sadržajno sa smrću i pogrebom nadbiskupa Rogera, koji je umro god. 1266., dvije godine prije samoga Tome. O Rogerovu nasljedniku nema ni riječi, jer je starac autor čekao razvitak dogodjaja, i nije imao još što da kaže o novom nadbiskupu. U tom očekivanju stigla ga je smrt.

Ovaj se rukopis do danas čuva u arhivu splitskog kaptola, a zove se u znanosti codex spalatensis. To je izvornik Tomina djela. Dokazano je to očevidnim paleografijskim dokazima.[1])

Ovaj rukopis danas pokazuje na nekim mjestima brisanja i trganja. Nešto kasnija ruka je napisala na kraju: »Memoriale bone memorie domini Thome quondam Archidiaconi Spalatensis.

[1]) Kršnjavi: Prilozi k Historiji Salonitanoj u »Vjesniku kr. hrvat. slav. dalmat. arhiva« god. II. sv. III. str. 129.

Kad su kanonici i osobiti štovatelji Tomine uspomene primili u ruke ovo djelo, požurili su se i pobrinuli za njegov publicitet, te ga dadoše na prepisivanje amanuensima. Nadbiskup Ivan od knezova buzadskih, franjevac, veliki štovatelj Tomin, dao je izraditi prve prijepise. Ti prvi prijepisi morali su biti izvedeni pismenima, koja su na koncu XIII. vijeka preuzela maha, naime gotskima. Od tih prvih prijepisa, gotskih, sačuvao nam se do danas jedan u arhivu splitskih nadbiskupa. O tomu rukopisu imademo spomena kod Lucića i Farlatija. Iza smrti nadbiskupa Ivana Luke Garanjina god. 1783. iz arhiva splitskih nadbiskupa prešao je taj kodeks u vlasništvo obitelji Garanjin u Trogiru zajedno s cijelom bogatom nadbiskupskom bibliotekom. Ovaj rukopis nosi u znanosti naslov: Codex Traguriensis, po mjestu, gdje je u posljednje vrijeme bio čuvan.[2])

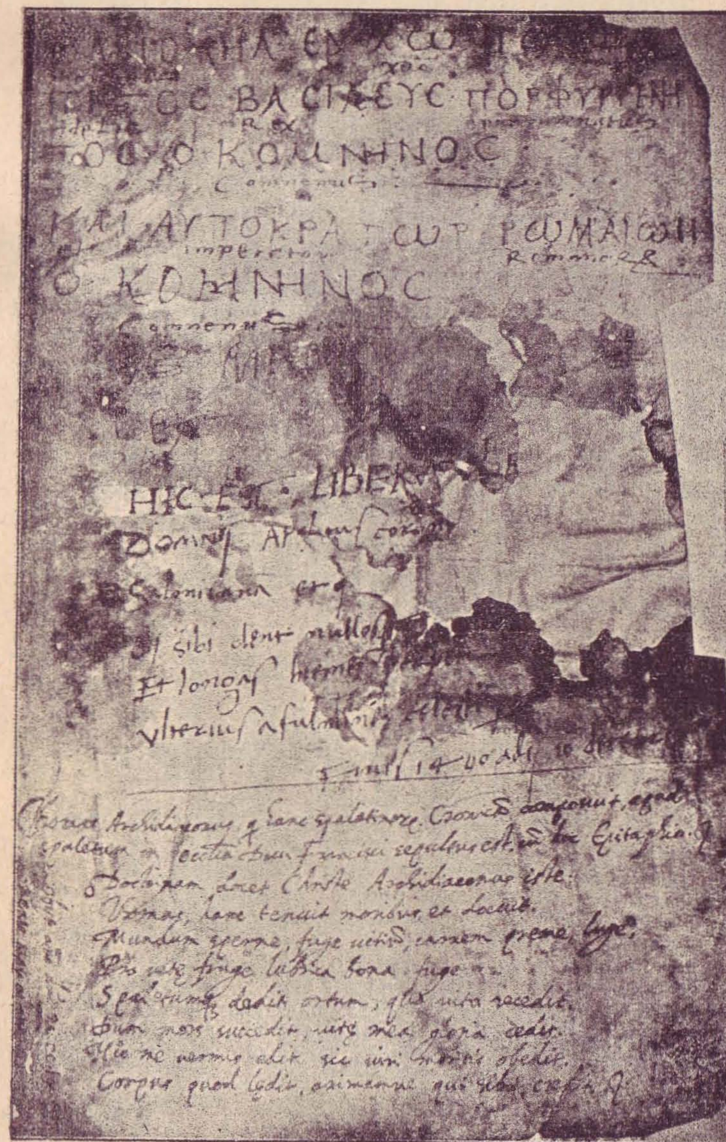
Ovo je, bez sumnje, najstariji prijepis Tomina djela. U njemu imademo nekoliko značajnih varijacija i dodataka, koji odaju nastojanje prepisivača, da ispravi ili razjasni izvorni tekst, kako se vidi jasno na veoma mnogo točaka, gdje se izvornik i prijepis razlikuju.[3]) Gdje se je god prepisivaču desila

---

[2]) Farlati, Illyr. Sacr. III. str. 283. »Alii preterea codices MSS Historiae Salonitanae reperiuntur, inter quos vel antiquitate, vel pulchritudine litterarum Gothicarum illud facile praestat quod asservatur in Archivio archiepiscopali Spalatensi«. Poslije smrti nadbiskupa Garanjina nestalo ga je iz nadbiskupskog arhiva i osvanuo je u obiteljskoj biblioteci Garanjina u Trogiru zajedno s drugim veoma važnim rukopisima, koji su prodani pred nekoliko godina u Zagrebu i drugdje. Za podrobniju povijest Tomina rukopisa gledaj: Bulić-Bervaldi, Kronotaksa solinskih i splitskih biskupa. Zagreb 1912. str. 88. i sl.; Bull. Dalm. 1912. str. 72.; Šegvić: Supllem. al Bull. Dalm. god. 1914. str. 2.

[3]) Osim brojnih pravopisnih varijacija kao- Croacie sp., chroacie trag.; castrum clitie sp., castrum clisie trag.; imademo brojnih umetaka, na pr. VII. Qualiter Saloma capta est, trag. nadodaje: et destructa,; Eodem tempore (Johannes. trag.) reverendus antistes; Petrus archiepiscopus (natione spalatensis. trag.). Tako uvijek ističe splićanstvo i metropolitanstvo i osoba i crkve. Na gl. XX. de episcopatu farensi, trag. piše: de episcopatu insularum farensi et bracensi. Gl. XLIV. De seditione que facta est per laycos in electionis processu, trag. nadodaje in pro cessu electionis archiepiscopi

Dodaci izvornom rukopisu Tomina djela iz raznih epoha i u različitim rukopisima

Na dnu epitafij s njegova groba

prilika, ističe splićanstvo i primacijalno dostojanstvo splitske crkve.

Izvorni tekst (cod. spal.) svršava se ovim riječima: fecitque se consepelire domino Crescentio ante fores ecclesie. A prepisivač nadodaje: maioris sancti Domnii Spalati.

Jedan redak iza ovoga prepisivač nadodaje i zaključnu rečenicu: Explicit memoriale bone memorie domini Tome quondam archidiaconi ecclesie maioris et metropolitane spalatensis, cuius anima requiescat in aede summi Jovis. Amen.

Finis hic summe laudis tibi Hre resume.[4])

Dotjeravši, po mišljenju prepisivača ovako Tomino djelo, on je još nadodao posebno poglavlje u vezi s poglavljem XVII. djela i kao njegov dopunjak pod naslovom: Qualiter et cum quo pacto dederunt se Croates regi Hungarie, gdje zbijeno izlaže kompromisni mir i sporazum između predstavnika Hrvata i kralja Kolomana.

Pošto je izvornik Tomina djela stajao u knjižnici kaptola, a prvi prijepis u knjižnici nadbiskupa, dakle u veoma velikoj blizini, nije čudo, da je prijepis djelovao tokom vremena na sam izvornik. Ovaj je bio veoma često po rukama i kanonika i drugih intelektualaca, koji su ostavili veoma mnogo glosa i interpolacija iz različitih vremena, napisanih različitim slovima, latinskim, grčkim i ćirilskim.[5])

---

ecclesie ac metropolitane urbis spalatensis contra clericos H. S. str. 187. Dodatak veoma važan za prosudjivanje značaja one borbe.

[4]) Svršava spomenspis blage uspomene gospodina Tome pokojnog Arcidijakona velike metropolitanske crkve splitske, čija duša neka počiva u dvoru vrhovnog Boga (Jovis). Amen. Primi Kriste ovaj dočetak na tvoju vrhovnu slavu«.

[5]) Na rubu izvornika gotskim slovima XV. vijeka imade opaska: Nota de ecelesia sancte Marie et sancti Stephani in Salona. Malo podalje isto na rubu stoji: Cresimirus Rex tumulatus in atrio sancti Stephani de pinis. Tako na rubu lista 32. b. čitamo kasnije zabilježeno: Nota hic quod in antiquitate dicitur Spalatum. Na listu 37 a. Nota, presulem decentem posse tenere vasa argentea et aurea et ornamenta alia. U naslovu glave XXV. De passagio Andree regis, nadodano je: tertii, filii Bele regis, tintom crnom i ovako je ušlo u sve prijepise kasnije od prvoga. Na listu 50. imade označen jedan citat iz Lucana. No

E cod spalatensi.

Faksimile izvornog rukopisa Tomine povijesti

Odmah je netko na kraju Tomina izvornika prepisao iz prvog prijepisa naslov: *Memoriale bone memorie Domini Thome quondam archidiaconi spalatensis*. Izostavio je iz onoga riječ: Explicit, koja bi bila prištedila tolike polemike oko postanka, aksiopistije i značenja »Memoriala«.

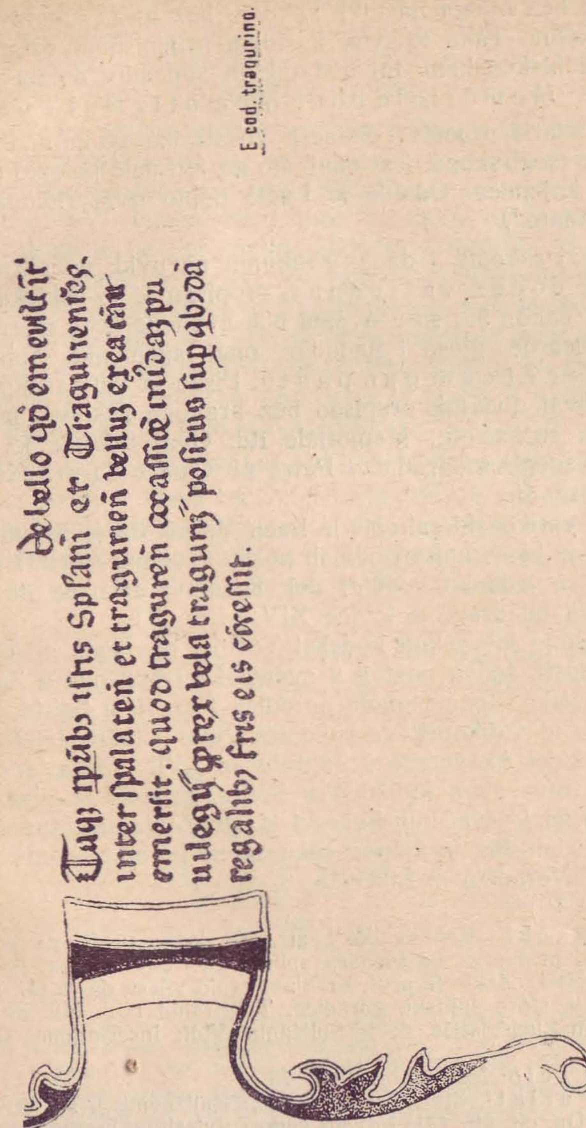
Tomin rukopis broji 120 pergamentnih listova. Tekst se svršava pri kraju posljednjega lista, pa nije bilo mjesta za veće dodatke. Zato su kasnije prišili još dva lista, 121. i 122. Na prvoj stranici lista 121. nalazimo nekoliko važnih podataka u vezi s tekstom, kao godinu razorenja Salone: CCCCCC.XXX.VIIII; godinu prijenosa sv. Domnija i Anastazija: M.C.III.

Na drugoj strani istoga lista 121. bi prepisan iz rukopisa nadbiskupskoga (*cod. trag.*) onaj dodatak: *Qualiter et cum quo pacto Croates se dederunt regi Hungarie*, ali bez ovoga naslova, tako da se čini, kao da mu je naslov zaključna rečenica cijeloga djela: *Memoriale bone memorie* itd. Odatle i ovomu dodatku naziv: *Memoriale*.[6])

Ovaj izvornik u kaptolskoj knjižnici na taj način izrađivan tokom godina bio je i prepisivan s novim umecima i dodacima, osobito s onim važnim dodatkom iz prijepisa nadbiskupskoga (*cod. trag*): *Qualiter et cum quo*

medju najznačajnije marginalne bilješke imade se zabilježiti bilješka nekog kanonika splitskoga napisana ćirilicom god. 1606. *i danas tako čine ovde* 1606. a odnosi se na nepohvalno ponašanje nadbiskupa prema kanonicima. Na listu 60., isto ćirilicom pod *Culmia* napisano: »*Hercegovina, humska zemlja*«. tako je značajna nota k glavi XXXI. o Tomi: *Hic Thomas Arcidiaconus fuit auctor huius presentis cronice.* Onaj isti kanonik, koji je zabilježio prvu, ćirilsku bilješku, zabilježio je istim datumom dalje i ovu latinsku: *Hanc dissensionem etiam ad presens a nonnullis paratam anno domini* 1606. Ovakvih bilježaka imade još nekoliko.

[6]) Izvornik je bio brižljivo čuvan, objekt proučavanja, sve dok nije izišao tiskom. Tada su ga zanemarili tako škandalozno, da je došao medju stare zabačene spise, od svih zaboravljen. Kanonik Dević ga je otkrio osamdesetih godina i iznio na svijetlo. Izašao je na mnogo mjesta manjkav. Fali mu nekoliko listova i sam prvi list s naslovom.

Faksimile prvog prijepisa Tomine povijesti

pacto, bez ovoga naslova kako je bez njega i u izvorniku kaptolskomu. Tako u svim kasnijim prijepisima, osim u prvom, nadbiskupskom, taj dodatak ili appendix dolazi odmah iza riječi: Memoriale bone Memorie Dni Tome itd.

Najstariji prijepis Tomine povijesti, iza onoga nadbiskupskoga ili trogirskoga, jest onaj, što ga je Lucić položio u vatikansku knjižnicu. Odakle je Lucić dobio ovaj rukopis, nije nam poznato.[7])

Ovaj rukopis, i danas svakomu na uvid, poznat je pod imenom: codex vaticanus, prepisan je iz splitskoga izvornika, nakon što su u ovomu bile uvedene neke marginalne i interlinearne glose i nadodan onaj spomenuti appendix: qualiter et cum quo pacto. Pisac je vatikanskoga rukopisa ovaj dodatak prepisao bez pravoga naslova, pod zaključnom rečenicom: Memoriale itd. Ovaj rukopis je služio Luciću i njegovu saradniku Petru pl. Cindru da prirede prvo tiskano izdanje.

Za vatikanski rukopis je Lucić držao, da je najstariji od svih, da je bio prepisan odmah poslije Tomine smrti.[8]) Farlati i Rački su jednako sudili,[9]) dok Kršnjavi drži, da ne može biti stariji od druge polovice XIV. vijeka.[10])

Postoje još nekoji kodeksi Tomine povijesti, ali od manje važnosti. Jedan postoji u sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu iz XV. vijeka. Jedan imade porodica Pezzoli u Splitu. Prepisao ga je iz vatikanskoga rukopisa Petar Cindro 1599. Jedan je u knjižnici Akademije u Zagrebu iz XVII. vijeka. Jedan se nalazi u muzealnoj knjižnici u Splitu, prijepis iz god. 1747. Prepisao ga je svećenik hvarski Marin Zaninović, župnik Rogoznice šibenske, iz jednog rukopisa u porodici konta Frane Draganić-Veranzio iz Šibenika.

---

[7]) Rački, »Književnik« I. str. 368. krivo tvrdi,, da je Lucić dobio ovaj primjerak od plemića splitskoga Petra Cindra. Isto tako je nedokučivo, odakle je prof. Kršnjavi crpio vijest, da je taj Cindro, od poznate stare splitske porodice, Trogiranin (Op. cit. str. 131.), kad i sam Lucić ističe, da je Splićanin. Vidi: Inscriptiones Dalmat. str. 73.

[8]) Lucio: Inscriptiones str. 73.

[9]) Farlati, Illyr. Sacr. III. 283.; Književnik I. str. 369.

[10]) Op. cit. str. 131. Navodi veoma uvjerljive argumente.

Farlati spominje još tri rukopisa, koja nose naslov: Historia Salonitana maior. Jedan je u knjižnici Barberini[11]), drugi se nalazi u knjižnici svetojeronimskog zavoda, djelo Levakovićevo, a jedan u knjižnici Propagande.[12])

U ovim je rukopisima sadržan samo jedan dio Tomina djela, jer nekoja poglavlja fale, a nekoja su druga umetnuta. Ta tri rukopisa, gotovo jednake sadržine, jednostavne su kompilacije iz XVI. vijeka. Neki hoće, da im je autor Valerio da Ponte, drugi da je Ferdinando Ughelli, a treći da je Dalmatinac Pegni. Lucić poriče svaku vjerodostojnost umecima ovih rukopisa. Za njega su puke izmišljotine. Farlati im podaje svu historijsku važnost, a Rački kribrira pojedine umetke, te nekojima daje svu važnost. Tu se osobito ističu neka pisma rimskih papa i neki saborski akti, koje je Rački u svojem izdanju Tomina djela pridodao u bilješkama.[13])

Ivan Lucić priredio je prvo izdanje Tomina djela kao nadodatak svome: De regno Dalmatie et Croatie, na temelju vatikanskog rukopisa, i tiska ga u Asterdamu god. 1668. kod tiskara Ivana Blaev. Na kraju cijeloga sveska nadoda nekoliko bilježaka, da popuni ili razjasni sam tekst.

U Inscriptiones dalmaticae, u dodatku djelu: Memorie di Trau objelodani onu bilješku, koju bješe ostavio u vatikanskoj biblioteci zajedno s rukopisom, u kojoj izlaže razloge, zašto je onaj rukopis povjerio baš vatikanskoj knjižnici.[14])

Lucićevo izdanje Tomina djela pretiska Schwandter u

---

[11]) Rački ga veoma opširno opisuje. »Književnik« I. str. 386.

[12]) Njime se je iscrpljivo poslužio Farlati.

[13]) Cfr. Farlati, op. cit. III. 283. Lucio, Inscriptiones 73. veli za dodatke u rukopisima Historie Salonitane maioris, da ih smatra izmišljotinama: quecumque in illis de actis concilliorum Dalmatie, epistolis Papalibus et epitaphio Zvonimiri regis scripta sunt, ea omnia ficta et suppostititia sunt.

[14]) Lucio, Inscriptiones 73. De regno Dalm. et. Croat. Notae ad historiam Tomae Archidiaconi str. 464.—473. Lucićevo izdanje imade 51 glavu mj. 49., jer su prepisivači razdijelili neke glave Tomina izvornika prema kasnijim umetnutim naslovima. I to glave Tomina izvornika XX. i XXXV. razdijeljene su na dvije.

Leipzigu.[15]) Odavle netko sastavi talijanski kompendij, koji se je čuvao u knjižnici sjemeništa u Veneciji do god. 1843. Te godine bi tiskan.[16])

U Monumenta Germaniae historica god. 1892. bi izdan izvadak iz Tomina djela i to glave 16.—49., ali i ove u izvatku.[17])

Napokon dr Rački priredi kritično izdanje Tomina djela na osnovi splitskoga izvornika pomažući se u nedostatcima trogirskim, vatikanskim, zagrebačkim i barberinskim prijepisima. U radu ga je zatekla smrt, pa je Jugoslavenska Akademija izdala poslije njegove smrti to djelo, god. 1894. kao XXVI. svezak Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, kao III. knjigu: Scriptores.

Tomino djelo nosi naziv: Historia Salonitana. Pod tim ga je nazivom objelodanio Lucić, a za Lucićem svi ostali. I mi ga citiramo uvijek inicijalima H. S., premda je sam pisac stavio svome djelu naslov: (Incipit) historia salonitanorum pontificum atque spalatensium. Prvi prepisivač je umetnuo eksplikativnu riječ: seu cronica (incipit historia seu cronica itd.). A u zaključnoj rečenici stoji: explicit memoriale bone memorie Dni Tome itd. t. j. svršavaju se memoari pok. Tome blage uspomene itd.

Koliko imade u djelu historije, koliko kronike i kakve vrste, to ćemo odmah vidjeti.

---

[15]) Scriptores rerum Hungaric, Lipsie. God. 1746.—47. str. 532.—635.

[16]) Toma Arcidiacono della Cchiesa di Spalato. Venezia 1843.

[17]) Monum. German. Histor. Scriptores XXIX. Hannover 1892. Str. 568.—598.

Sadrži izvatke iz glave 16.—49., ali samo 16., 19., 20., 22., 23., 24., 25., 26., 27., 32., 33., 34., 37., 38., 39., 40., 43., 48., 49.

II. Naslov i sadržaj

Sadržaj književnoga djela vidi se u njegovu naslovu. A kakav naslov nosi Tomino djelo?

Splitski izvornik bi morao biti u toj stvari odlučan, ali mu fali prva strana, pa nema naslova. Prvi prijepis (cod. trag.) imade: Incipit Ystoria seu cronica Salonitanorum pontificum atque Spalatinorum. Svi ostali kodeksi imadu: incipit istoria salonitanorum pontificum atque spalatensium. Ovako je morao glasiti i naslov na izvorniku.

Kršnjavi u »Prilozima k Historiji Salonitanoj« tvrdi, da Toma nije postavio svojem djelu nikakav naslov, da je naslov postavio kopist trogirskoga kodeksa, a odavle da je prešao u kasnije prijepise, da je pravi naslov djelu: »Memoriale«.

Te tvrdnje ne mogu odoljeti objektivnoj kritici.[1])

Kasniji kodeksi: vatikanski, barberinski, zagrebački itd., nisu bili prepisani iz trogirskog kodeksa nego iz splitskoga, ili iz izvornika, kako smo gore naveli, i kako to dokazuje sam Kršnjavi. Prema tomu i naslov djela prepisali su iz izvornika. Trogirski kodeks u naslovu se razlikuje od ostalih jednim eksplikativnim umetkom: seu cronica, kakvih eksplikativnih umetaka imade u cijelom prijepisu. i jednom jezičnom varijacijom: spalatinorum mj. spalatensium, kakvu varijaciju također imade u drugdje. Da su prepisivači vatikanskog, barberinskog i zagrebačkog kodeksa prepisali naslov iz trogirskoga, bili bi ga prepisali onako, kako se u trogirskom i čita, a ne ovako, kako ga mi danas na njima čitamo. Kad su nastali

---

[1]) Ovim ispravljam svoje mišljenje izraženo u Supplementu Bull. Dalm. god. 1914. str. 69.

prijepisi vatikanski itd., onda je izvornik splitski bio još čitav, pa i naslov na njemu. Nije moguće pretpostaviti, da je naslov kasnije unesen iz trogirskoga prijepisa u splitski izvornik s jednom varijacijom i skraćen, t. j. bez: s e u c r o n i c a.

Tomi su bila poznata djela seviljskoga biskupa Izidora, kojeg i citira, kako ćemo vidjeti kasnije. Izidor počinje svoju povijest gotskih, vandalskih i svebskih kraljeva sa: I n c i p i t h i s t o r i a d e r e g i b u s G o t h o r u m, V a n d a l o r u m e t S u e v o r u m. Ništa naravnije misliti, nego da se je i Toma ugledao u svoj uzor i započeo: »Incipit historia salonitanorum pontificum atquo spalatensium.«

Drugi je naslov djela: Memoriale, ili spomen-spis, knjiga uspomena, memoires, zapamćenja.[2])

Taj naslov je postavio najstariji kopist, kako smo vidjeli, završujući nedovršeno djelo Tomino. Taj je zaključni naslov u suglasju s umetkom u glavnom naslovu: s e u c r o n i c a. Za prve čitatelje Tomina djela ovo nije bila historija, nego kronika ili uspomene. To je uistinu najveći dio djela, a za suvremenike i najglavniji. Oni su okrstili ovo djelo kronikom ili knjigom uspomena.

Kao kronika spominje se Tomino djelo kroz sve iduće vjekove, a on kao kronist. Spominje »splitske kronike« Miha Madijev, njegov nastavljač[3]), citirajući Domaldovu blamažu, koju ne nalazimo u Tominu djelu. Dokaz, da ih je bilo više.

Popis biskupa solinskih pa splitskih od Domnija do Rogera sačinjava nit, oko kojeg se pletu svi ostali događaji u vezi s njihovim radom. Kao uvod služe dvije glave: I. D e

---

[2]) Nije nužno posegnuti za Du Cangeov G l o s s a s i u m m e d i a e a n t i q u i t a t i s, da shvatimo, kako riječ: Memoriale znači isto što i pisana uspomena, memoire, knjiga uspomena. Dosta nam je uzeti u ruke L u c i u s: De regno Dalmat. et Croat. pa ćemo naći u dodacima str. 423.—438.: M e m o r i a l e P a u l i d e P a u l o, zadarskog gradjanina, koji je živio sto godina poslije Tome. On je u tomu Memorialu sakupio svoje doživljaje od god. 1371.—1408.

U onovremenim ispravama dolazi često riječ »memoriale« i »breve recordationis«, kratka uspomena; za samu ispravu = pro-memoria.

[3]; Cfr. L u c i u s De regno D. et. Cr. str. 379. Apostrofa na kneza Jurja kliškoga, koji svrši kao i Domaldo »ut h a b e t u r i n C r o n i c i s S p a l e t i«.

E cod. vaticano

Faksimile vatikanskanskog rukopisa Tomine povjesti

Dalmatia i II. *De Salona*, pa u III. glavi započne sa: *De sancto Domnio et sancto Domnione*.

Pletući oko nita solinskih i splitskih biskupa Toma veoma često divagira, raspravlja druge događaje političke i etnografijske, pa se opet vraća na svoj glavni predmet.[4]) No njegove divagacije veoma rijetko idu dalje od teritorija Dalmacije, gornje i donje, i Hrvatske, i to uvijek u vezi sa Salonom i Splitom.

Dakle Tomino djelo prikazuje potomstvu, kojemu se na više mjesta obraća, sve što je znao o solinskim i splitskim biskupima od Domnija do Bernarda, a od Bernarda do smrti Rogera ono, što je sam doživio i vidio.

U čistu historiju se imadu ubrojiti prve glave: od I.—XVII., o kojima imade opširna literatura. Prve dvije glave govore o Dalmaciji i o Saloni po starim piscima i pjesnicima. Dalmacija, veli on, *u starini se smatraše s Hrvatskom jedna zemlja*. Ali *sada* je Dalmacija primorska zemlja od Epira do Kvarnera.[5]) Ističe, gdje mu se desi prilika, gusarski momenat. Dalmacija se inače zove i Liburnija, veli on, po nekoj posebnoj vrsti gusarske lađe, nazvane liburna. Pa onda citira Lukana. »Bavili su se Dalmatinci gusarstvom,« jer je za to povoljan razvitak obale.[6])

Dalmaciju stavlja u vezu s Ilirijom, s kraljicom Teutom, s Antenorom, Kadmom, pretvorenim u zmiju. Spominje sv. Hilarijona i zmijurinu kod Cavtata, o kojoj imade tragova u našoj umjetnoj poeziji XVI. vijeka kao i u dubrovačkim kronikama. Kadmo je postao tek u Dalmaciji veoma okrutan gusar. Toma o Dalmaciji piše, što je našao u latinskim pjesnicima i geografima. Tako isto za Salonu, za koju namjerno ističe vjernost starim rimskim ustanovama, njezin konservativizam; veli da se nije dala pod jaram Cezarov, kad je već cijelo car-

[4]) Cfr. *Hist Salon.*: *His taliter actis, ad Laurentium archiepiscopum redeamus* str. 4.; *His breviter prelibatis ad materiam redeamus*, str. 92.

[5]) *Dalmatia censebatur cum Croatia una provincia... Nunc vero Dalmatia est regio marittima ab Epiro usque ad sinum Quarnerium.* H. S. str. 3.

[6]) *Dalmatia, alio nomine Liburnia, a quodam genere navis piratice... Exercebant pirateriam.* H. S. str. 4.

stvo njemu podleglo. August je slomio Dalmate i osvojio Salonu. U III. glavi ulazi u predmet. Spominje početke kršćanstva u Dalmaciji, pa dolazi na Domnija i govori prema mjesnim predajama i legendama, koje je on nastojao dovesti u sklad s historijskom istinom, uvodeći dualizam imena i ličnosti, da protumači pojavu historijskog Domnijona, biskupa mučenika iz III. vijeka, s legendarnim mjesnim Domnijom ili Dujmom iz I. vijeka.

Petar šalje Domnija u Solin, glavni grad Dalmacije i *Hrvatske*! Od njega svi njegovi nasljednici nadbiskupi imadu prednost časti i jurisdikcije.

Poredba biskupa s protoflaminima, a nadbiskupa s archiflaminima u vrijeme sv. Petra, naivna je. A ona priča o sv. Domninu, sobaru cara Dioklecijana, čuvaru carske krune, koji u svečanim prigodama postavljaše caru krunu na glavu, koji bi mučen od toga istoga cara,a Solinjani mu noću ukradoše tijelo i prenesoše u Solin, posve je manjkava, kao svaka priča. Što bi kasnije s tim svetim tijelom? Kamo je dospjelo? O tome nema ni riječi.

U IV. glavi govori o Dioklecijanu i o izgradnji njegove velebne palače, koja postade grad Split. Dioklecijana, po narodnoj predaji, da danas sačuvanoj, stavlja u vezu s Diokleјom, Skadarskim jezerom u zemlji *Geta*, »koja se danas zove *Servia seu Rassia*«.

Ovdje je pisac našao za shodno spomenuta papu Kaja, Dalmatinca, i mučenike Sebastijana, Kromacija, Marka i Marcelina.

Od Dioklecijana i od pape Kaja prelazi za 170 godina naprijed i spominje nadbiskupe Glicerija pa onda Natala. O događajima, koji su se kroz 170 godina zbili, a koji su promijenili lice svijeta, osobito rimsko carstvo. Toma nema riječi. No opširno se bavi nadbiskupom Natalom i njegovim borbama s arcidjakonom Honoratom. Ovdje mu se je duša rastapala, jer je u Natalu slikao Guncela, a u Honoratu sebe.

U idućoj glavi VI. prikazuje nadbiskupa Maksima, koji se dade u shizmu, da pokrije svoje poroke. Jasnih aluzija na biskupe XIII. vijeka, na magjarske prelate, koji se naslanjaju

na rodbinske veze, na snagu pristaša i rođaka, i na naklonost svjetovnih vlasti, a ne crkvenih!![7])

Tri iduće glave obrađuju provalu barbara u Dalmaciju, propast Salone i drugih primorskih gradova.

Za konačnu propast Salone priznaje, da točno ne zna kako je nastala. Imade različnih predaja, mnijenja i nekih pismenih podataka, koje on nastoji dovesti u sklad. On stavlja u vezu s porušenjem Salone i gotskoga vođu Totilu i Hrvate.

Kaže se, veli Toma, da je Totila, vođa Gota, uništio djelomice Salonu, da je ušao u samu Dioklecijanovu palaču i ondje carske natpise istukao i uništio.[8])

Totila je, za kojega se ne zna da je ikada bio u Dalmaciji, dakle, oštetio Salonu, oštetio Dioklecijanovu palaču, ali se ne veli, da ih je i porušio. Nego mjesto toga umeće jedan komad o Hrvatima.

»Dođoše — veli — sedam ili osam plemena (tribus nobilium) iz krajeva Poljske, koji se Legijani (Lingones) zovu[9]). I ovi su zaposjeli zemlju Hrvatsku s dopuštenjem svoga vođe.«

Pisac zatim opisuje i zemlju Hrvatsku, i narod, koji je u njoj živio i razvijao se. Tu je nastala asimilacija nadošlih plemena s urodjenicima, »postade jedan narod istoga jezika,

---

[7]) Confisus de suorum potentia propinquorum et aliorum secularium virorum. H. S. str. 24.

[8]) Gotorum tempore, qui Totila duce, de partibus Teutonije et Polonie exierunt, dicitur Salona fuisse destructa... Salonamque urbem ex parte vastavit. Ipse intravit edificium Diocletiani cesaris et imperiales titulos ibidem sculptos deposuit atque delevit, aliquam etiam partem eiusdem edificii destrui fecit. str. 25.

[9]) »Venerant ex partibus Polonie, qui Lingones appellantur, (cum Totila) septem vel octo tribus nobilium. Hi videntes terram Croatie itd. H. S. str. 25. U ovim riječima je sadržana tradicija o dolasku Hrvata u današnju domovinu. Je li ona već onda bila i napisana, i u kojem djelu, to je još neistraženo. Gumplovicz je dokazao, kako naziv Gota za Hrvate nije bez temelja. On tvrdi, da su Hrvati bili ratnici, rasno Germani, poslavenjeni već u Poljskoj ili u Legijanima (Lingones). Njihovo pak arijanstvo u vjeri proizlazi Tominim konjekturama iz činjenice, da su Goti bili Arijevci.

E cod. zagrabiensi:

Faksimile rukopisa zagrebačkog prijepisa Tomine povjesti

istih osjećaja«. »Dobili su svoje posebne poglavare«. »Mnogi ih zovu Gotima, a ipak su Slaveni, po karakteristici onih, koji dođoše iz poljskih i bohemskih strana«.[10]) Toma i dalje zove Hrvate sad Gotima, sad Slavenima sve do vremena ugarskih kraljeva.

I ova smjesa Gota, Latina i Slavena, od koje postadoše Hrvati, u zemlji hrvatskoj, zar ona konačno uništi Salonu?

Opis toga događaja i što slijedi do dolaska papina poslanika Martina i njegova djelovanja spada u literarni dio: didaskaličku retoriku.

No treba spomenuti još jedan stavak ove glave. »Neki izgnanici iz Rima, veli, dođoše lađama, kako se kaže, u Epidaur, opsjedoše ga i osvojiše Kasnije se pomiriše s pobjedenicima i pomiješaše se i nastade jedan narod, koji izgradi Dubrovnik.[11])

Bjegunci Salone se raštrkaše po otocima, žive od gusarstva, jer po otocima nemaju dovoljno zemlje, a još manje vode. Osnivaju Zadar. Oni, koji još preostaše na obližnjem otočju, zaželiše se svoje domovine, koja je ležala u ruševinama, ali pusta. No jer ih bješe preostalo malo, promisliše da se mogu zakloniti i u utvrđenoj Dioklecijanovoj palači. Pod vodstvom nekoga plemenitaša, Severa Velikoga, uđoše u palaču, gdje si odrediše prebivalište. Tko je imao dosta novaca, sagradio je kuću. Tko je imao malo, dali su mu kule na uglovima palače, da ih priređe za stanove. A siromašniji se posakriše u donje prizemne i podzemne prostorije

[10]) Permixti sunt ergo populi isti et facti sunt gens una, vita moribusque consimiles, unius loquele H. S. str. 25.—26. Iza toga slijedi Tomina konjektura o njihovoj vjeri, pa veli: Gothi a pluribus dicebantur et nichilominus Sclavi! Zovu ih mnogi Gotima, a Slaveni su po njihovu govoru- To je bilo i za Tomu teško razumjeti. No to je protumačio Gumploivicz: Goti po podrijetlu, Slaveni po jeziku. To su Hrvati.

[11]) Homines autem cum eis permixti sunt, et facti sunt populus unus. Edificaverunt Ragusium et habitaverunt in eo. H. S. str. 30.

Po Tominu mišljenju Hrvati su fuzija legijanskih emigranata sa starosjediocima, navodno Curetima, od kojih su bajagi primili ime i sa Rimljanima.

palače. Preostalo je još prostora u palači. Tako ih je bilo malo! Veliki Sever je izgradio svoj stan uz stupove palače uz more. Kad su se namjestili, kako bilo moguće, stadoše izlaziti iz grada i tražiti svoje stare posjede i obrađivati ih. Istodobno zatražiše deputacijom od carigradskih careva dopuštenje za boravak u palači. Oni su bili naravni podanici carstva, pa su lako postigli, što su tražili. I vođe Gota i Slava dobiše nalog iz Carigrada, da ne smiju uznemirivati one solinske potomke, koji se nastaniše u palači carskoj.

Izravnim dodirom između građana novoga grada Splita i susjednih Hrvata dođe brzo do sporazuma, do međusobnog trgovanja, pa do bračnih veza i do potpunog prijateljstva. Ta Hrvati ne bjehu došli ovamo sa ženama, nego oružjem u ruci kao osvajači. Ovdje se iženiše s Rimljankama.

U glavama XI. i XII. Toma govori o uspostavi hierarhije i kršćanskog bogoslužja u novom gradu.

U XIII. glavi prikazuje odnošaje između hrvatskih vladara i splitske nadbiskupije. Odnošaje prijateljstva, ljubavi i darežljivosti. Hrvati, osim starih dalmatinskih biskupija, već zatečenih, osnovaše u svojoj zemlji drugih, kao u Duvnu, ili ih obnoviše, kao u Sisku. Nabraja neke splitske nadbiskupe i hrvatske vladare poslije razorenja Salone: Justina 840.; Martina u vrijeme Karla kralja i Branimira bana (ducis); Ivana 914. u vrijeme Tomislava bana; Martina 970. u vrijeme cara Teodozija i kralja Držislava. Zatim spominje granice hrvatskoga kraljevstva.

U glavi XIV. spominje najprije dolajak Madžara na ovu stranu Dunava, pa nastavlja popis nadbiskupa i vladara: Petra 990. u vrijeme Trpimira i njegova sina Munčimira; Pavla 1015. u vrijeme cara Vasilija i kralja hrvatskoga Krešimira; Dabrala 1030.

U glavi XV. govori, kako je i zašto otpala gornja Dalmacija (od Dubrovnika do Drača) od splitske metropolije, i kako se je splitska jurisdikcija ograničila na samu donju Dalmaciju. Nabraja sve sufragane, i osnutak posebnog hrvatskoga biskupa, »koji je slijedio kraljevsku kuriju, i bijaše njezin član«.

Spominje sablažnjivi život Dabrala, njegovo svrgnuće od strane papina legata, koji bješe sazvao i crkveni sabor. Poslije Dabrala spominje se Ivan, Splićanin, a poslije ovoga Lovro (1060. god.).

Glava XVI. govori opširno o Lovri. To je bio jedan od najslavnijih pontifikata. U ovo doba mnogo se je saborisalo. Toma prvi put spominje rasprave o jeziku u službi božjoj u vezi sa saborom od god. 1059. Ovdje iznosi i poznatu priču o Ulfu, Cededi i Potepi

Lovro je umro poslije 40 godina pontifikata u Splitu, a dobio je za nasljednika Rimljanina Krescencija. Ovoga bješe poslao u Split Grgur VII. S onom pričom o Ulfu, Cededi i Potepi prestaje Toma miješati ili istovetovati Hrvate s Gotima.

U glavi XVII. prikazuje slom hrvatske narodne dinastije i način, kako su se Arpadovići domogli Hrvatske i primorskih gradova kompromisima.

U glavi XVIII. prikazuje nevjeru prvog Madžara, Manasa, na stolici splitskih nadbiskupa. U idućoj, kako je Zadar otpao od splitske metropolije. U XX. govori o nastojanjima, da i biskupiju hvarsku otrgnu od Splita. U istoj glavi spominje i borbu sa susjednim hrvatskim tirančićima.

U glavi XXI. spomenuti su događaji za bizantinske vladavine, pa onda oni koji su se zbili kad se uspostavilo staro zakonito stanje do nadbiskupa Bernarda.

Svi oni događaji, koji se nižu od glave XVIII. do kraja, mogu se veoma dobro kontrolirati s pisanim diplomatskim ispravama onoga vremena.

Kao historički izvor najvažnije su glave od I.—XVII. Oko njih se je i razvila ogromna literatura.

III. Karakter Tomina djela

Tomino djelo po vanjskom je obliku literarno djelo, po sadržaju historijsko, a po intencijama ili namjeni didaktično. U njemu nema traga ni nacionalističkim ni političkim nitima.

On piše krasnim latinskim jezikom. Ako isporedimo formu ondašnjih latinskih isprava napisanih na području Dalmacije, s Tominim stilom, vidimo na prvi pogled golemu razliku. Klasična izobrazba Tomina proviruje iz svakoga retka. On je upravo impregniran klasicizmom i biblijom. Njegov govor odaje osobitu pažnju na formu. Ne pozivlje se izričito na pjesnike, iz kojih uzimlje retoričke urese. To su učinili kasniji glosatori, napisavši na rubu izvor Tomine fraze. Kasniji prepisivači su te marginalne glose prenijeli u sam tekst.

Literarni karakter Tomina djela vidi se osobito u opisima punim realizma i poezije, punim dramatskih prizora. Odlikuju se epskim ljepotama opisi bitke između Splićana i Cetinjana, prikaz osvojenja sela Ostroga, navale na Brač od strane omiškog kneza Ozora.[1]) Osobito velebna slika poraza Madžara kod Pešte, velikog sela, od tatarskog mača odjekuje glasovima Eneje nad razorenom Trojom. Ovdje imade krasnih lirskih momenata,[2]) koji odaju u Tomi duboko osjećajnog pjesnika.

Pjesničkih elemenata vidimo nesamo u opisima savremenih događaja, kojima je sam bio svjedok ili neposredni slušatelj, nego ih nalazimo i u poglavljima o starijim događajima. Ovdje ne mislim samo na glave I. i II., gdje je pisac nanizao

[1]) H. S. 100.—102., 104., 128.
[2]) »Quis infelicissimam illius diei valeat effari lucem,« . . H. S. str. 167.

sve, što je mogao znati iz starijih pisaca i pjesnika, nego i na druge.

Opis propasti velebnog Solina izrađen je po pravilima ondašnje epike. Tomi je riječ: Salona capta et destructa zvučila kao: Numantia ili Carthago capta et destructa. Tu je epopeja u samom sadržaju. Tu je fantazija imala široko polje rada. Bez sumnje je Toma imao literarnih ambicija, što dokazuje ono sistematsko isticanje onih, koji su se odlikovali književnim radom.

Odlikuje se Tomino djelo, u literarnom pogledu, nad svim suvremenim piscima historije klasičnom ljepotom stila. Njegova se historija solinskih i splitskih biskupa imade smatrati praskozorjem humanističkog pokreta, koji se razbuktio i idućem vijeku. Kao što su spomenici likovne umjetnosti iz XIII. vijeka u Dalmaciji uvod u renesansu, tako je Tomino djelo početak humanističkog književnog rada.

Imade u njegovu djelu tragova sredovječnog latinskog jezika, koji se ne slaže s klasičnim jezikom, i tragova uticaja hrvatske pučke frazeologije.[3])

No to su malene jezične nedotjeranosti, koje daju djelu posebnu vrijednost i značaj za shvaćanje samog milieua i vremena, kad je pisano.

* * *

Po namjeni je Tomino djelo didaktično-moralne naravi. Dovoljno je spomenuti, da se on na više mjesta obraća na potomstvo s invokacijom: discant posteri, naučite se, vi potomci.[4])

Neki su htjeli vidjeti u Tominu djelu političko-nacijonalističke tendencije »gordog Latina«, neprijatelja Hrvata i Madžara, koji iskrivljuje povijest zaslijepljen političkom strašću.[5])

Toma piše povijest solinskih i splitskih biskupa, o kojima se je do u njegovo doba sačuvala uspomena.[6])

Ali ne propušta prigodu, a da očitim aluzijama ne svrati pozornost na suvremene događaje. Treba uvažiti, da je on imao pred sobom Bernarda, Guncela, Hugrina i Rogera. Osobito Guncel je predstavljao nevaljala i ignorantna pastira, a Hugrin učena, ali inače nevrijedna. Zato Toma posebno ističe ona djela starih biskupa, koja je trebalo slijediti, i ona, koja je trebalo osuđivati.

Poslije svetoga Domnija on znade za tri sama solinska biskupa: Glicerija, Natala i Maksima. Sva trojica izrazite historijske ličnosti. O Gliceriju ne zna kazati, osim kako je nasilnim putem postao nadbiskup, ništa posebna, ni dobra ni zla. Ali zato imade što reći o Natalu i njegovoj borbi s arcidjakonom Honoratom. Već ovdje vidimo analogiju s borbom između Guncela nadbiskupa i našega Tome. Ovaj Natalis, rodom Solinjanin, »koji se je uzdao u moć svojih brojnih rodaka«, a ne u svoju vrlinu, bio je siromah znanjem, nije se bavio čitanjem i naukom, nego u gozbama s rođacima i prijateljima provodio život i davao crkveno dobro svojim rođacima.[7]) Kao da čitaš opis Guncela. Natalovo nastojanje, da se riješi nepoćudnog arcidjakona Honorata nalik je na nastojanje Guncela, da se riješi arcidjakona Tome. Ta se borba svršila pobjedom Honorata kao i Guncelova proti Tomi pobjedom posljednjega.

Ove je događaje Toma crpao iz pisama pape Grgura I.

Za Natalom spominje Toma Maksima, shizmatika, koji je došao do nadbiskupske časti simonijom. On se je stavio pod okrilje carigradskih careva, koji ga uzeše u zaštitu. Si-

[3]) »Sed vulgo dicitur: mendacium curtos habere pedes, parum potest procedere, cito deprehenditur«, H. S. str. 197., odgovara hrvatskoj rečenici: u laži su kratke noge, gdje laž ruča ne večera. — »Ad aliam se pugnandi maneriem converterunt« ib. 104. odaje niski latinski govor u prijelazu na talijanski jezik; maneries, tal. maniera, način, mj. modus. — »Super caput sibi imponere« str. 106.—121. odgovara hrvatskomu: postaviti si na glavu. — »Per unum funem trahere«, mj. unam funem, po hrvatskom: vući za jedan konop.

[4]) H. S. str. 193.

[5]) Kršnjavi: Prilozi k Historiji Salonitanoj u »Vjesniku arhiva« II. str. 148.: »Njegova politička izvješća o državno-pravnim važnim zgodama nose biljeg njegova političkog uvjerenja«. str. 147. »Ratoborni splitski arcidjakon bio je zaslijepljen političkom strasti, pa je zato krivo izvješćivao«.

[6]) »De quibus extat memoria«. »De aliquibus prouti scire potuimus, aliqua disseramus«. str. 12. — »XIII. Cathalogus archiepiscoporum de quibus extat memoria«. str. 35.

[7]) H. S. str. 14., 15.

guran s te strane Maksim je prezreo rimsku Stolicu, te se je dao rediti u Carigradu, premda su ga carske vlasti svjetovale, da se prikaže rimskoj Stolici. Ekskomuniciran od pape Grgura prezreo je tu kaznu, pouzdanjem u moć svojih rođaka i drugih lajika, kojima je dijelio crkveni imutak,[8]) tjerao je svoju, dok ga nisu napustile svjetovne vlasti i prisilile, da se pokori.

Kao kontrast ovima dolazi prvi splitski nadbiskup Ivan, obnovitelj crkvene hierarhije poslije propasti Solina. Za ovoga, u kontrastu sa spomenutima, veli, da nije nastojao, »kako će steći imutak, jer je crkva onda bila još siromašna, nego kako će sticati duše Kristu«.[9]) Ovaj je počeo »uređivati crkvu i svećenstvo, nastojati oko nauke, revno propovijedati i marljivo vršiti pastirske dužnosti.«[10])

U doba hrvatskih vladara Toma spominje, veoma kratko, imena, vrijeme biskupovanja i po koju karakteristiku nekolicine nadbiskupa, za koje je mogao doznati iz starijih izvora, a zaustavlja se samo na Dabralu (god. 1030.).

Ovoga opisuje potanje. On je rodom plemić i moćan; radio je, što je htio. Živio je kao kakav pokvareni gospodin, baveći se lajičkim poslovima, a ne crkvenim. Bio je oženjen, imao je djece, pa je nadbiskupska palača odjekivala deranjem njihovim. Papin Legat Ivan, portuanski biskup, u crkvenom saboru god. 1045. svrgao je Dabrala i bi izabran drugi, Ivan, Splićanin, za nadbiskupa; čovjek već star, ali revan svojih dužnosti. Za njegova biskupovanja bi održan veliki crkveni i državni sabor, koji je ostavio trajnu uspomenu.

[8]) H. S. str. 22.: »Sed confisus de suorum potentia propinquorum et aliorum saecularium virorum, quibus denudata sua ecclesia multa donaria largiebatur«.

[9]) H. S. str. 33. »Qui (Johannes) per dominum papam consecratione suscepta, tamquam bonus pastor ad proprias oves accessit, non animo cumulandi pecunias, cum ecclesia tunc esset pauperrima; sed caritatis studio de animarum salute lucrum spirituale querere satagebat«.

[10]) H. S. str. 33. »Cepit ecclesiam clerumque componere, instare doctrine, predicationi vacare, curamque pastoralis officii multum sollicite exercere«.

Za ovim Ivanom god. 1060. dolazi na pozornicu Laurentius, Lovro, izabran na saboru svih sufragana, u nazočnosti kralja Krešimira i papinih legata, koji odobriše translaciju sa osorske na splietsku stolicu. Ovaj svećenik, malen stasom, ali velik znanjem od Tome je upravo idealizovan. Ističe njegov veliki ugled kod hrvatskih vladara, njegove zasluge za razvitak splitske crkve, za napredak kulture. Poslije 40 godina nadbiskupovanja, preminu s ovoga svijeta. Kanonici se tada obratiše na papu s molbom, da im on pošalje nasljednika. I posla im Krescencija, koji je igrao vidnu ulogu u promjenama političkim poslije izumrća hrvatske narodne dinastije.

Toma ističe posebno još nevaljanost prvog nadbiskupa pod erom madžarskih vladara, koji htjede izdati, prijevarno, slobodu grada. Zvao se je Manases. Kako se približuje svojem vremenu, Toma manje pripovijeda i morališe nad pojedinim nadbiskupima. Ističe samo njihovo djelovanje, koje se danas lako kontrolira na temelju postojećih i objelodanjenih diplomatskih isprava.

Dakle u povijesti solinskih i splitskih biskupa Toma ističe vrline, koje se imadu od nasljednika slijediti, i mane, koje se moraju odsuditi.

I u drugom pogledu Toma didaktično morališe. On se obraća na svoje sugrađane, kad im govori o uzrocima, s kojih pade veliki Solin. Pao je ovaj veliki grad radi nesloge građana. Solinjani su se dijelili na stranke, nisu imali sposobna upravljača. Vlada bez ugleda, korupcija na vlasti, slabi potlačeni, mogućnici sebični i bahati. Ne štuju Boga, ne mare za crkvu ni za vjerske obrede. Mrze se međusobno i progone pojedine porodice, nema javne pravice. Krađe, otimačine, krivorote, prezir svećenstva, ismjehivanje pobožnosti, razbludnost i oholost u svim slojevima. Kad Toma naglasuje, da upravnika gradskoga nisu birali u zajedničkim skupštinama i na bratskim dogovorima sporazumno, nego da su ga birale pojedine klike, i to ne u svrhu da bude za opće dobro i za javnu korist, nego da prignjavi njihove stranačke i osobne protivnike, vidimo jasne aluzije na unutarnje odnošaje u

Splitu, na borbe između Kačićevaca i Šubićevaca, s kojih je Split mnogo pretrpio prvih decenija XIII. vijeka.[11])

Već Nodilo bješe opazio, da je Toma naslikao unutarnje stanje Salone uoči pada po onomu, što je sam doživio u Splitu.[12]) I po drugim detaljima vidi se jasno, da je Toma unio u opis poraza Solina ono, što je sam vidio kad je Splitu zaprijetila smrtna opasnost.

Drugi primjer nesloge, koja razara, jesu Hrvati uoči gubitka svoje slobode. Zašto su Koloman i njegovi mogli zasjesti na hrvatsko prijestolje. Kako je došlo do toga, da Hrvatima zapovijedaju ugarski kraljevi? Za Hrvate i njihove vladare Toma imade veoma lijepih i laskavih riječi. Istakao je njihovu veličinu i slavu, pobožnost njihovih vladara, a na koncu se ti Hrvati podvrgavaju tuđem kralju zato, jer je među njima zavladala nesloga. Među velikašima, prvacima naroda, zavladala je utakmica. Svatko je htio biti kralj. Stranke raskomadaše kraljevstvo. Kraljevi se izmjenjivahu svaki čas, kako bi koja stranka nadjačala. Iz tih unutarnjih građanskih borba nastadoše krađe, pljačke, otimačine, ubijstva i svakovrsna zločinstva. Napokon se je našao među njima jedan od prvaka, koji se je osjetio povrijeđen od svojih suplemenjaka,[13]) izazvan brojnim bezakonjima, ne ufajući se da će inače odoljeti tolikim nevoljama, pođe u Ugarsku kralju Vladislavu i pozove ga, da dođe i osvoji Hrvatsku. On ga je uvjerio, da će mu to poći za rukom, jer su Hrvati nesložni i bez obrane kraljevske vlasti.

Onu užasnu nesreću, koja je zatekla Zadrane god. 1202., kad su križari pod vodstvom dužda Dandola osvojili i uništili grad, Toma prikazuje kao pravednu kazan božju. Ono strašno

[11]) H. S. Caput VII. str. 23. Qualiter Salona capta est. Cum pro multis piaculis communiter singulariterque commissis superne ultionis iudicio peccatrix civitas hostili foret gladio evertenda. H. S. str. 26.

[12]) »Što u XIII. vijeku priča o padu Solina Toma arcidjakon, vrijedi veoma malo, jer on piše o tome ponajviše po svojoj pameti. Njegova slika gradskil prilika u Solinu očevidno je udešena prema okolnostima vremena, u koje življaše«. N o d i l o: Historija srednjega vijeka III. str. 312.

[13]) »A suis c o n t r i b u l i b u s multis laccesitus iniuriis, multisque damnis atritus« ... H. S. str. 57.

djelo izazvalo je saviest cijeloga kršćanstva proti Veneciji, te Inocento III. ekskomunicira vođe one »kršćanske« ekspedicije. Sam Toma opisuje najcrnjim bojama onu strahotu venecijansko-križarskog barbarstva. No, veli Toma, veliko bogatstvo građana zadarskih rodi luksurijom, ohološću, lascivnošću, prepotencijom. Oni su se znali hvaliti i ponositi svojim zlodjelima, ismjehujući slabe, prezirući starije. A što je u Tominim očima najstrašnije, odvrgoše se od djedovske katoličke crkve i kršćanske vjere prigrlivši herezihu, t. j. bogumilstvo.[14])

I provalu Tatara u Ugarsku prikazuje Toma kao zasluženu kazan božju. On se opširno bavi moralnom dekadencijom nesamo ugarskih velikaša, nego i ugarskog klera, a osobito biskupa, koji nisu bili pastiri stada po Kristovu duhu, nego vojskovođe. Odani razbludnom življenju, ne mareći za načela evangjelja i za crkvene zapovijedi. On to sve ilustrira i jednim napadnim primjerom, u kojem se govori o zlodjelu neizrecive lascivnosti triju biskupa.[15])

A zašto je Split došao u opasnost da god. 1244. bude uništen od vojske ugarskoga kralja Bele IV. i hrvatskoga bana Dioniza? Radi brojnih bezakonja, koja zajednički izvedoše građani proti pravdi i zakonima crkve.[16])

Po formi, stilu i jezičnoj dotjeranosti, Tomino djelo je dakle književne vrijednosti. Po namjeni je moralno didaktično, a po sadržaju je historijsko.

Historijski opseg je veoma ograničen. Ograničen je prostorno i sadržajno. Prostorno se bavi Solinom i Splitom i koliko iradiira ovo središte te obuhvata Dalmaciju u najširem smislu i Hrvatsku u vezi sa solinskom crkvom. Izvan ovoga

[14]) H. S. str. 83.

[15]) Ib. str. 168.

[16]) H. S. str. 191.—202. »Discant posteri quam durum sit contra stimulum calcitrare. Cum hi, qui nuper conculcando statuta ecclesie, quasi victores de imbellibus clericis exultabant, nunc a d e s p e c t i s hostibus, (Trogirana) devicti probroso carcere penas luunt. Nihil enim, ut ait scriptura, in terra sine causa fit«. I tako nastavlja dalje moraliziranjem nad tužnim događajima, koji su izišli iz malenih početaka i doveli Split na rub propasti.

teritorija kao da ga ništa ne zanima. Jedan mali izuzetak je propovijedanje sv. Frane u Bolonji i potresi u Italiji god. 1223.

A sadržajno je ograničen ukoliko se bavi biskupima solinsko-splitskim. Prema tomu je njegova povijest u prvom redu crkvena, a civilna je tek u drugom redu, sporedna koliko je u vezi s crkvenom. Toma dakle spominje samo one događaje, koji su se zbili na teritoriju solinske crkve ili u vezi s njime. Tu je prikazana važnost solinske crkve, metropolije donje i gornje Dalmacije, ili od Drača do Karintije i Hrvatske, to jest od mora do Dunava. Onda navodi smanjivanje toga teritorija otpadom gornje Dalmacije do Dubrovnika. Kasnije se još više suzuje otpadom Zadra i okolnih četiriju biskupija. Toma se ne bavi ni poviješću sufraganskih biskupija, nego ih samo spominje, koliko su u vezi s metropolitskim pravima solinske nadbiskupije i njihovim sufraganskim dužnostima.

U civilnom pogledu bavi se s Hrvatima, hrvatskim vladarima, hrvatskom državom, jer je to sve u vezi sa solinsko-splitskom metropolitskom crkvom. Bavi se i s Ugrima, s njihovim vladarima, jer to stoji također u vezi za solinskom crkvom.

U tom pogledu imade još jedan izuzetak osim gore spomenutoga o sv. Franji, a to je kratka bilješka o velikom županu Stjepanu Nemanjiću i o njegovu krunisanju za kralja Srbije ili Raše.[17]) Veoma značajno odvajanje od predmeta!

U ovoj bilješci, kao i u dvokratnom spomenu »Rascie seu Servie«, možemo nazirati slavenski duh samoga pisca, barem u onom opsegu i značenju, u kojem su se smatrali i nazivali Slavenima Dalmatinci kasnijih vjekova, talijanski pisci od Marka Pola do Nikole Tommasea.

---

[17]) H. S. str. 91. Veoma je značajan ovaj ulomak: »Eodem tempore Stephanus dominus Servie sive Rasie, qui mega iupanus appellabatur, missis apocrisariis ad romanam sedem, impetravit ab Honorio summo pontifice coronam regni. Direxit namque legatum (t. j. papa) a latere suo, qui veniens coronavit eum primumque regem constituit terre sue«.

Nasuprot ovom prikazu srpski pisci kao Domitijan tvrde, da je sv. Sava poslao papi poslanike, da izmole krunu za njegova brata Stefana, i kad su je postigli, donijeli je u Srbiju, te da je Stefan bio okrunjen od brata Save u Žiči. A poslije toga krunisanja da je Stjepan kralj poslao legata papi u Rim god. 1220.

IV. Vjerodostojnost i izvori

U prosuđivanju vjerodostojnosti Tomina djela treba uvažiti njegovu ličnost. Čovjek je bio veoma učen, patriot splitski, dostojanstvenik crkveni, veoma strog i pravedan, visoke moralnosti, kako veli Rački, te mu treba vjerovati sve događaje, koje je sam vidio i proživio.[1])

U Tominu djelu treba razlikovati onaj, mnogo veći, dio, koji je on proživio (glave XXIII.—XHIX.), za koji pristaje dobro naslov: Memoriale, i onaj stariji, i za njega historijski dio od najstarijih vremena do nadbiskupa Bernarda (gl. I.—XXII.). I od ovoga historijskoga dijela treba otkinuti glave XVII.—XXII., u kojima se nižu događaji samo za jedan vijek stariji od Tome, događaji XII. vijeka, za koje je Toma, u svojoj mladosti mogao zateći očevice, a imao je neoborive dokumente u arhivima gradske općine, kaptola i nadbiskupije.

U raspravu o aksiopistiji dakle mogu ulaziti samo glave I.—XVI.

Ovdje pisac iznosi, po starijim autorima, kratke vijesti o Dalmaciji (I.) o Saloni (II.) te počinje povijest biskupa sa Sv. Domnijem i imenjakom Domnijonom ili Domninom (III.). Prelazi na Dioklecijana, rimskoga cara, i na njegovu velebnu palaču u Splitu (IV.) pa nastavlja sa solinskim biskupima Glicerijem, Natalom i Maksimom (v. i VI.). Nit ga vodi na porušenje Salone, na raspršenja građana po otocima (VII., VIII., IX.), na osnivanje Splita i na prijenos metropolitskih prava sa solinske na splitsku stolicu (X., XI., XII.).

Zatim dolazi popis nekih splitskih nadbiskupa i hrvatskih vladara (XIII.), dolazak Madžara u Evropu (XIV.), stezanje hierarhijskih prava Splita na donju Dalmaciju i Hrvat-

---

[1]) Rački: »Književnik« I. str. 372.

sku (XV.), napokon biskupovanje Laurencija do izumrća hrvatske narodne dinastije. U glavi XVII. razlaže, kako su Hrvati došli zajedno s dalmatinskim gradovima pod madžarsku dinastiju.

L u c i ć, u djelu: »De regno Dalmatiae et Croatiae« strogom je kritikom raščinio ove glave. A koliko nije imao prilike, da to učini u samom djelu, to je dovršio u dodatku k djelu Tominu, u eksplikativnim notama, gdje je iznio nekoliko isprava, da rasvijetli Tomino pisanje.[2])

Posljednjih tridest godina učeni strani i domaći pisci, osobito na osnovi Bulićevih iskopina, nastavili su djelo rasvjetljivanja Tomine povijesti s velikom ustrajnošću i znanstvenom minucioznošću. Na osnovi solinskih iskopina, objelodanjenih u B u l l e t i n o D a l m a t o, razvila se je cijela literatura o sv. Domniju i o počecima kršćanstva u Saloni.[3])

O sadržaju glava I. i II. Bulić je pisao pred četrdeset godina,[4]) dok su glave III., VII., XI. i XII. obrađene u djelu Lenzievu i svih onih pisaca, koji su se bavili hagiografijom solinskih mučenika. U »Kronotaksi solinskih i splitskih biskupa« Bulić-Bervaldi su obradili historijski sadržaj glava V.—XV.[5]). No preostaje još da se raščiste i rasvijetle neke pojedinosti. Imade mnogo praznina, koje bismo mi danas željeli da su ispunjene, ali koje će u budućnosti zdrava kritika ispuniti i pročistiti.

---

[2]) »De Toma Arcidiacono Spalatensi, unico rerum dalmaticarum sui aevi scriptore, quid sentiendum sit in opere De regno Dalm. et Croat. ubi plurima eius loca retuli, scripsi. Hic vero notas, monumentaque antiqua addidi, ut certiora et clariora aliqua eius loca legentibus evadant«. Notae ad Histor Thomae Archidiaconi Spalat. str. 469.

[3]) F u r i o L e n z i: S. Domnio vescovo e martire di Salona (a 303.) con 10 tav. Roma, tipografia editrice romana 1913. Supplem. al B u l l. D a l m. 1913. Ovdje je skupljena cijela ilteratura posljednjih godina o tom pitanju.

[4]) C o l o n i a M a r t i a J u l i a S a l o n a, u gimnazijskom programu god. 1885. Split.

[5]) B u l i ć - B e r v a l d i : Kronotaksa solinskih biskupa uz dodatak splitskih nadbiskupa do polovice XI. vijeka. Zagreb u »Bogoslovskoj Smotri« 1912.—1913.

Treba ovdje naglasiti, da Toma za događaje prije XII. vijeka nije izvor prvoga reda. On se služi svojim historijskim znanjem prema svojoj svrsi, ali ni to svoje znanje ne daje za čisto zlato. Svoje navode iz starijih vremena ne pruža čitateljima kao apsolutnu istinu. U tom pogledu je lojalan i objektivan.

Za početke hrvatske povijesti glava VII. od velike je važnosti. Ovdje Toma sam priznaje, da ne zna t o č n o, kako je Salona bila konačno razrušena.

On znade nešto neizvjesno, što će nastojati da razjasni i popuni.

Na tom mjestu veli, kakvi su njegovi izvori povijesti. »Nastojat ću, veli, k a o i d o s a d a, da iznesem na vidjelo dijelom pisane, dijelom predane činjenice, a dijelom i svoje vlastito mišljenje.«[6])

Dakle on se služi pisanim izvorima, tradicijama i vlastitim konjekturama. Ove posljednje su, kako smo vidjeli, više literarno-poetične prirode, negoli čisto historijske.

To je bio sistem Tomin u pisanju povijesti. Tražio je isprave pisane, autore starije, a gdje ih nije imao pri ruci, poslužio se je i tradicijom, a praznine je popunjao svojim vlastitim konjekturama.

Pišući o veoma suvremenom događaju, o Tatarima, veli da se je o njima informirao od onih, koji su se pobliže bavili tom stvari[7])

Budući da sam pisac nije pobliže ništa rekao o svojim izvorima, moramo ih potražiti u samom njegovu djelu. Pisac spominje samo neke pjesnike, kao Ovida, Vergila, Horaca i Lukana, koji nisu nikakav izvor historije, spominje H i s t o r i a e r o m a n a e, koje ne mogu biti drugo nego one G. Veja Patercola, onda F a b u l a e p o e t a r u m, Komentare Julija Cezara, to za glave I. i II., a za V. i VI. pisma pape Grgura

---

[6]) »Qualiter autem f i n a l i t e r Salona eversa fuert, n o n s a t i s p e r s p i c u u m e s t. Nos vero, ut in precedentibus, p a r t i m s c r i p t a, p a r t i m r e l a t a, p a r t i m o p i n i o n e m sequentes, conemur exponere«. H. S. str. 24. U nekim kodeksima i u ediciji princeps fali: »partim relata«.

[7]) »Prouti ab his audire potui, qui rem curiosius indagarunt«. H. S. 168.

Velikoga, koja su mu mogla biti poznata iz kronike Ivana đakona, koji je po nalogu pape Ivana VIII. napisao biografiju Grgura I. A za druge njegove pisane izvore ne znamo ništa. Ali to ne znači, da nije upotrijebio i druga vrela pisana, kad ih sam općenito spominje: partim scripta.

Toma počinje svoju historiju citatom iz Izidora: Dalmatia secundum Isidorum est prima pars Grecie; Dalmacija je po Izidoru prvi dio Grčke.[8]) Prema tome se vidi, da je Toma poznavao djela Izidora, seviljskoga biskupa. U Splitu je od starine postojalo štovanje ovoga hispanskoga sveca, jer mu je bila sagrađena i jedna crkvica u splitskom polju i lokalitet se do danas po njemu zove: Sučidar-Sv. Izidor. Mnogo je napisao biskup Izidor, i njegova su se djela predavala u školama: a pozivanje Tome na njega više je dokaz Tomine izobrazbe negoli historijskoga vrela. Tomin citat je uzet iz Izidorove školske enciklopedije: Etimologiarum, u kojoj didaktički pisac poučava čitatelja o značenju najvažnijih riječi iz područja kvadrivija. Citat je iz XIV. knjige.[9])

Samo djelo nas dakle upućuje na neka Tomina vrela. Tako je Jireček opazio,[10]) da u opisu propasti Salone Toma upotrebljava za otok Vis ime Lysia, dok kasnije piše Lissa. Iz činjenice, što upotrebljava riječ Lysia, Jireček zaključuje, da se je pisac držao kakve starije kronike

[8]) H. S. str. 3. Dalmatia secundum Isidorum est prima pars Grecie, et dicitur a Delmi civitate antiqua, que ibi fuit. A na str. 39.: Ab oriente Delmina, ubi fuit civitas Dalmis. Ab occidente Carinthia versus mare usque ad oppidom Stridonis, quod nunc est confinium Dalmatie et Istrie«.

[9]) »Sunt autem provinciae Graeciae septem quarum prima ab occidente Dalmatia, inde Epirus.... Illyricum omnis Graecia est. Dalmatiam a Delmi maxima eiusdem provinciae civitate traxisse nomen existimatur. Adheret ab oriente Macedoniae, a septentrione Moesiae, ab occasu Istria, a meridie vero Adriatico mari clauditur«. U nekim gotskim kodeksima se nadodaje još« (Dalmatia) Illyrica regio iuxta Adriaticum mare, in qua Dardani sedes habent, ipsa est et Dardania a Dardano rege cognominata, homines extroiana prosapia in mores barbaros efferati«. Patrologija Latina, Tomus LXXXII. str. 505.

[10]) Jireček: Die Romanen in den Städten Dalmatiens itd. III. str. 72. — Otok Sulet ovdje zove Soluta inače Šolta.

za taj odlomak, jer se Lysia za Lissa nalazi samo u Prokopija. Veoma je vjerojatno da je postojao kakav pjesnički sastavak, epopeja kakva o onom velikom događaju, koji na fantaziju domaćih ljudi jače djelovaše od požara Troje ili Kartage. I kod nas se je morao naći kakov poeta Saxo, ili Pavlin oglejski (778.—802.), koji je opjevao požar domovine.

Tomi je stajalo na raspolaganje sve, što se je onda moglo i moralo nalaziti u splitskim arhivima. Po crkvama su postojale starinske Passiones. životi i smrti mučenika. On sam spominje biografiju četiriju svetih Okrunjenika; on navodi život sv. Domnina iz Parme, koji mu je krasno poslužio za duplikaciju sv. Domnija, da tako rasvijetli i protumači enigmu o legendarnom sv. Domniju učeniku sv. Petra i Domniju biskupu mučeniku pod Dioklecijanom pokopanu istodobno u Rimu i u Splitu.[11])

U arhivu kaptola i biskupije čuvali su se zapisnici crkvenih sinoda, koje je on nesamo mogao, nego upravo morao poznavati. Zato on i spominje veoma mnogo sinoda i ukratko njihov sadržaj.[12])

Kao vrela prvoga reda stajahu Tomi na raspolaganje, osim spomenutih sinodalnih ili saborskih akata, još isprave hrvatskih vladara, koji »veselim srcem« obdariše crkvu Sv. Domnija i splitsku biskupiju. Toma je imao pri ruci i privatne isprave, koje se čuvaju u gradskom arhivu. Imao je papine bule, pisma biskupa, dopisivanja gradova, kronike samo-

[11]) Kubitschek: Numismatische Zeitschrift god. 1909. str. 30. i sl.; Bull. Dalm. 1909. str. 104. i sl.

[12]) Toma spominje sinod za Dabrala oko god. 1045.: »Congregata sinodo« od strane papina legata Ivana, na kojem je osudjen Dabral nadbiskup. H. S. str. 43.—46. Za Dabralova nasljednika Ivana bio je drugi veliki sabor sazvan od legata papina Mainarda. »ubi conscripta sunt multa capitula«, gdje je i glagolica odsudjena. To je bio »sinodus omnium prelatorum Dalmatie et Croatie multum solemniter celebrata« (H. S. str. 47.,49.). Ovo je sabor kralja Krešimira god. 1059. Za Lovre, Ivanova nasljednika, spominje Toma sinod u Splitu str. 53. i sinod u Ninu pod predsjedanjem papina legata Ivana u nazočnosti Zvonimira (ubi ilustris vir Demetrius cognomento Svinimir, rex Croatorum). U ovom izvješću Toma imade za Zvonimira naslov ilustris, a za Krešimira magnificus vir. (Str. 55.).

stanaca, bilješke, opaske pojedinih darovitih svećenika i redovnika. Nesamo da su mu morali biti poznati svi oni dokumenti, koji su se do nas sačuvali, nego je morao znati i za one, koji su se tokom vremena izgubili. Zato je smiješno reći, da Toma nije znao za ovu ili onu ispravu iz njegovih vremena, a koju mi danas poznamo. Što se je u Splitu čuvalo, to je on morao znati. Ako on toga ne zna, dokaz je, da toga nije onda ni bilo, da je nastalo kasnije. Čovjek, koji se je brinuo, da se sakupe i uščuvaju isprave i akta samostana Sv. Stjepana pod borovima, shvaćao je njihovu važnost, pa se je pobrinuo jamačno i za arhiv kaptola, biskupije i grada u doba, kad je vršio službeno nadzor nad njima kao gradski bilježnik, a kasnije kao arcidjakon, kaptolski vikar, upravitelj dijeceze.

U Tomino doba su još postojale zgrade, crkve i samostani sagrađeni od hrvatskih kraljeva, koje on spominje u svom djelu: t. j. Sv. Petar od Klobučca u Bihaćima, Sv. Stjepan u Solinu, Sv. Marija od Otoka u Solinu, koje dade sagraditi kraljica Jelena za svoju dušu. Toma je morao vidjeti i onaj sarkofag kraljice Jelene u predvorju Sv. Marije od Otoka, koji je Bulić otkrio pred 26 godina, u komadićima, i one druge grobove hrvatskih kraljeva i kraljica u predvorju Sv. Stjepana u Solinu.[13]) Toma je vidio natpise na grobovima svih hrvatskih vladara, za koje autentično tvrdi ime, dostojanstvo, godine, zasluge. Tako je morao vidjeti sarkofage onih biskupa, kojima spominje ime, doba biskupovanja i mjesto njihova ukopa. Takve stvari se ne izmišljaju. Kad on govori: taj biskup je vladao te godine, on je morao onu godinu negdje pročitati. On je morao negdje pročitati i ostale oznake dotičnog biskupa: njegovo djelovanje, njegovu ostavštinu. Ako piše: ostavio je crkvi kalež od čista zlata, on je taj kalež ili vidio, ili našao bilješku. U ovom posljednjem slučaju bi rekao: d i c i t u r. Kao arcidjakon morao je poznavati svaki komad crkvene riznice i od koga je.

A kako bi on znao, gdje se je koji biskup rodio, da nije

[13]) »Fino all' invasione dei Turchi furono in piedi questi monasteri (Sta Maria, San Stefano di Salona itd) colle loro basiliche. Ora di Sta Maria è rimasta una piccola chiesa«. Rukopis Fanfognine biblioteche sada u zagrebačkom zemalj. arhivu. D o c u m. str. 478.

negdje to čitao? Ovakvi se detalji ne izmišljaju, jer nema za to razloga.

Kad on ne zna točno godinu kojeg dogođaja, on je ne označuje, nego piše: h i s t e m p o r i b u s, u ovo doba.

Prema tomu se ne može staviti u sumnju niti jedno ime, niti jedan datum Tomine povijesti. Kad on nešto izriče, on je za to stalan, preuzima odgovornost i možemo biti i mi stalni, da je tako. Nama ne treba ni tražiti izvore, odakle je crpao koje ime i koji datum.

Za događaje druge vrste, za koje on sam nije bio na čistu, veli izrično: d i c i t u r. Pripovijeda se. On sam riječima: dicitur, dicuntur ne preuzima nikakvu odgovornost, nego je svaljuje na druge. Pače izriče sumnju sa svoje strane.

Za najstariju hrvatsku povijest od najvećega je interesa u Tominu djelu dolazak Hrvata i razorenje Salone, zatim borba za slavensku službu božju u XI. vijeku. Glava VII. i XVI.

A. Hrvati-Goti.

Toma pripovijeda: »U vrijeme Gota, koji dođoše pod vodstvom Totile iz krajeva Teutonije i Polonije, v e l e da je Salona bila razorena. Sam vođa, prije nego će provaliti u Italiju, prošao je kroz Dalmaciju rušeći, te grad Salonu djelomice opustoši. On sam uđe u spomenutu zgradu cara Dioklecijana, te ondje uklesane carske natpise skine i izbrisa i dade uništiti jedan dio zgrade.«

»Dođoše iz strana Poljske, koji se Legjani zovu skupa s Totilom sedam ili osam plemena odličnika. Videći ovi zemlju Hrvatsku zgodnu za stanovanje, jer je u njoj bilo malo stanovnika (kolona), zatražiše je i dobiše od svoga vođe. Ostavši dakle tu, počeše gnjaviti starosjedioce i siliti ih da im služe.«

Nastavlja dalje opisom zemlje i kako je prijašnja Curetia prozvana Croatia, a prijašnji Curetes prozvani Crotes, kako je nastala asimilacija između nadošlih Gota i urođenika, kako je ta smjesa postala jedinstvena. »Zvahu ih mnogi Gotima, ali su u istinu Slaveni po vlastitosti imena onih, koji su došli iz Polonije ili Boemije.«[14]) Dakle smjesi

[14]) H. S. str. 24.—25.

daju značaj oni, koji su došli iz Poljske. Ovi su Slaveni. I ovi su zauzeli u razorili Salonu!

Ako pretražimo kronike onoga vremena i starije od Tome, vidjet ćemo, da nigdje nema vijesti, koje bi se slagale s ovima. Pisci historije Gota ovakvih vijesti nemaju. Ni Prokopije, koji je prikazao ratove Gota, suvremenik njihove provale za cara Justinijana (527.—565.), ni Jordanes, koji je istodobno napisao u Carigradu (god. 551.) o »podrijetlu Geta ili Gota i o njihovim djelima«, o tome ništa ne znadu. Prokopije znade za Ilirik iza borbe Gota, ali da bi oni razorili Salonu, ili da bi Hrvati, kao jedan njihov odjelak, to počinili, ili da je uopće Totila ikad bio u Dalmaciji, nema nigdje govora. Za to ne zna ništa ni Teofilakt, tajnik cara Heraklije. Nijedan grčki pisac ne govori ništa o tome, dok se ne javlja Konstantin VII. Porfirogent (913.—959.) u djelu »Svome sinu Romanu«, vulgo: De administrando imperio. On naprotiv pripovijeda, da su Salonu razorili Avari za cara Heraklije. I on kao Toma prikazuje zemlju veoma zgodnu za stanovanje, radi čega je Avari izabraše za svoju domovinu. Ali na ove navališe Hrvati iz »Babjih gora«, pod vodstvom petorice braće i dviju sestara, osvojiše dugotrajnim borbama zemlju, Avare dijelom posmicaše dijelom sebi podvrgoše. Ovi Hrvati osvojiše nesamo Dalmaciju, nego cijeli Ilirik i Panoniju.[15])

Ima samo jedna točka istovetna s Tomom: da su Hrvate vodili sedmorica vođa. Toma ne znade za Avare, a carpisac ne zna za Gote.

Uzalud se je trudio Armin Pavić, da ispravcima Konstantinova teksta nađe vezu između Tome i njega.

Jedino »Ljetopis popa Dukljanina« sadrži vijest, da su Hrvati etnički Goti, da su došli pod vodstvom Totile i njegove braće Stroila i Brusa, sinova Svevlada, i da su oni osvojili i razorili »lipi i nesrićni Solin«. Za osmoricu ili sedmoricu braće, vođa Hrvata-Gota, pop Dukljanin ne zna, ali na drugom mjestu govori o osam knezova, u hrvatskom tekstu o »devet duzdev«, podložnih Krisu.[16])

[15]) Vidi Rački: Docum. str. 264.—274.; Armin Pavić u navedenoj raspravi.

[16]) Vidi u Lucius; De regno Dalm. et Croat. str. 287. i sl.;

Iz ovih jednakosti historici zaključuju, da je Toma crpao svoje Gote iz Dukljaninove kronike. Prema tome Dukljaninova bi kronika bila vrelo Tomine povijesti. Teško je ovo dokazati.

Kad je Dmine Papalić god. 1510. našao u imotskoj krajini »Hrvatsku kroniku«, ona je pobudila u Splitu, među intelektualcima onoga vremna, veliku senzaciju. Ona je bila za njih otkriće. Marko Marulić, koji je gojio historijske nauke, ne bi se bio začudio, da je bila poznata otprije »Dukljaninova kronika«. U Splitu je nisu poznavali, zato se je Marko potrudio da prevede hrvatski tekst na latinski jezik za intelektualce. Možemo li pomisliti, da je Dukljaninova redakcija bila poznata Tomi arcidjakonu, koji je živio 200 godina prije Marulića, kad je nije poznavao Marulić? Može li se misliti, da se je u onom razdoblju od 200 godina izgubila posve i uspomena na takvo domaće historijsko djelo? Ako nije bio poznat latinski tekst, teško je vjerovati, da je bio poznat hrvatski izvornik, barem ne u obliku, u kojem ga mi danas imademo. Crnčić nastoji dokazati, da je Duklaninov tekst došao u ruke Andrije Dandola u XIV. vijeku, jer ovaj pisac u svojoj kronici govoreći o duždu Ursu Partitiacu navodi ukratko i na svoju sadržaj glave IX. Dukljaninove preradbe. Pa veli: »Ako je mogla stići tako brzo u Mletke, još je lakše mogla stići u dalmatinske gradove.«[16]a) Ali ako Dandolo imade u 10—15 redaka zbijen sadržaj glave IX. Dukljaninova ljetopisa, to nije dokaz ni da je stigla u Mletke, a još manje da je bila poznata u Splitu. Mogla je, a je li?

Toma zove Hrvate Gotima u nacionalnom značenju do XI. vijeka, kasnije oni su samo Croati; a kad prezirno govori, onda upotrebljava riječ Sclavi. Tako danas Splićanin upotrebljava riječ »vlaj«.

Kako se je uvukao Totila u našu povijest, kad nije poznato da je on ikada bio u Dalmaciji, a odavle prelazio u Italiju?

Presbyteri Diocleatis: Regnum Slavorum, uvod: ut libellum Gothorum, quod latine Sclavorum dicitur regnum, quo omnia gesta ac bella eorum scripta sunt ex sclavinica littera verterem in latinam.

[16]a) Crnčić, op. cit. str. XVIII.—XIX.

Tomi je morao biti poznat »Cronicon Cassinese« i »Vita sancti Benedicti«, zato što su se iz Monte Cassina regrutirali monasi naših samostana, odanle su često dobivali i opate.

U onoj kronici je govor o Totili, o njegovim djelima u južnoj Italiji, o njegovim borbama s carskim vojskama, o njegovu susretaju sa sv. Benediktom i o svečevu proroštvu. Totila je postao legendarna personifikacija gotstva. Zaboravljen je Teodorik. U mašti naroda njegovo mjesto zauzimlje posljednji junak prije velikoga pada velikog naroda. Ime Totile se spaja sa svim djelima Gota. A Goti su radi svojih izvanrednih vrlina, personifikacija barbarskog junaštva. Ovdje se opet javlja Izidor seviljski.

On je napisao Kroniku, koja siže do god. 654. po K., jer ju je netko nastavio poslie njegove smrti (615.). i napisao je djelo: »De regibus Gothorum, Vandalorum et Suevorum«. U prvom djelu čitamo, da su u petoj godini carevanja Heraklija Slaveni oduzeli Rimljanima Grčku. Pošto je poznato iz djela Etymologiarum da je Dalmacija prima pars, prvi dio Grčke, a da je Grčka inače zvana Ilirik, to je jasno, da je time prikazano otrgnuće Ilirika s Dalmacijom od rimskog imperija. Ovaj pisac ne zna, da bi Avari a ne Slaveni bili to otrgli od carstva, jer oni se »odbijaju zlatom više negoli oružjem.«[17])

Da je Toma kao i hrvatski ljetopisac crpao svu svoju ideologiju o Gotima iz Izidorova djela, vidimo najprije po tomu, što Gote zove i G e t i m a. A Izidor u panegiričnim pohvalama svojim Gotima veli, da je njihovo pravo, starije, ime Gete. Izidor počinje svoju povijest Gota sa: »Incipit historia« baš kao i Toma. Za njega su Goti, Gete, podrijetla skitskoga. Za Gote-Hrvate Toma veli, da su veoma ratoborni, da se ne boje smrti, da se goli izlažu neprijateljskim strijelama, a za svoje Gote veli Izidor, da su jaka tijela, smjeli radi visine svoga stasa, odlični u kretnjama, brzi na udar, otvrdnuti u ranama, kako o njima pjeva pjesnik (Vergil): Mortem contemnunt laudato vulnere Getae.[18])

[17]) H i s i d o r i Cronica num. 118. str. 1050.: Patrologia Latina, Migne Vol. 81. »Abares adversus Romanos dimicantes, auro magis quam ferro pelluntur«.

[18]) H. S. str. 25. »Bellaces valde et quasi pro nichilo ducentes se morti exponere, n u d e s e p l e r u m q u e h o s t i l i b u s a r m i s o b i i c i u n t«. — H i s i d o r i: De regibus Gotorum etc. str. 1075. u istom svesku Patrolegije: ... »Getae quasi Scytae sunt noncupati. Populi natura pernices, ingenio alacros, conscientes viribus freti, robore corporis validi, staturae proceritate ardui, gestu habituque conspicui, manu prompti, d u r i v u l n e r i b u s, iuxta quod ait poeta de ipsis.: Mortem contemnut laudato vulnere Getae«.

No i kronika popa Dukljanina imade veoma velikih srodnosti sa stilom i rasporedom Izidorove historije, pa se može zaključiti da su se naši pisci nadahnjivali njegovim djelima.

Što Konstantin Porfirogenet imade kao i Toma sličan opis opsega Dalmacije, što spominje sedam plemena odličnih Hrvata, osnivača države hrvatske, povlačenje pobijeđenih Latina iz Salone i drugih gradova na more (Konstantin: i u gore), povratak Solinjana s otoka na kopno, naseljenje Splita, priznanje vrhovne vlasti novih gospodara i konačno asimiliranje dviju rasa, ne može se izvesti, da je Toma crpao iz Porfirogeneta, jer se ne može niti približno dokazati, da je Tomi grčki pisac bio poznat. To dokazuje samo, da su im izvori isti, da je to bila opća vjera u Dalmaciji, l o c u s c o m m u n i s, da je spadalo u svojinu intelektualaca. Kad je tek u XIII. vijeku izrađen prvi prijepis careva djela za javnost, a latinski prijevod je nastao tek u XVII. vijeku[19]), kako ga je Toma u XIII. v. mogao poznavati?

Da Tomina tvrdnja o gotskom porijetlu Hrvata nije prosta bajka, dokazuje činjenica, da su i Poljaci porijetlom Goti. To se zaključuje iz činjenice, koju navodi i Gumplowicz u spomenutoj raspravi, što u epitafiju ili nadgrobnom natpisu poljskoga kralja Boleslava Hrabroga (992.—1025.) on se nazivlje r e x G o t h o r u m s e u P o l o n o r u m, kralj Gota ili Poljaka. A iz Poljske dođoše Hrvati!

B. Borba oko bogoslužnog jezika.

Još jedno važno pitanje: borba za slavensku službu u Tominu djelu odakle je izvađena?

Toma ne znade ništa za splitski sabor iz godine 925. u

[19]) J i r e č e k· Bizantinische Zeitschrift, XVII. Jhg. 1908. str. 165.—168.

doba Tomislava, ni za saborske zaključke, u kojima se među ostalim zabranjuje služba božja na hrvatskom jeziku i naređuje zatvaranje hrvatskih crkava i t. d. On tu borbu, te zabrane stavlja u god. 1059. Pripovijeda, kako je u vrijeme pape Aleksandra II. održan »veoma svečan sabor svih biskupa Hrvatske i Dalmacije, na kojem su se popisali mnogi kapituli« ili zaključci. Njima je bila zabranjena služba božja na slavenskom jeziku. Za razlog su naveli, da je gotička slova pronašao neki heretik Metodije, koji je mnogo lažnoga napisao proti katoličkoj vjeri na slavenskom jeziku, pa ga je Bog kaznio naglom smrću.[20])

Nato pripovijeda, da su se hrvatski svećenici i narod pobunili proti ovim zaključcima, te kako ih je strani svećenik Ulfus, ili Vuk, zaveo. Zatim dolazi smiješno pričanje o polasku neke deputacije u Rim i kako je ovu deputaciju nasadio taj Ulfus, kako su izgnali krčkoga biskupa i kako je konačno nagrabusio i on sam.

Odakle je Toma crpao ove vijesti? Veoma je vjerojatno, da je on imao zaključke sabora god. 1059. u rukama, koje je kasnije netko preradio i prenio u ranije doba. O pobuni Hrvata i hrvatskih svećenika proti zabrani glagolice ne može se sumnjati. A ne može se misliti, da su se pobunili proti zabrani izdanoj prije 125 godina. Ako su se bunili, onda su se morali pobuniti, čim je prohibicija izdana. Ako su se pobunili tek poslije god. 1059., dokaz je, da je zabrana tek onda nastala.

Manje od dva vijeka poslije ove autentične zabrane, u Tomino doba se je bilo uvriježilo vjerovanje, da je sv. Jeronim autor glagolice.[21]) Iz Tomina vremena imademo dva pa-

---

[20]) H. S. str. 49.

[21]) Inocent IV. piše 29./ III. 1248. senjskom biskupu Filipu: Quod in Sclavonia est littera specialis, quam illius terrae clerici se habere a beato Hieronymo asserentes, eam observant in divinis officiis celebrandis. T h e i n e r. Monum. Slavor. Merdional. I. no. 98.; J e l i ć, Fontes Glagolitici 9. Četiri godine kasnije, isti Inocent IV. piše biskupu krčkomu 26./I. 1252.: Ut supra hoc, ut nimirum clerici in litteris Sclavicis secundum ritum romanae ecclesiae divina officia valeant celebrare, facias quod videris melius expedire. T h e i n e r, I. no. cit. str. 79.—80.; Jelić, ib. 10.

pina pisma, kojima se dopušta hrvatsko bogoslužje. Prema tome nije on mogao vjerovati u bajku, u koju su vjerovali oci saborski iz god. 1059., naime da je neki heretik Metodije našao gotska pismena, l i t t e r a s G o t h i c a s, da je napisao mnogo proti katoličkoj vjeri. On veoma vješto to vjerovanje baca na račun saborskih otaca iz god. 1059. za Ivana nadbiskupa, prethodnika Laurencijeva.

O pripovijesti Ulfa, Potepe i Zdeda što se može kazati?

Odakle je Toma crpao ovu priču, ne dade se stalno konstatirati. Preoprezno je napisana. Da ju je Toma izmislio, ne bi nazivao Hrvate Gotima, nego Croati ili Sclavi, kako ih zove uvijek poslije glava VII. i XIII. dosljedno. Priča je bez sumnje starijega izvora. Da su se Hrvati radi bogoslužja pobunili i to baš na Krku, kamo je adresirano privilegijalno pismo Inocenta IV.! Da su Hrvati sazvali onamo neko vijeće, da su se potužili u Rim i poslali delegaciju, ali intervencijom latinskoga klera da su odbijeni; to je veoma vjerojatno. Ali ova priča, kojom se baca žig ignorancije na hrvatske popove!?

Ova priča, ako nije crpena iz pisane rugalice kojeg latinskog samostanca, spada među ona r e l a t a, kojima se ne zna vrelo, ali se vuku po refektorijama, dok ne panu u okvir povijesti. Ona je po svojoj formi z l o b n a k a r i k a t u r a i s t i n i t o g a d o g a đ a j a.

* * *

Moramo isktanuti u ovoj priči neke značajne momente. Toma u cijeloj priči zove Gotima borce za slovjensko bogoslužje. Ako i ondje znade, da su to Hrvati u zemlji Hrvatskoj i Dalmaciji, ali ih najradije zove Gotima. »Gotica« je »littera«, ali »lingua« je »sclavonica«. Dok drže zbor zove ih Croati, darove šalju Croati; ali par redaka dalje zove ih Goti. Zded je papi predstavljen kao »nobilissimus G o t h o r u m vir«. Papa na pitanje poslanstva veli: što nastoje postići Goti, ne može im se dozvoliti radi Arjanaca, izumitelja ovoga pisma. Papin legat poslan da ovu stvar stiša, imade toliku snagu i vlast, da bijednoga Ulfa, ili Vuka, utjera u tamnicu, da mu namakne i nekoliko batina, ali prema staromu Zdedu, za ko-

jega bih rekao da je »Croatorum Ded«, nema tolike vlasti. On njega ekskomunicira, ali ga se ne smije dotaći. Mora ga prepustiti »kazni božjoj«.

C. Pokrštenje Hrvata.

Pokrštenje Hrvata je do danas veoma važno pitanje: Kad su bili pokršteni i od koga? Nisu povjesničari na čistu. Tapaju. Toma ne govori o pokrštenju Hrvata. Hrvati su došli ovamo kao kršćani, veli Toma. Doduše veoma prosti, neuki, ali ipak taj poslanik, kao mnogi drugi kasniji papini posla- kršteni. »Zablaćeni arijanstvom«. Nu ipak poznavaoci Krista. Dosljedno toj prvoj tvrdnji, on pripovijeda, kako je papa poslao u zemlju Hrvatsku i Dalmaciju svoga poslanika Ivana iz Ravenne, da poučava narod u kršćanstvu i spasonosnim naukama, da ih čisti od arijanstva. Već to poslanstvo dokazuje, da su oni, kojima je pošlo, bili, barem u većini, kršteni. I taj poslanik, kao mnogi drugi kasniji papini poslanici, postade splitski nadbiskup. On prvi, postao je to zaslugama stečenim u ovom poslanstvu. Oko ovoga Ivana imade cijela jedna literatura. Neki, kao Duchesne, ga hoće legendarnim licem ili tvorevinom fantazije. On je istinski reorganizator dalmatinske crkve, pa je Toma, ili neko prije njega, stvorio prvog nadbiskupa splitskoga Ivana Ravenjanina.[22]) Htjeli su da onaj sarkofag s natpisom: Hic requiscet fragelis et inutilis Johannes harchiepiscopus pripada ovomu Ivanu prvomu nadbiskupu, Ravenjaninu. To je mišljenje oboreno u kronotaksi solinskih i splitskih biskupa.[23]) Iz Tominih riječi, istih kao i na sarkofagu: senex et inutiles, na adresu kasnijeg Ivana, nasljednika Dabralova god. 1045., dade se naslutiti, da je Toma ovaj sarkofag i natpis na njemu pripisavao ispravno nadbiskupu Ivanu iz god. 1059, a ne Ivanu Ravenjaninu..

S ovim Ivanom Ravenjaninom je u vezi i priča o prijenosu tjelesa sv. Domnija i Anastazija iz Solina u Split.

---

[22]) Mélanges d' Archeologie et d' historie de l' Ecole francaise de Rome. Annèe XXIV. 1904. svez. I. str. 106.; Kronotaksa solin. bisk. str. 118.

[23]) Vidi: Kronotaksa str. 125. i sl. i cijelu literaturu ondje navedenu.

Među relata i Tomine lične konjekture spadaju i priče o osnivanju Zadra od strane solinskih izbjeglica, priča o osnutku Dubrovnika od nekih rimskih došljaka, koju su prigrlili svi dubrovački kronisti i pjesnici, priča o osnutku Splita od nekog Severa sa šakom bjegunaca sa otoka.

Tominu etimologiju imena Spalatum pobijao je svojedobno Giulio Bajamonti s veoma jakim argumentima.[24]) Uopće Tomina filologija je veoma labava kao i Izidora seviljskoga. A priče o postanku gradova Splita, Zadra i Dubrovnika plodovi su pučke fantazije, koji su rano ušli u historijsku literaturu.

Toma je imao bez sumnje dobrih vrela za svoju djelo. On se je njima poslužio savjesno, te o njegovim apodiktičnim tvrdnjama ne smijom sumnjati.[25])

Iskopine sretno i ustrajno vodjene baš u mjestima i gradovima, koje Toma spominje, iznositi će i dalju potvrdu i ovih njegovih vijesti, koje još trebaju potvrdu, kako je sarkofag kraljice Jelene potvrdio njegovo pisanje na str. 55. H. S

---

[24]) Giulio Bajamonti: Memorie della città di Spalato, str. 25.—31. Rukopis u knjižnici arheološkog muzeja u Splitu.

[25]) Toma piše: »Civitas Delmis, in qua est quedam ecclesia, quam beatus Germanus capuanus episcopus consecravit sicut scriptum reperitur in ea«. Ovo ne može biti izmišljotina. Natpis je morao opstojati u Tomino vrijeme. Natpisi su morali biti prvi izvor za imena i za godine.

V. Interpolacije i kompilacije

Kako smo vidjeli govoreći o kodeksima, prvi prijepis Tomina djela (Cod. trag.) unio je neke umetke ili interpolacije. Bez sumnje imadu svoju važnost oni sitni dodaci uz ime pokojnog nadbiskupa: »natione spalatensis«, koji nisu samo dokaz piščeva splićanstva, nego dokaz, da je prepisivač imao pri ruci podatke o onim nadbiskupima, da oni nisu nikli u fantaziji Tominoj, da su se isprave i tradicija o njima sačuvale i poznavale i poslije Tomine smrti.

No najvažniji dodatak prvog prijepisa jest krivo prozvani Memoriale: »Qualiter et cum quod pacto dederunt se Croates regi Hnugarie.« Postanak i aksiopistija ovoga dodatka danas su već izvan svake sumnje. Dokazano je, da je u njem sadržan izvadak iz originalne listine, u kojoj bjehu popisani uvjeti mira izmedju predstavnika Hrvatske i ugarskoga kralja. Dokazano je da je ovaj dodatak eksplikacija glave XVII. Tomina originala.

Dodaci prvoga prijepisa imadu istu vrijednost historijsku kao samo izvorno djelo. No tokom vjekova nastale su druge, opsežne interpolacije i kompilacije oko Tomine povijesti.

Kodeks Barberini sadrži najopširnije interpolacije, pa je zato nazvan Historia Salonitana maior. Taj je kodeks nastao koncem XVI. ili početkom XVII. vijeka.

One je interpolacije Farlati uzeo za dobar novac i uvrstio ih u svoje djelo, premda ih je prije njega L u c i ć odbio kao puke izmišljotine. Rački je s nekima od onih interpolacija popunio svoje izdanje Tomina djela, držeći ih dobre i vjerodostojne. Te interpolacije popunjuju popis solinskih nadbiskupa, o kojima Toma ne zna ništa, i iznose akta dvaju sa-

Ugovor Hrvata sa kraljem Kolomanom

Qualr̄ ⁊ cū quo pacto dedert̄ se Chroates regi hungarie.
[C]Olomanus dei grā filius vladislaui
regis hungarie. statutus in regno loco pa
tris sui; et quia multa strenuitate uige
bat proposuit totā Chrouatiā usq; ad ma
re dalmaticū sub suo dnio subiugare. Venit cū suo
exercitu usq; ad flumen draue. Chroates uō audien
tes de aduentu regis congregauerūt exercitū suū ⁊ pre
parauerūt se ad pugnā. Rex uō audita congregacōe
ipsorū misit suos nūcios uolens ipsos graciose tractare
⁊ pacta cū eisdē ut uoluerit ordinare. Chroates
audita legacōe dni regis inito cōsilio omēs i simul
acceptauerūt et miserunt. xij. nobiles sapienciores
de. xij. tribubz Chroatie. Scilicet. comitē Gurā. de ge
nere. chacitor. Comitē Ugrinū. de gnē. chuchator.
Comitē Marmogā. de gnē Subbichor. Comitē Pri
bislauū. de gnē. Chudomirichor. Comitē Georgium.
de gnē. Snacichor. Comitē Petrū. de gnē. cunnichor.
Comitē Paulum. de gnē. Gussichor. Comitē marti
nū. de gnē Karinēsium. et de gnē lapcanor. Comitē.
Pribislauū. de gnē Politchor. Comitē Obradū. de gnē
Lacnichor. Comitē Jurem. de genere. Jamometor.
Comitē Mirogum. de genere. Tugomiror. Qui ue
nientes ad dnm regem et debitam reuerenciam ex
hybuerūt. dnūs uero rex ad osculū pacis eos recipi
ens et honorifice tractans ad tales concordias deue
nerūt. ꝙ omēs pdicti teneant suas possessiones ac
bona cum omibz suis pacifice ⁊ quiete. Et quod i
nō teneatur aliqua pdictar generacōs nec eorū hoies
soluere censum seu tributum regie maiestati pba
te. n̄ tm̄ teneāt pdci dno regi qn̄ aliqs i uaderet
sua cōfinia. Tunc si dnūs rex mitteret p eis tūc ire debeāt
ad minus cū. x. equis armigeris quilibet generacōe pdcar
suis expensis usq; ad flumē drauc. ⁊ de ulis hūgariam.
ad expēs dni regis usq; q̄ exercitus durauerit debeāt pmanē.
et sic extitit ordinatum. De ano. dni. m°. c. ij. et c. 1102

Dodatak k prvom prijepisu Tomina djela

bora crkvenih: sabora držana god. 530. za solinskoga nadbiskupa Honorija II. pod konzulatom Lampredija i Oreste, te sabora držana za nadbiskupa Ivana i Tomislava kralja hrvatskoga.

Ovi posljednji akti uzeti su u podrobni pretres, jer imade u njima pismo pape Ivana X. kralju Tomislavu i zahumskom knezu Mihajlu i cijelom zboru dostojanstvenika, te dva pisma istoga pape nadbiskupu Ivanu splitskomu, i jedno pismo pape Leona VI. biskupu zadarskom Forminu i ninskom Grguru. Osim toga imade važne i brojne kapitule ili zaključke onoga sabora.

Ovo sve bješe interpolator umetnuo ondje, gdje se govori o Ivanu Ravenjaninu, ali Rački je smatrao, da ih je zgodnije i vjerodostojnije umetnuti pod akte Tomislava i Mihajla, te Ivana nadbiskupa, njihova suvremenika.

Pošto ove interpolacije ne spadaju u Tomino djelo, ne bismo trebali mi ovdje ništa o tome ni govoriti. Ali u veoma obilnoj literaturi o aktima ovoga sabora i o autentičnosti papinih pisama ime Tomino i njegovo djelo igra veliku ulogu, te je dužnost osvrnuti se na ovu interpolaciju.

U Tominu djelu nema spomena o kakvu saboru u vrijeme Tomislava i nadbiskupa Ivana, njegova suvremenika.

U Tominu djelu Tomislav se zove Croatorum dux, a u pismu pape Ivana X. Croatorum rex.

U Tominu djelu nema spomena o kakvom zahumskom knezu Mihajlu.

Iz tih činjenica neki zaključuju, da je sve krivotvoreno, izmišljeno. Drugi vele, da Toma za sve ovo nije naprosto znao.

Nijedno ni drugo ne može odoljeti kritici.

Sam stil, forma, kojom su pisani i akti sabora i papina pisma odaju, da su kasnija preradba u stvari istinskih događaja.

Druga tvrdnja, da Toma za ovo sve nije znao, također je presmjela, nemoguća.

Kako Toma ne bi znao za papina pisma i saborske zaključke, za koje je morao znati i kao acridjakon i kao pisac

povijesti nadbiskupa, ako su ti akti u istinu postojali. Ako su postojali, čuvali su se u arhivima u Splitu. Odakle je za ta pisma doznao interpolator XVI. vijeka, ako za njih nije znao istraživač XIII. vijeka?

Dakle ako su postojali oni akti i ona pisma, Toma je za njih morao znati. Klaić dokazuje, da je Toma za njih i znao. Pozivlje se na jedan ulomak iz glave XVI. njegova djela, gdje pripovijeda, kako je za Lovrina nadbiskupovanja održan sinod u Splitu (1075.) i kako je bila tada obnovljena ninska nadbiskupija, te spominje, kako je ninski biskup Grgur zadao mnogo neugodnosti nadbiskupu Ivanu uskraćujući mu dužnu pokornost kao metropoliti.[1] Nato pita Klaić: odakle bi Toma znao za sve to, da mu nisu bili poznati akti sabora splitskoga od god. 925.—928.?[2])

No ako je Toma znao za ove akte i za papinska pisma, kako to, da on nije spomenuo da je za Tomislava kralja i za Ivana nadbiskupa bio održan u Splitu ovako veliki i važni crkveni i politički sabor?

On spominje sabore držane za Dabrala, za Ivana, njegova nasljednika, za Lovre i za još drugih nadbiskupa u XII. vijeku. On doduše ne donosi akte tih sinoda ili sabora, ali ih spominje, ističe im i važnost prema prilikama. A da on ne spominje niti jednom riječju ovako važan sabor, to se ne dade spojiti ni s njegovom skrupoloznošću, ni s njegovom tendencijom.

Ako je on poznavao papinska pisma, kako je on mogao Tomislava nazvati dux Croatorum, dok ga papa titulira rex?

Da se to protumači, imadu dvije hipoteze.

I. Akti ne spadaju u doba Tomislava i nadbiskupa Ivana, njegova suvremenika. Interpolator ih bješe umetnuo u doba Ivana Ravenjanina. A moguće je da spadaju u doba Ivana, nasljednika Dabralova, kad je neki papin legat držao u Splitu

[1]) H. S. str. 54. In hac sinodo restauratus est episcopatus nonensis, cuius episcopus Gregorius multas olim molestias Johannem spalatensem archiepiscopum sustinere fecit, debitam ei subtrahendo oboedientiam, et sibi jus metropoliticum indebite vendicando.

[2]) Vj. Klaić: Prilozi k hrvatskoj historiji za narodnih vladara, u Tomislavovu Zborniku Jug. Akademije str. 214.

pokrajinski sabor, na koji su pristupili svi sufragani splitske metropolije. Na tom saboru bi izabran za nadbiskupa Lovro, osorski biskup. Ili oni akti spadaju na onaj sabor, za koji veli Toma, da ga je sazvao papin legat Mainard, sabor veoma svečan, kojemu bjehu pristupili svi prelati Hrvatske i Dalmacije, na kojem bjehu popisani brojni zaključci. Na tom saboru bješe odsuđena glagolica, pozatvarane hrvatske crkve, suspendirani hrvatski svećenici.

Pisma papinska mogu biti posve autentična, ali nije nužno apsolutno vjerovati da su bila adresirana baš Tomislavu i zahumskom knezu Mihajlu, te Ivanu nadbiskupu, njihovu suvremeniku. Interpolator je tu morao po svojem mišljenju ispraviti. U kakvom su stanju bila sačuvana izvorna pisma? Trebala su valjda popunjenja.

Neka se uzmu izvorna pisma papa i drugih dostojanstvenika, upravljena i na vladare i na biskupe iz ovoga vremena, pa ćemo vidjeti, da su rijetko kad ili nikad adrese potpuno napisane. Ime je ili posve ispušteno ili naznačeno samo inicijalom. Zato je veoma lako, da je prepisivač ili sam interpolator popunio imena.

Ova hipoteza bez sumnje imade svojih jakih poteškoća. Ali se dadu lako protumačiti i uticajem prepisivača i uticajem interpolatora i djelovanjem vremena.

U pismu pape Ivana X. treba istaknuti kako on govori o sv. Metodu, tobožnjem izumitelju hrvatskih pismena. Ne veli doduše, kako čitamo u onoj priči o Ulfu, Zdedu i Potepi, da je Arijevac, heretik, pisac protivukatoličkih djela, kažnjen od Boga i t. d.. i t. d. Ali ipak veli, da ga nigdje ne nalazi među svetim piscima, prema tome da se nitko ne smije vladati po njegovim naukama.

Je li moguće, da će papa u god. 924. onako govoriti o Metodiju, kojega je pred samih 50 godina rimska kurija, rimsko svećenstvo primilo s najvećim počastima? Zar je Ivan, zar je rimska kurija zaboravila svetu braću, od kojih je mlađi ležao u rimskoj bazilici uz moći sv. Klementa? Zar je rimska kurija mogla zaboraviti *tako brzo*, da je ona dala poslanstvo i Metodu i ovlaštenje da nastavi sam djelo svoje i svoga brata? Ta nisu još bili vjekovi prošli. Metod je umro samih

40 godina prije ovoga pisma i prije sabora u Splitu, a njegov brat Ćiril nekoliko godina prije.

S obzirom na tradicionalnu konservativnost rimske kurije nije moguće prihvatiti bez daljega autentičnost potpunu ovoga pisma. Jedan vijek kasnije sadržaj onoga pisma biva vjerodostojniji.

Ako prihvatimo i potpunu aksiopsiju papina pisma Tomislavu, time nije dokazano, da ono spada baš k onim saborskim aktima.

Ova hipoteza ne pobija ni Tominu tvrdnju, da je Tomislav dux ni tvrdnju papina pisma, da je bio rex. Vijest o Tomislavu crpao je Toma iz onih izvora, koji su nastali dok je Tomislav bio dux, iz izvora starijih od sabora godine 925. Njegov nasljednik je Držislav kralj. Tomislav je postao prvi kralj nakon što je bio dugo dux. A Držislav je postao odmah kralj, *ex successione sue originis*.

Saborske akte je teško staviti u početak X. vijeka s obzirom i na to, što nije s druge strane dokazano ,da je u to doba već postojao hrvatski biskup koji se spominje. Toma govori o hrvatskom biskupu tek poslije odcjepljenja gornje Dalmacije od splitske metropolije, u prvoj polovici XI. vijeka.

II. Ako uzmemo da nesamo papinska pisma nego i saborski akti spadaju baš u ovo vrijeme, u vrijeme Tomislava i Mihaila, i njihova suvremenika Ivana, nadbiskupa splitskoga, onda se taj sabor nije držao u Splitu. Jedino tako možemo rastumačiti Tominu šutnju.

Toma ne spominje sinode ni sabore držane izvan Splita, na periferiji, osim sabora Zvonimirova, držana u Ninu. Ali za ovo je imao posebni razlog. što je u onom saboru izdana darovnica splitskoj crkvi. Radi darovnice spominje i sabor.

I u ovoj drugoj hipotezi ima poteškoća. No lako ih je riješiti. Dok je naprotiv nemoguće pomisliti, da će Toma ispustiti u historiji biskupa splitskih ovako važan čin, kao što je svečani sabor s učestvovanjem rimskih delegata i cijeloga episkopata i samih vladara. A znade za vladara, za nadbiskupa i za vrijeme njihova vladanja.

Još ćemo spomenuti onaj umetak o vojnoj smotri na Kosovu polju kod Knina, o poruci papinih legata, da Zvonimir

vodi vojsku u Svetu Zemlju, i konačno o smrti Zvonimirovoj, o njegovu prokletstvu na narod. Zatim treba spomenuti krasni nadgrobni natpis, pravu naricaljku nad pogubljenim kraljem. (Vidi prilog III.).

Toma o toj stvari nema ni pojma. Za Zvonimira veli, da je umro, mortis debitum solvit, a da nije ostavio potomka.

Kako je nastala predaja o nasilnoj smrti Zvonimirovoj, o njegovu prokletstvu, o žalovanju Hrvata, pitanje je manje više riješeno. Ali za rješenje pitanja vremena, kada su nastale ove interpolacije, treba istaknuti, kako pisac interpolator veli: in loco qui illyrica lingua appellatur Cossovo i t. d. Kad se je hrvatski jezik počeo u literaturi nazivati lingua illyrica? U XIII. i XIV. vijeku još se zove ligua Sclavinica ili Sclava. Prve tragove ilirskog naziva nalazimo tek u XV. vijeku. Tada su i nastale ove interpolaciju izrađene po manjkavim oštećenim starim ispravama.

Književni prilog

I.

Povrh nadvratnika glavnih vrata stolne crkve u Splitu nalazi se maleni sarkofag od mramora, u kojem su pokopane dvije kćeri kralja Bele IV. One su u vrijeme provale Tatara umrle u Klisu, pa su prenesene u Split, položene u ovaj sarkofag, gdje se do danas nalaze. Na sarkofagu se čitaju ovi latinski stihovi:

Catharina inclyta et fulgens Margaritha
In hoc arcto tumulo jacent absque vita.
Bele IIII. filie regis Hungarorum
Et Marie Lascari regine Graecorum.
Ab impiis Tartaris fuerunt fugate,
Mortue in Clisio huc Spaletum translate.

Ovaj grob i ovaj natpis mjesto da veže kraljicu majku vezom ljubavi sa Splitom, bio je izvor neugasive mržnje kraljičine proti tomu gradu!

II.

Za boravka kralja Bele IV. u Trogiru god. 1242. umrije mu ovdje i tetić prinс Vilim. Bi pokopan u trogirskoj stolnoj crkvi i bi postavljen ovaj ganutljiv natpis:

Jacet sub hac lapide nobilis Gulielmus,
Jacet heros inclytus operit quem tellus.
Nepos Belle tertii regis Ungarorum
Margarite genitus domine Graecorum
Dicti regis filie, Grecis dominatrix
Constantinopoleos sceptris imperatrix.

Arcente denique barbaro perverso
  Infinitis Tartaris Marte sub adverso
Quartum Bellam prosequens eius consobrinum
  Ad mare pervenerat usque Dalmatinum,
Ubi ad commercia vite celsioris
  Morti solvit debitum iussu locatoris.
Anni Christi luxerant mille cum ducentis
  Quadraginta duo plus computo legentis,
Aprilis vigesima die iam transacta
  Qua Gulielmus spiritum reddidit ad astra.
Huc accedit inclita sponsa Margarita
  Sanctum gerens spiritum moribus et vita
Nam cuncta que moriens ita vir legavit
  Dispergens pauperibus prorsus erogavit.
Qualia ecclesie tulit ornamenta
  Ex imperialibus pannis vestimenta
Patent intuentibus lucem, et supernam
  Eius postulent requiem eternam.

III.

Nadgrobni natpis kralja Zvonimira.

Gemitum quis poterit
gentis retinus
Cum hanc tumbam viderit
fletu flendam vere?
Num hac sub caligine
iubar requiescit
excelso de semine
quam miser torpescit
cuius namque more
dire potest pandi
propter atra scelera
populi nephandi.
Mentes suas ad ima
rabidi flexerunt
et nece durissima
regem perimerunt

Robustarum virium
bracchio potentem
pium Svinimirum
immense pudentem:
qui clipeus fuerat
pro eis in hostes
  terere consuerat
  inimici postes.
Flete, iam, proceres
principem honorum,
senes atque puberes
terrae Croatorum;
Nam regni solemnia,
prima que fuere,
nunc honor et gloria
simulque ruere.

Nakon str. 86. ove knjige
slijedi str. 88., a nakon
ove str. 87.